ÇANAKKALE'DE RAMAZAN BAYRAMI'NDA ŞEHİT DÜŞTÜ: HÜSEYİN AVNİ BEY

ISSN 1309-7342
9 771309 734002

ATLAS Tarih

SAYI: 53 HAZİRAN - TEMMUZ 2018
FİYATI: 13 TL (KKTC Fiyatı 16,50 TL)

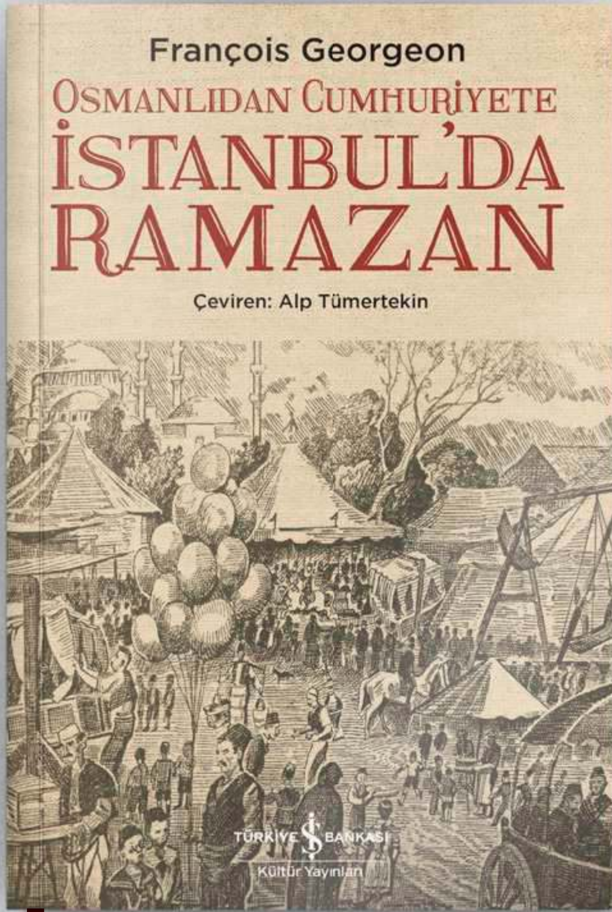
Kebap da vardı, havyar da
Osmanlı'nın sofrası

NÂZIM'IN BİLİNMEYEN KİTABI
USTA'NIN MEÇHUL ŞARKI SÖZLERİ

KÛTULAMÂRE'DEN SONRA
ZAFER NASIL FELAKETE DÖNDÜ?

ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDAN ANADOLU'YA
"CADI" KORKUSU

Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan

İstanbul'da Ramazan
François Georgeon
Çev. Alp Tümertekin
296 sayfa, 28 TL

Bir ibadetin de ötesinde oruç "imanın, İslam topraklarında gözlemleyebileceğimiz en önemli kolektif tezahürüdür." Ünlü Osmanlı tarihçisi François Georgeon bu kitabında 19. ve 20. yüzyıl İstanbul'undaki siyasal reformlar ve kentsel dönüşümler çerçevesinde Ramazan yaşantısındaki değişimi ele alıyor.

İstanbul sanılanın aksine 1900'lere kadar Müslümanların çoğunluğu oluşturmadığı çok dinli bir topluma ev sahipliği yaptı. Ramazan pratiklerinde o dönemden bu yana nasıl bir değişim gerçekleşti? Georgeon sosyalleşme biçimleri, toplumsal eğlence ve alışkanlıklar, gösteriler, gece hayatı, siyasal merasimler, gayrimüslimlerin ve kadınların ay boyunca kamusal alandaki konumları gibi çok çeşitli konular çerçevesinde Ramazanın İstanbul'daki evrimini anlatıyor.

Jean-François Pérouse ise yazdığı kapanış yazısıyla Georgeon'un Cumhuriyet'in başlangıcına kadar getirdiği bu tarihi günümüz İstanbul'u ile bağlantılandırıyor.

Sayı: 53
Haziran / Temmuz 2018

İçindekiler

Kapak görseli

Levni'nin Surname adlı eserinde Sultanın sofrası.

Dosya konusu

İçindekiler

Sayı: 53
Haziran / Temmuz 2018

Konular

Bölümler

Editör

/ *Kansu Şarman* / *ksarman@doganburda.com*

Osmanlı mutfağına bakış

Atlas Tarih okurları için bu sayıda tarihöncesi dönemden Osmanlı mutfağına, yemek kültürü tarihi dosyası hazırladık. Gastronomi tarihi uzmanı Doç. Dr. Özge Samancı ile *Yemek ve Kültür* dergisi yayın yönetmeni Musa Dağdeviren; Osmanlı'da sofra kültürü, yemeğin toplum için ne ifade ettiği, başkentin gıdasının nasıl sağladığı, etnik ve dini farkların neler olduğu, su ürünleri ve içkinin Osmanlı mutfağındaki yeri hakkındaki sorularımızı yanıtladı. Yemek kültürü tarihi üzerine çalışan Priscilla Mary Işın, ilk çağlardan itibaren yeme alışkanlıklarını, kültürel ve ticari ilişkilerde yemeğin önemini, ilk yemek tariflerini, Türk mutfağının nasıl oluştuğunu, herkesin sahiplendiği baklava, kebap ve kahve gibi yiyeceklerin kökenini anlattı.

Yeni sayıda Nâzım Hikmet'in Mümtaz Osman mahlasıyla yazdığı ve bugüne kadar bilinmeyen *Karım Beni Aldatırsa* kitapçığının hikâyesini yayımlıyoruz. Özgün Uçar'ın kaleme aldığı yazı, Nâzım Hikmet'in senarist ve şarkı sözü yazarı kimliğine ışık tutacak.

Birinci Dünya Savaşı'nın iki önemli cephesi de bu sayımızın konuları arasında yer alıyor: Çanakkale ve Irak. Tuncay Yılmazer, Kudüs'ten sonra yine yaklaşık 4 yüzyıldır Osmanlı idaresinde bulunan Kûtulamâre ve Bağdat'ın da düşmesiyle sonuçlanan, Irak Cephesi'ndeki Osmanlı-İngiliz savaşını; Ahmet Yurttakal, Çanakkale Cephesi'nin en önemli komutanlarından, 57. Alay Kumandanı Yarbay Hüseyin Avni'nin verdiği kahramanca mücadeleyi, şehit olmadan önce yazdığı son mektuba yer vererek hazırladı.

Yaşar Burak Uslu, yeniçerilerin sıkı sıkıya bağlı olduğu nişanları, yeniçerilerin bu nişanı kullanarak ticaret yapmaya başlamasını; Frank Jastrzembski İngiliz ordusundan atılıp kraliçe tarafından ebedi itibarsızlaştırmaya mahkûm edilen ancak Osmanlı ordusunda savaşarak madalya kazanan Baker Paşa'yı anlattı. Nacide Berber ve Hande Gülen Ortaçağ, Avrupası kaynaklarında sıkça karşımıza çıkan, dönemin sembollerinden cadı ve cadı avı konusunu işledi, Osmanlı'da kimlerin "cadı" kabul edildiğini aktardı.

Yeni sayıda ayrıca Gazanfer İbar'ın kaleminden belli bir ideolojiyi savunmak için değil, tarafsız haber yapmak için çıkartılan *Basiret* gazetesini; Pelin Batu'nun kaleminden Einstein'ın karısı olarak tanınan ancak kendisi de bir matematik dehası olan Mileva Mariç'i; Gazanfer İbar'ın kaleminden Osmanlı ve Türkiye'de şeker tarihini; Cengiz Kahraman'ın kaleminden bir dönem çok moda olsa da belediye tarafından yasaklanan oyun, YoYo'yu okuyacaksınız. Sermet Erkin Türk sinemasının önemli isimlerinden Nubar Terziyan'ı, Mehmet Sindel ultra lüks hayatının yanında arkadaşları tarafından bir koruyucu melek olarak bilinen Elizabeth Taylor'ı sayfalarımıza taşıdı.

ATLAS Tarih

DB DOĞAN BURDA DERGİ

Yayıncı
Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş.

İcra Kurulu Başkanı
Cem M. Başar

Yayın Direktörü
Murat Köksal

Yayın Yönetmeni (Sorumlu)
Kansu Şarman

Görsel Yönetmen
Tolga Çoruh

Editör
Günce Akpamuk

Sayfa Tasarım
Bahadır Erşık

Yayın Kurulu
Prof. Dr. İlber Ortaylı,
Prof. Dr. Nurhan Atasoy, Melih Şabanoğlu, Prof. Dr. Haluk Oral, Orhan Koloğlu, Mehmet Ö. Alkan,
Erol Makzume, Cengiz Kahraman, Gazanfer İbar,
Erol Üyepazarcı

Marka Müdürü: Ayşegül Parlayan

Ankara Temsilcisi: Erdal İpekeşen
0 312 207 00 71
www.atlastarih.com / bilgi@atlastarih.com

Yönetim
Tüzel Kişi Temsilcisi: M.Rauf Ateş
Satış ve Dağıtım Direktörü: Egemen Erkorol
Finans Direktörü: Didem Kurucu
Üretim Planlama Direktörü: Yakup Kurtulmuş

Reklam
Reklam Grup Başkanı: Nisa Aslı Erten Çokça
Reklam Grup Başkan Yardımcısı: Neslihan Can
Reklam Satış Koordinatörü: Suzan Özen - Haluk Demir
Reklam Satış Müdürü: Hatice Tarhan

Reklam Teknik: Ayfer Kaygun Buka - Şaban Yazır
Tel: 0 212 336 53 60 **Faks:** 0 212 336 53 91

Reklam Rezervasyon
Tel: 0 212 336 53 00 - 57 - 59 **Faks:** 0 212 336 53 92 - 93

Reklam Hedef Sayfalar:
Tel: 0 212 336 53 70 **Faks:** 0 212 336 53 91

Reklam Ankara Bölge Temsilcisi: Sezinur Balıkçıoğlu
Tel: 0 312 207 00 72-73

Reklam Bölgeler Satış Müdürü: Dilek Ünlü
Tel: 0 212 336 53 72 **Faks:** 0 212 336 53 91

Uluslararası Reklam Satış Temsilcilerimiz
ALMANYA: Julia Mund
T +49 89 92 50 31 97, Julia.Mund@burda.com
Michael Neuwirth
T. +49 89 9250 3629, michael.neuwirth@burda.com
İSVİÇRE: Goran Vukota
T. +41 44 81 02 146, goran.vukota@burda.com
FRANSA / LUKSEMBURG: Marion Badolle-Feick
T. +33 1 72 71 25 24, marion.badolle-feick@burda.com
İTALYA: Mariolina Siclari
T. +39 02 91 32 34 66, mariolina.siclari@burda.com
İNGİLTERE / İRLANDA: Jeannine Soeldner
T. +44 20 3440 5832, jeannine.soeldner@burda.com
ABD / KANADA / MEKSİKA: Salvatore Zammuto
T. +1 212 884 48 24, salvatore.zammuto@burda.com

Yönetim Yeri
Kuştepe Mah. Mecidiyeköy Yolu Cad. No:12
Trump Towers Kule 2 Kat: 21 - 22 - 23 34387 Şişli-İst.
Tel: 0 212 410 32 00 **Faks:** 0 212 410 35 81

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Adres: Dudullu Organize San. Bölgesi 1.Cad.
No:16 Ümraniye-İSTANBUL
Tel: 444 44 03 **Faks:** Faks: (0216) 365 99 07
www.bilnet.net.tr
Sertifika No: 31345

Dağıtım: Doğan Dağıtım Satış Pazarlama Matbaacılık Ödeme Aracılık ve Tahsilat Sistemleri A.Ş
Tel: 0 212 449 6363

Yayın Türü: Yerel, Süreli

DB Okur Hizmetleri Hattı: 0 212 478 0 300
okurhizmetleri@doganburda.com

DB Abone Hizmetleri Hattı: 0 212 478 0 300
Faks: 0 212 410 35 12-13

abone@doganburda.com - www.doganburda.com

Üyeliği: FIPP

Çalışma Saatleri: Her Gün Saat 09.00-22.00
Arasında Hizmet Verilmektedir.

"Fatih'in vefatı Roma'nın fethini engelledi"

Prof. Erhan Afyoncu'nun en çok konuşulan, en çok tartışılan Osmanlı sultanlarından Fatih Sultan Mehmet hakkında yazdığı kitabı *Bir Cihan Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed*, mart ayında çıktı. Afyoncu, Fatih hakkında en çok merak edilenlerini *Atlas Tarih* için anlattı.

RÖPORTAJ: KANSU ŞARMAN

Osmanlı'nın hem siyasi, hem askeri açıdan en başta gelen hükümdarı Fatih Sultan Mehmet, aynı zamanda en merak edilen sultan. Son kitabı *Bir Cihan Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed* adıyla Yeditepe Yayınevi'nden çıkan Prof. Erhan Afyoncu'ya Fatih'in Osmanlı için önemini, tahta çıkış sürecini, fethin kendisi ve imparatorluk için önemini, ölümünü ve Fatih'ten sonrasını sorduk.

Fatih neden imparatorluğun gerçek kurucusu olarak değerlendiriliyor?

Fatih döneminde en başta asırlardır fethedilemeyen İstanbul alındı. Boğazlarda Osmanlı hâkimiyeti kurulup Balkanlar'da sınırlar Tuna'ya kadar genişletildi. Uzun Hasan tehlikesinin ortadan kaldırılması, hem Osmanlıların Timur'dan itibaren içine girdiği "doğudan gelecek tehlike sendromu"ndan kurtulmalarını, hem de beyliklerin ondan alacağı desteği önleyerek, Anadolu topraklarında hâkimiyeti tesis etmesini sağladı. Kırım'ın ve Karadeniz kıyılarının Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edilmesi ile birlikte Karadeniz'de belirli bir üstünlük kuruldu. Fatih'in en önemli icraatından biri de İstanbul'un yeniden imar ve inşasıdır. II. Mehmet, fetihlerin yanı sıra devlet kurumlarının

oluşmasında da önemli rol oynadı. Kendisinden sonraki dönemin siyasî, idarî ve hukukî yapısını şekillendiren bir hükümdardır. Bu yüzden rahmetli Halil İnalcık hocamızın dediği gibi, "Fatih Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusudur".

Şehzadelik dönemindeki eğitimi, kişilik özellikleri, sonraki yıllarda hükümdarlık tarzını nasıl etkiliyor?

II. Mehmet 11 yaşındayken Osmanlı geleneklerine göre devlet yönetimini öğrensin diye lalalarıyla Manisa'ya vali olarak gönderildi. Fatih'in Batı kültürüne olan ilgisi daha şehzâde iken Manisa Sarayı'nda başladı. Saray'daki İtalyan ve Rum danışmanları şehzadeye Roma ve Batı tarihleri ile eski Yunan filozoflarının hayatlarıyla ilgili kitapları okudular. Anconalı Ciriaco, sultana Diyojen'i, Herodot'u, Romalı tarihçiler Titus Livius ve Rufus'u, Büyük İskender'in, papaların, imparatorların, Fransa krallarının ve Lombardlar'ın vekayinâmelerini okumuştu. 1444'te babasının tahttan çekilmesi üzerine padişah oldu. Ancak tahta geçen II. Mehmet'in henüz 12 yaşında olması büyük bir buhrana sebep oldu. Veziriazam Çandarlı Halil Paşa ile Fatih'in yanında yer alan vezirleri arasında şiddetli bir çekişme meydana geldi. Haçlı ordusu harekete Osmanlı topraklarına doğru yürüdüğü zaman II. Murad gelerek ordunun başına geçti. Osmanlı ordusu Varna Muharebesi'nde Haçlı kuvvetlerini büyük bir mağlubiyete uğrattı. Varna'da babasının kazandığı büyük zafer, II. Mehmet'in hükümdarlığını gölgeledi. Bu yüzden genç sultanın kazanacağı Varna'dan daha büyük bir zafer hükümdarlığı üzerindeki gölgeyi kaldırabilirdi. Bu başarı da ancak İstanbul'un fethi olabilirdi. Ancak Balkanlar'ın tekrar karışması ve yeniçeri ayaklanması sonucunda tahtı babasına bırakmak zorunda kaldı. Bu olay onu çok etkilemişti. Rahmetli Halil İnalcık hocamız, 1444-1446 yılları arasındaki bu

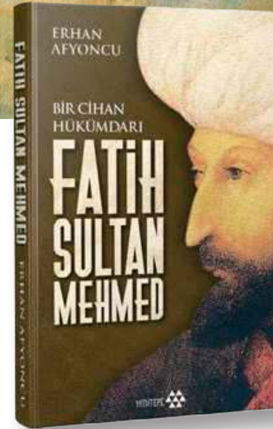
buhranlı yılların II. Mehmet'in hayat ve faaliyetlerinin yönünü çizdiğini söyler.

Tahta çıkış sürecindeki tartışmaların kaynağı nedir? Babası II. Murat'ın sadrazamı Çandarlı Halil Paşa'yı neden görevden almayıp onunla çalışmayı sürdürüyor?

II. Mehmet, 18 Şubat 1451'de ikinci defa tahta çıkınca, ilk hükümdarlığının başarısızlığı sebebiyle gerek Anadolu'daki beylikler, gerekse Balkan devletleri ve Bizans, harekete geçerek Osmanlı Devleti'nden tavizler koparmaya çalıştılar. İstanbul'un fethini gerçekleştirmek için düşmanların sayısının azaltılması gerekiyordu. II. Mehmet, bazı tavizler vererek barış antlaşmaları yeniledi. Bu ortamda Çandarlı Halil Paşa gibi 20 yıldan fazla veziriazamlık yapan ve devletin her tarafına nüfuz etmiş güçlü bir devlet adamını görevinden alamazdı.

Fatih'in İstanbul'u fethetme düşüncesi sadece kendi coğrafyasındaki gücü devre dışı bırakmak değil, aynı zamanda bir dünya gücü haline geldiğini göstermek olarak değerlendirebilir miyiz? Nasıl kullanıyor bu fethin getirdiği imajı ve gücü?

İstanbul'un fethi hem İslami açıdan, hem de siyasi açıdan çok önemlidir. Hem peygamberimizin gösterdiği bir hedefi aldı, hem de Roma'nın son başkentini fethetti. İstanbul'un fethi genç padişaha sonsuz bir kudret ve otorite sağladı. Fetih öncesi büyük kargaşalıklar içerisinde çalkalanan Osmanlı Devleti bu fethin getirdiği büyük prestijle hem İslâm dünyasının en parlak devleti haline geldi, hem de düşmanları üzerinde psikolojik yılgınlık yarattı. Artık "fatih" unvanını alan genç sultan, fetihten iki gün sonra iktidarını sınırlayan ve İstanbul kuşatmasını kaldırtmaya çalışan Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'yı azledip, hapse attırdı. Sonra öldürttü. Ardından da fetihten aldığı güçle hiç dur-durak bilmeden ölümüne kadar fütuhat peşinde koştu.

Fausto Zonaro'nun tablosunda Fatih ve Osmanlı ordusu Edirne'den İstanbul'a yürüyor (üstte). Milli Savunma Üniversitesi RektörüProf. Erhan Afyoncu'nun (yan sayfada), kitabı *Bir Cihan Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed* (solda).

İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmet'in hem Balkanlarda, hem de Doğu Anadolu'da imparatorluğun gücünü yayma ve tahkim etme çabasında olduğunu görüyoruz. Bosna'dan Belgrad'a, Arnavutluk'tan hatta İtalya'ya kadar yayılma çabası var. Avrupa toprakları noktasındaki hedeflerine ulaşabildi mi?

Fatih, İstanbul'un fethinden sonra hem Balkanlar'da, hem Anadolu'da, hem Ege Denizi'nde, hem de Karadeniz'de büyük fetihler yaptı. Ancak Fatih Sultan Mehmet, zaferlerini kolay kazanmamış, Balkanlar'ın ve Güneydoğu Avrupa'nın en büyük hükümdarları ile mücadele etmişti. Eflak Prensi Kazıklı Voyvoda, Boğdan Prensi Stefan Çel Mare ve Arnavutluk hâkimi İskender Bey, Macar Hunyadi Yanoş, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan. Bütün bu isimler kendi milletlerinin tarihlerindeki en büyük kahramanlardır. Fatih, sıradan hükümdarlarla değil Macarların, Romenlerin, Arnavutların ve Akkoyunluların tarihlerindeki en büyük isimlerle mücadele etmişti. Bu yüzden bütün hedeflerine yüzde yüz ulaşamamış, Mora'da, Karadeniz kıyılarında bazı stratejik yerleri alamamıştı. 1480'de iki Osmanlı ordusu sefere çıktı. Mesih Paşa komutasındaki ordu Rodos'ta başarısız olurken, Gedik Ahmet Paşa'nın İtalya seferi başarılı olmuş ve Otranto fethedilmişti. Ancak Fatih'in ölümünden sonra, II. Bayezid devrinde iç karışıklıklar yüzünden İtalya'da bir köprübaşı vazifesi görecek Otranto elden çıktı. Fatih'in vefatı Roma'nın fethini engelledi.

Fatih'in ölümünün nedeni konusundaki tartışma devam ediyor? Zehirlendiği yolunda tarihçilerin iddiaları var. Siz ne düşünüyorsunuz?

Panorama 1453 Fetih Müzesi'nde İstanbul surlarına saldıran yeniçeriler (en üstte). Fener Rum Patrikhanesi'nin duvarında bulunan, Fatih ile milletbaşı yaptığı Patrik II. Gennadios'u birlikte gösteren mozaik (üstte).

Fatih, Gebze'de Hünkâr Çayırı'nda 3 Mayıs 1481'de vefat etti. Fatih'in bir hastalık sonucu mu, yoksa zehirlenme sonucu mu öldüğü belli değildir. Ölümü gerek akademik, gerekse popüler düzeydeki tarihçiler arasında bir tartışma konusu olmuştur. Bir ihtimal şeker hastalığının vücudunda meydana getirdiği tahribatın sonucu vefat etmiş olabileceğidir. Bir diğer ihtimal ise daha önce II. Mehmet'e karşı yirmi civarında suikast teşebbüsünde bulunan Venediklilerin Fatih'in ölümünde bir rollerinin olabileceğidir. Bütün araştırmalara rağmen Fatih'in ölümündeki esrar henüz çözülmüş değildir.

Fausto Zonaro'nun tablosunda Fatih'in İstanbul'a girişi (üstte, solda). İtalyan ressam Bellini'nin tablosunda Fatih Sultan Mehmet, 1480 (üstte, sağda).

Fatih'in imparatorluk vizyonu hakkında neler söyleyebilirsiniz? Nasıl bir devlet yapısı öngörüyordu? Döneminde devletin siyasi ve askeri gücü hayal ettiği imparatorluk vizyonunu yapılandırmak için yeterli miydi?

Rahmetli Halil İnalcık hocamız, fetih sayesinde II. Mehmet'in kendisini cihanşümul bir imparatorluğun temsilcisi olarak gördüğünü, mutlak ve hudutsuz bir iktidar kazandığını söyler. Bu durum, merkeziyetçi devletin kurulabilmesini ve devamlı fütuhat faaliyetlerinde bulunulabilmesini sağladı. Fatih'in cihanşümul hakimiyet fikrinin temelleri geniş bir yelpazeden oluşuyordu: Türk-Moğol hükümdarlık geleneği, İslâmî hilafet telakkisi ve Roma imparatorluk fikri. Fatih, fetihten sonra kendini Roma İmparatorluğu'nun yegâne varisi, İslâm âleminde gazânın en büyük temsilcisi ve İslâm dünyasının koruyucusu olarak görüyordu. Kafasındaki birçok şeyi gerçekleştirdi. Ancak ölümü hayal ettiği imparatorluğu tam olarak kurmasını engelledi.

Fatih gibi kişiliği, askeri yeteneği ve siyasi kimliği çok kuvvetli bir sultanın ardından devletin karşı karşıya kaldığı kaos dönemi nasıl tarif edilmeli? Cem Sultan-Bayezid mücadelesi Osmanlı'nın devlet yapısını nasıl etkiledi?

Cem Sultan hadisesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süre Avrupa'ya karşı hareketsiz kalmasına sebep oldu ve şehzâdenin hayatta olduğu yıllarda II. Bayezid devamlı şüphe içerisinde yaşadı. II. Bayezid, Cem'in Avrupa'daki durumunu yakından takip etmek ve onun Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir faaliyete karışmasını önlemek için azami çaba harcadı. Birçok Avrupa ülkesine çeşitli tavizler verdi, paralar ve hediyeler gönderdi. Cem Sultan'ın ölümü ile Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki izleri silinmedi. Hayatta kalan Murad adlı oğlu Rodos'ta bulunuyordu. Kanunî, 1522'de Rodos'u aldığında şövalyelerle yaptığı antlaşmaya Cem'in oğlunu teslim şartını da koydurmuştu. Cem sultan hadisesi, imparatorluğun ne olursa bölünmemesi gerektiği fikrini güçlendirdi ve kardeş katlinin meşrulaşmasına zemin hazırladı ●

Plajlar şehri İstanbul

İstanbulluların, deniz hamamlarının kuruluşundan plajlara kadar denizle olan ilişkisini belge, fotoğraf ve görüntülerle sunan "İstanbul'da Deniz Sefası" sergisi, 5 Nisan - 26 Ağustos 2018 arasında İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde ziyaret edilebilecek.

RÖPORTAJ: GÜNCE AKPAMUK

Otuz yıldan fazla süredir sergi küratörlüğü yapan, aynı zamanda bir kitap koleksiyoncusu da olan Prof. Zafer Toprak'ın küratörlüğünü üstlendiği "İstanbul'da Deniz Sefası" sergisi, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nün 10. yılında, enstitünün kendi arşivinden ve farklı koleksiyonlardan toplanan belge, resim ve görüntülerle 1870'lerden 20'nci yüzyıl ortalarına uzanan süreçte, deniz hamamlarından plaja geçişin hikâyesini anlatıyor. Sergiyi ve Osmanlı'dan itibaren İstanbulluların denizle olan ilişkisini Prof. Zafer Toprak'la konuştuk.

İstanbulluların denizle ilişkisi neden bu kadar geç bir zamanda başladı?

Osmanlı'da denize girmek yasak mıydı? Bu konuda elimizde bir kanıt yok aslında. Denize Tanzimat'tan sonra girilmeye başlandı, ama yüzmek için girilmedi, ıslanmak ve serinlemek için girildi. Yani deniz hamamı dediğimiz yer, girip çıkıp serinlediğin bir yer. Aslında batıda da pek farklı değil zamanlama. Çünkü denize gitmek için, ulaşım olanaklarının olması gerekiyor. Bu Avrupa'da da böyle. Tabii Türkiye kaçgöçün olduğu bir coğrafya, o nedenle batıdaki gibi birden bire plaja geçemiyoruz, deniz hamamlarını kuruyoruz. Deniz hamamları kapalı mekânlar. Kadınlar ve erkekler ayrı. Yaz aylarında kurulup, yaz sonunda sökülen, ahşap yapılar bunlar, genellikle dört tarafı kapalı. Bir müddet sonra

Serginin küratörlüğünü Prof. Zafer Toprak üstlendi.

çevresindeki tahtalar çıkarıldı. Bir tür yüzülen platform haline geldi. Hemen hemen her semtinde İstanbul'un bunlar var idi. İstanbul'un her iki kıyısında ve boğazda deniz hamamları 1960'lı yıllara kadar devam etti. Zamanla bu plajlar deniz hamamlarının yerini aldılar.

Deniz hamamlarından herkes yararlanabiliyor muydu?

Bir hususi hamamlar var. Bunlar daha çok ailelerin kendileri için inşa ettikleri. Boğaziçi'nde daha çok yalıların önünde, birkaç kişinin girebileceği türde dar mekânlar. Umumiler de var, ama onların bir bedeli var, yani bedava girmiyorsunuz. Bunlar 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ruhsatla belediyeden alınarak açılmış deniz hamamları. Dört bir tarafı ahşap duvarlarla kaplı. Altta da bir ızgara var, boğulmamaları için insanların. Yüzülecek bir durum söz konusu değil. Deniz hamamlarıyla ilgili mevzuat 1870'lerde çıkıyor. Ondan önce yok mu? Var, ama bunları düzenleyen bir mevzuat yok.

Hekim literatürü nasıl gelişiyor?

Deniz hamamlarıyla birlikte bir hekim literatürü de oluştu. Bugün artık anlamını yitiren, veya bir şekilde dikkate almayacağımız bir dizi normlar geliştiriyorlar. Osmanlı normlarına göre mesela denize girmek için yaş haddi 45'ti. 45 yaş üzerindeyseniz denize girmek sağlık açısından sakıncalıydı. Çünkü denize girdiğiniz takdirde basurdan mustarip olabilirdiniz. Çocuklar için de aynı şey söz konusu. Yedi yaşından önce denize sokulmazdı çocuklar. Denize girmeden önce çocuklar, yaşı tutsa da, yavaş yavaş banyoda denize yönelik soğutulurdu. Osmanlı'da hekimler yaz sonu, sonbahar başı denize girmeyi öneriyor. Nedeni de deniz suyu ve dışardaki hava sıcaklığı arasında bir denge oluşması. Veyahut karadan deniz kıyısına geldiğinizde, mesela Bursa'dan, hemen denize giremezsiniz. Önce 4-5 gün beklemeniz, deniz havasına alışmanız gerekir. Sergi boyunca bu şekilde hekimlerin önerileri, kuralları ziyaretçilerin koparıp alabileceği kâğıtlarla sunuluyor.

Plajlara geçiş ne zaman oluyor?

Denizle barışmamız Birinci Dünya Savaşı sonrası. Vesile olanlar da Ekim Devrimi'nden kaçan, Türkiye'ye ge-

SEYHUN BİNZET KOLEKSİYONU

Kalamış'ta denize girenler ve arkada Aşod'un meşhur deniz hamamı görülüyor, 1930'lar (üstte).

len Beyaz Ruslar. Bunlar İstanbul'un dışında Avrupa yakasında Florya, öbür tarafta Tuzla çevresine yerleştiriliyorlar. Özellikle yıkanacak yer yok diye denize atlıyorlar. Denize girmek onlar için kendi yoksulluklarının bir ürünü olarak ortaya çıkıyor. Böylece ilk defa Ruslar denizi keşfediyorlar İstanbul'da.

Rusya'da denize girme kültürü var mıydı o zamanlar?

Rusya tabii bize oranla çok daha batı. Avrupa'da bu deniz kültürü, denize girmek var. Bizdeki gibi kaçgöçün olmadığı bir toplum Rus toplumu. O liberal tavır aslında bizi de bir şekilde etkiliyor, 1917'den sonra. Böylece cumhuriyetle birlikte de, 1920'lerin başında biz yavaş yavaş denizle bağlantı kurma çabasına giriyoruz ve plajlar da o tarihten başlıyor. Yani bir şekilde serinlemeye yönelik denize giriş-ten, yüzmeye yönelik bir plaj anlayışı başlıyor cumhuriyetle birlikte. Plajlar insanların yaşam biçiminde de köklü bir dönüşüme vesile oluyor. Bütün bu süreçte, Mustafa Kemal Atatürk'ün çok önemli bir rolü oluyor. Sergide görülüyor, bol miktarda Gazi'yle ilgili de fotoğrafımız ve ayrıca filmimiz var. Batıda uygarlığın oluşumu büyük ölçüde denizle bağlantılı. Aynı zamanda, kapitalizm denen olgunun gündeme gelişinin ötesinde, bir demokratik yapılanmaya doğru da açılım sağlanıyor. Bu bağlamda Atatürk'ün özellikle Florya'da kendine mahsus bir mekân oluşturması, her şeyden evvel kitlelerle birlikte denize girmesi önemli. Atatürk'ün sırf mayo, yani üstü çıplak bir şekilde denize girdiğini görüyoruz, 1930'larda. Batı literatüründe benzer kıyafetle, mayoyla denize giren başka bir devlet reisine rastlamadım.

Nerelerde denize giriliyor İstanbul'da?

Serginin girişindeki İstanbul haritası üzerinde nerelerde plajlarımız olduğunu da görülüyor. Florya bir plaj haline dönüşmüş durumda. Aynı zamanda Moda Burnu, Salacak'ta da insanlar denize girmeye başlıyor. İlla plaj olmasına gerek yok. Suadiye Plajı aslında tamamen kayalık, oraya kum getirilip dökülüyor. Tabi artık İstanbul için bir deniz şehri demek ne kadar mümkün? Bu plajların kaçta kaçı bugün var bunu sorgulamak lazım. Deniz sefası artık nostaljik bir anlam taşıyor.

Plajların eğlence mekânlarına dönüşmesi ne zaman başlıyor?

30'larda dönüşmüş durumda. Plaj aynı zamanda gazinosuyla birlikte bir eğlence mekânı oluyor. Orada yemek yiyorsunuz, akşam konserler oluyor; "dancing"ler, dans yarışmaları, güzellik yarışmaları var. Neredeyse sabaha kadar devam eden, 24 saat faal bir deniz kültürü oluşmaya başlıyor. Ünlü solistlerin çıktığı, şarkıcıların ünlendiği mekânlar olarak ortaya çıkıyor. Bebek Gazinosu mesela Zeki Müren'in çıktığı yer.

Teşvik de var değil mi?

İstanbul halkının denize ulaşabilmesi için deniz ve demiryolları büyük çaba gösteriyor. Banliyö hatlarında plaj biletiyle birlikte banliyö biletini satıyorlar.

1960'lara kadar altın çağını yaşıyor plajlar, ondan sonra ne oluyor?

1940'larla 1980'ler arasında demografik devrim var Türkiye'de. Bir nüfus artışı yaşıyor. Bu artışın en önemli sonucu göç oluyor. En önemli göç alan yerlerden biri de İstanbul tabii ki. Tüm bunlar bir şekilde İstanbul'da denizin kullanımını da önemli ölçüde etkiliyor. Çünkü insanlar denizi giderek daha çok önemser oluyor. Geçmişte bizde insanlar denizden mümkün olduğu kadar kaçarlardı. Bunun sebebi de tehlike gelmesi. Anadolu'daki birçok deniz kıyısı kasaba ve köy denizin ardındadır, sahilde değildir. Ankara'nın başkent seçilmesinin sebeplerinden biri de buydu. Ama insanlar zamanla denizle barıştılar. Tabii belediyeler yeterince önlem almadılar. Aynı zamanda trafik gibi gerekçelerle kıyı yolları, Menderes zamanında bütün deniz kıyısı, özellikle Avrupa yakasındaki, Dalan zamanında da Asya yakasındaki kıyılarda geniş trafik yolları yapıldı. Denizle insan arasına bunlar girdi ●

Atlas 25. yaşını kutladı

Atlas dergisi, 25'inci yaşını 14 Mayıs akşamı verdiği davetle kutladı. *Atlas* dostlarının, yazar ve fotoğrafçılarının bir araya geldiği gecede, katılımcılar keyifli bir akşam geçirdi.

Yayın hayatına 1993 Nisan'ında başlayan *Atlas* dergisi, 2018 yılında 25. yılını kutluyor. Nisan ayında kapsamlı bir koleksiyon sayısı çıkaran ve okurlarına özel hediyeler veren *Atlas*, 25. yaşını özel bir etkinlikle kutladı. *Atlas* ve dostları 14 Mayıs akşamı Park Hyatt İstanbul-Maçka Palas'ta bir araya geldi. Yapı Kredi Adios kart, Aytemiz, Braun, Park Hyatt İstanbul, Vestel ve Wilo sponsorluğunda gerçekleştirilen özel akşama Atlas ve Doğan Burda Dergi çalışanlarının yanı sıra çok sayıda davetli ve basın mensubu katıldı. DJ Oben Budak'ın ve Güneş Özgeç Triosu'nun müzikleri eşliğinde keyifli bir akşam geçiren katılımcılar başlangıcından günümüze Atlas'ın hikâyesini dinleme olanağı da buldu.

Etkinlikte Doğan Burda İcra Kurulu Başkanı Cem M. Başar, *Atlas* Yayın Direktörü Murat Köksal, Yayın Yönetmeni Kansu Şarman konuşmalar yaptılar ve *Atlas*'ı anlattılar. Yayın danışmanı ve ilk yayın yönetmeni Mehmet Yaşin ise derginin kuruluş döneminden ilgi çekici anılar paylaştı. "O dönemde *Atlas*'ı basacak kalitede kâğıt bulmak bile bir sorundu" diyen Yaşin ayrıca baskı sayısını belirlemenin bir başka soru işareti barındırdığı söyledi. Birinci sayıyı tereddütle 15 bin basmaya karar verdiklerini ama ardından gelen yoğun talep sonucu peş peşe ek baskılar yaptıklarını anlattı. Daha yolun başındaki bu ilginin kendilerini şaşırttığını söyleyen Yaşin, okurun *Atlas*'a ilgisinin seneler içinde de hep sürdüğünü sözlerine ekledi ●

***Atlas* yazar ve fotoğrafçıları bir arada (üstte). 25. yıl kutlaması Park Hyatt İstanbul-Maçka Palas'ta gerçekleşti (altta).**

FOTOĞRAFLAR: BÜLENT ÖZALP

İNSANLIK TARİHİ YENİDEN YAZILIYOR!

UYGARLIĞIN BAŞLADIĞI YERE GİDİYORUZ...

'Bereketli Hilal' olarak da bilinen Mezopotamya'da, kireçtaşı bir platonun en yüksek noktasında... Yazının keşfinden binlerce yıl önce, büyük bir organizasyon ve hayal gücünün eseri, anıtsal bir mimari ve gerçeküstü bir sembolik dünya...

Göbeklitepe, Tarihin Sıfır Noktası!

GÖBEKLİTEPE
TARİHİN SIFIR NOKTASI

GÜNÜMÜZDEN YAKLAŞIK 12.000 YIL ÖNCE, FIRAT VE DİCLE NEHİRLERİ ARASINDA KALAN BÖLGEDE, İNSANLIK TARİHİ YÖN DEĞİŞTİRİYORDU. İNSANOĞLU, DÜNYA TARİHİNDE İLK KEZ AVCI - TOPLAYICI DÜZENDEN, ÇİFTÇİ - ÜRETİCİ DÜZENE GEÇMEKTEYDİ. GÖBEKLİTEPE İNCELENDİĞİNDE, TARİHÖNCESİ İNSANIN BU SÜREÇTE BASİT BİR YAŞAM TARZIYLA YETİNMEDİĞİ, BİLİNENİN AKSİNE OLDUKÇA KARMAŞIK BİR DÜŞÜNCE SİSTEMİNE, TOPLUMSAL DÜZENE VE TEKNOLOJİYE SAHİP OLDUĞU GÖRÜLÜYOR. BUNUN DA ÖTESİNDE DÖNEMİN İNANÇ DÜNYASINI YANSITAN, ANİMİST FİGÜRLERLE ZENGİNLEŞTİRİLMİŞ TAPINAKLAR, GÖBEKLİTEPE'Yİ ARKEOLOJİ TARİHİNİN EN ÖNEMLİ KEŞİFLERİNDEN BİRİ HALİNE GETİRİYOR.

SON AVCILARIN BULUŞMA MERKEZİ OLARAK TANIMLANABİLECEK GÖBEKLİTEPE, TARİHÖNCESİ YAŞAMA DAİR HER TÜRLÜ VERİ VE BİLİMSEL SONUÇ AÇISINDAN BÜYÜK ÖNEM TAŞIYOR. İNSANLIK TARİHİNE DAİR, ÖNCESİNDEKİ TÜM TEORİLERİ ALTÜST EDEN ANITSAL GÖBEKLİTEPE MİMARİSİ VE TARİHÖNCESİ İNSANIN GELİŞKİN SEMBOLİK DÜNYASI BU DÖNEM İÇİN BEKLENMEDİK BİR DÜZEYE ULAŞMIŞ BİR KÜLTÜRÜ BİZLERE İLETİYOR. BİLİM İNSANLARINI HEYECANLANDIRDIĞI KADAR BU TOPRAKLARIN İNSANINI DA GURURLANDIRAN BU EŞSİZ BÖLGE KEŞFEDİLMEYİ BEKLEYEN DAHA BİRÇOK GİZEM OLDUĞUNU AKLA GETİRİYOR...

TARİHE DOĞUŞTAN İYİ BİR GELECEK...

DOĞUŞ GRUBU FARKLI ALANLARDA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK PROJELERİYLE TOPLUMDAN KAZANDIĞINI TOPLUMA GERİ VERİYOR. GÜZEL BİR GELECEĞE ULAŞMANIN YOLUNUN, ORTAK GEÇMİŞİMİZE SAHİP ÇIKMAKTAN GEÇTİĞİNİN BİLİNCİYLE...

BU AMAÇLA, YAKLAŞIK 12.000 YILLIK DÜNYA MİRASI GÖBEKLİTEPE'NİN 20 YIL SÜREYLE ANA SPONSORLUĞUNU ÜSTLENMİŞ OLAN DOĞUŞ GRUBU SPONSORLUK PROJESİNİN GLOBAL LANSMANINI 2015 DÜNYA EKONOMİK FORUMU RESMİ PROGRAMI DAHİLİNDE DAVOS'TA GERÇEKLEŞTİRDİ.

DOĞUŞ GRUBU, GÖBEKLİTEPE'NİN GLOBAL BİR İKON HALİNE GELMESİNE YÖNELİK ULUSAL VE ULUSLARARASI İLETİŞİMİNE DESTEK VERİYOR VE BÖLGEYE DÜNYA STANDARTLARINDA BİR ZİYARETÇİ MERKEZİ KAZANDIRIYOR.

TARİHİN SIFIR NOKTASINDAN GELECEĞE SONSUZ SAYGIYLA...

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜLTÜR VARLIKLARI VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

TARİHE DOĞUŞTAN İYİ BİR GELECEK

Basın fotoğrafçılarının gözünden kentler

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, kentlerde yaşanan dönüşümü basın fotoğraflarıyla gözler önüne seren "Osmanlı Sonrasında Devinen Şehirler – Basın Fotoğrafçılarının Gözünden Ankara, Belgrad, İstanbul, Saraybosna" sergisi, 29 Temmuz 2018'e kadar Yapı Kredi Kültür Sanat'ta.

Yapı Kredi Kültür Sanat, yüzyıllar boyunca Osmanlı idaresinde kalıp imparatorluğun çöküşüyle köklü değişimler yaşayan Ankara, Belgrad, İstanbul ve Saraybosna şehirlerinde 1920 ve 1930'lu yıllarda çekilmiş basın fotoğraflarından oluşan yeni sergisini 23 Mayıs'ta açtı. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İsviçre Basel Üniversitesi ve Sırbistan'daki Yugoslavya Müzesi'nin işbirliğiyle hazırlanan "Osmanlı Sonrasında Devinen Şehirler – Basın Fotoğrafçılarının Gözünden Ankara, Belgrad, İstanbul, Saraybosna" sergisi, Balkan ve Anadolu'daki Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesiyle köklü değişimler yaşayan dört büyük şehirde, değişimin izlerini basın fotoğraflarıyla izliyor. 29 Temmuz 2018'e kadar devam edecek olan serginin küratörlüğünü Prof. Nates Mişkoviç yapıyor.

1920'li ve 1930'lu yıllarda Türkiye'den *Cumhuriyet*, *Akşam* ve Belgrad'tan *Politika*, *Vreme* gazetelerinin foto muhabirleri tarafından çekilenler arasından özenli bir çalışma sonucu seçilen 200 fotoğraf sergi için bir araya getirildi. SIBA (Türk ve Yugoslav Şehirlerindeki Gündelik Yaşama Görsel Bakış) başlıklı araştırma projesinin bir ürünü olan sergide "Şehir Merkezi", "Ulus ve Beden", "Ulusu Giydirmek", "Dinlence ve Din" ve "Çarşı" başlıklı bölümleri bulunuyor. İmparatorluk sonrasında Ankara, Belgrad, İstanbul, Saraybosna şehirlerinde gündelik hayatın nasıl değiştiğini ortaya koyan fotoğrafların yer aldığı bu bölümlerde, Osmanlı şehirlerinin vazgeçilmezi olan çarşıların buluşma ve paylaşım yeri olarak kullanımının devam ettiği ve genç ulusların, askeri ve sporcu grupların geçit törenleriyle kutlandığı görülüyor. Ayrıca bu dört kentin aslında tahmin edilenden fazla ortak noktası olduğu vurgulanıyor.

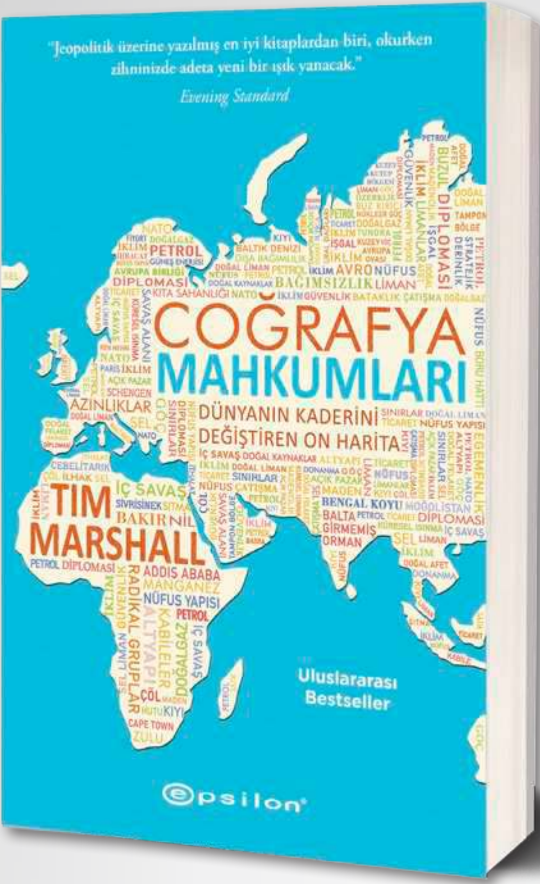
İsviçre Ulusal Bilim Vakfı'nın da desteğiyle düzenlenen sergi, basın fotoğrafçılarının gözünden Osmanlı sonrası kentsel hayattaki değişimi merak edenleri bekliyor ●

Etnografya Müzesi önündeki Atatürk Anıtı, Ankara, 1927 (üstte). Taksim Meydanı, İstanbul (altta).

CENGİZ KAHRAMAN FOTOĞRAF KOLEKSİYONU

ARTIK POLİTİK HER ŞEYİN BAŞINA "JEO-" TAKISINI GERİ GETİRMENİN ZAMANI

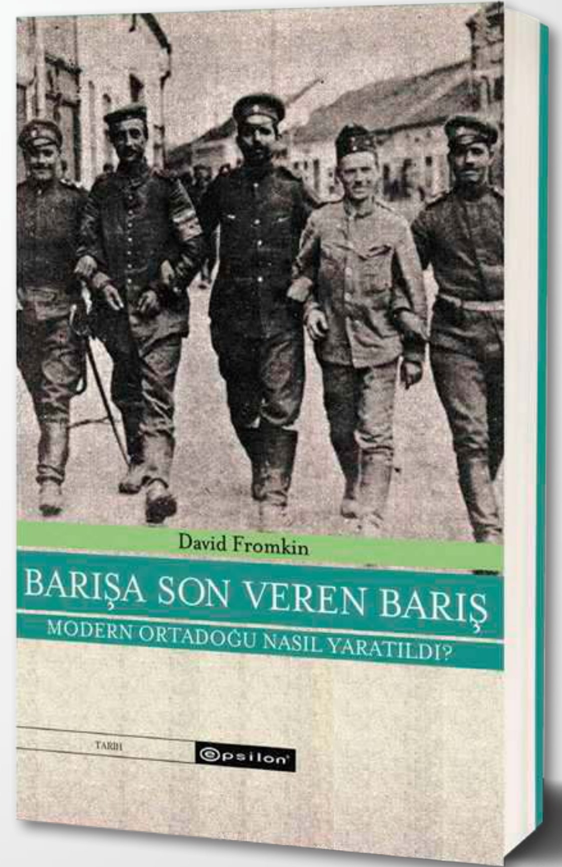
- **Putin neden Kırım'a takıntılı?**
- **ABD'nin küresel güç olması kader miydi?**
- **Çin'in stratejik odağı neden dışarıya kayıyor?**
- **Avrupa bir gün gerçekten tam bir birlik olabilecek mi?**
- **Arap Baharı'nın Orta Doğu için anlamı neydi?**

25 yıllık dış siyaset tecrübesine sahip gazeteci Tim Marshall'ın onlarca ülkede çok satan kitabı şimdi Türkçede.

"Coğrafyanın dünya liderlerinin kararları üzerindeki etkisi üzerine sağlam tahliller içeren bir çalışma."

Financial Times

MODERN ORTADOĞU NASIL YARATILDI?

Ortadoğu'yu anlamak için tarihini anlamak gerekir. İhtiyacınız olan tüm tarihsel çerçeve bu özel kitapta...

ABD'nin Irak'a müdahalesiyle yeniden ivme kazanan ve Suriye iç savaşı, IŞİD'in yükselişi ve çöküşü ile zirveye çıkan olayların seyri bölgedeki önemli aktörler için bile bir muamma.

Savaş rüzgarının kaldırdığı tozun görüşü sınırladığı bu dönemde olayları ve nedenleri anlamak için belki de biraz gerilere gitmek gerekiyor.

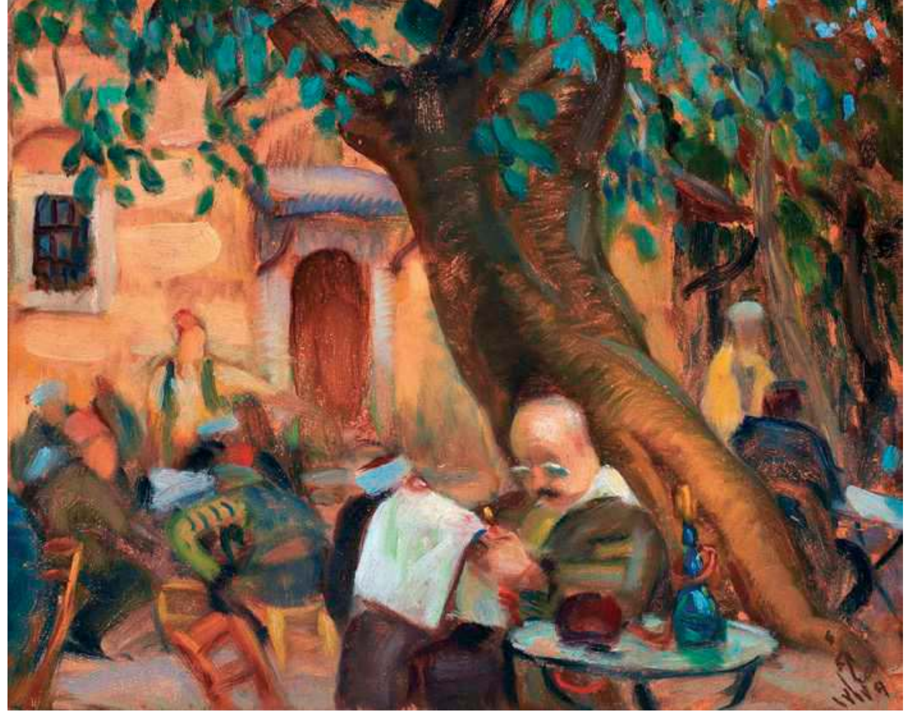
Barışa Son Veren Barış, Birinci Savaş ve sonraki ilk yıllarda (1914-1922) dünyadaki güç dengelerinin panoramasını oluştururken, özellikle de gizemli Doğu'da büyük devletlerin yöneticilerinin masa başında bugünkü Ortadoğu'nun haritasını nasıl yeniden şekillendirdiğini anlatıyor.

/epsilonyayinevi

epsilon®

kitap365.com

Arkas'tan Türk izlenimciler

SAİM ÖZEREN (1900-1964), KÜLLİYE KAHVESİ/ARKAS HOLDİNG KOLEKSİYONU

İzmir'de bulunan Arkas Sanat Merkezi, 12 Nisan – 27 Temmuz 2018 tarihleri arasında "Renk, Işık, Titreşim: Türk İzlenimcileri" sergisiyle Osmanlı ve cumhuriyet dönemlerinde manzara, natürmort ve portre başta olmak üzere müze ve özel koleksiyonlardan derlenen, Türkiye'de resim sanatına damga vuran eserlere ev sahipliği yapıyor. Türkiye'de modern sanatın temsilcileri olarak bilinen 1914 Kuşağı sanatçılarının 125 eserinin bulunduğu sergide, aralarında İbrahim Çallı, Nazmi Ziya, Hikmet Onat, Hüseyin Avni Lifij, Feyhaman Duran, Namık İsmail, Mehmet Ruhi, Sami Yetik gibi izlenimci anlayıştan etkilenen farklı dönem sanatçılarından bir seçki sunuluyor.

Osmanlı'nın parçalanma sürecine doğmuş, batılılaşma hareketlerinin yükselişe geçtiği Meşrutiyet dönemine tanıklık eden ve cumhuriyeti karşılayan 1914 Kuşağı, resim sanatına büyük katkıda bulundu, resmin yaygınlaşmasına öncü oldu. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (Güzel Sanatlar Okulu) aldıkları eğitimin ardından 1908-1910 yılları arasında Paris'e giderek son dönemlerini yaşayan izlenimci sanat anlayışından etkilenen ve savaşın patlak vermesinden sonra İstanbul'a dönen sanatçılar, eski teknik ve anlatım biçimlerine son vererek Türk resim sanatının terminolojisini değiştirmişlerdi.

Hoca Ali Rıza'nın başlattığı açık hava resmi geleneğine yakın buldukları izlenimcilikten etkilenerek İstanbul'un çeşitli semtlerini ve insanlarını tasvir etmiş, doğayı hoca kabul etmiş, doğa gözlemlerine önem vermişti. 1914 Kuşağı eserleriyle cumhuriyetin devrimlerini de yansıttı.

VEKAM'dan bir ilk: Efemera sempozyumu

Türkiye'nin ilk efemera sempozyumu, 25-27 Nisan 2018'de VEKAM tarafından düzenledi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nün katkılarıyla yapılan "Geçici Belgelerin Kalıcı Etkisi: I. Uluslararası Efemera Çalışmaları Sempozyumu", Türkiye ve dünyadan akademisyen, koleksiyoner, küratör ve uzmanların katılımıyla gerçekleşti.

Gündelik hayatın önemsiz, geçici belgeleri olarak tanımlansa da ait olduğu dönemin iktisadi, kültürel, sosyal, siyasi ve teknolojik yapısını yansıtan efemera üzerine düzenlenen sempozyumda bilgi ve belge yönetimi, kent çalışmaları, koleksiyonculuk - müzecilik, kültürel çalışmalar, sanat ve tarih yazıcılığı temaları altında tartışmalar gerçekleştirildi. Konunun uzmanı akademisyen, koleksiyoner ve küratörler bir araya geldi. Şimdiye kadar Türkiye'de

efemerayla ilgili yapılan çalışmalar değerlendirildi. Sempozyum kapsamında ayrıca Türkiye Filateli Dernekleri tarafından düzenlenen "Filatelide Efemera" sergisi ziyaretçilerle buluştu.

ABİDİN DİNO'NUN DESENLERİYLE

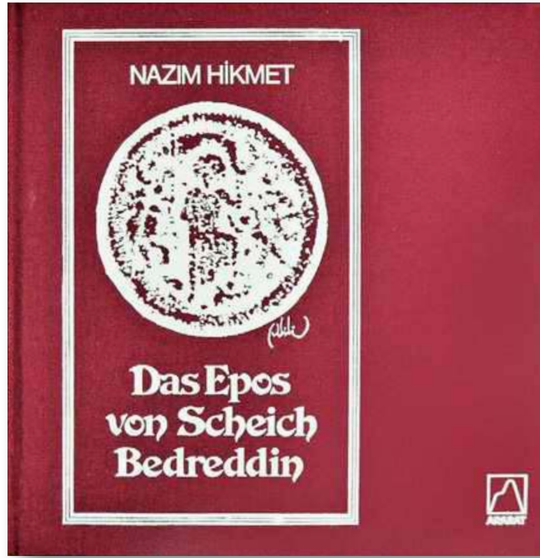
Nâzım Hikmet kitabı tasarlamak

Nâzım Hikmet'in yurtdışında basılan kitaplarından biri de Mimar Ahmet Işık Doğan'ın Almanya'da kurduğu Ararat Yayınevi tarafından 1982 yılında yayımlanan *Şeyh Bedreddin Destanı*. Kitap, bordo kumaşla kaplı sert kapağı ve Abidin Dino'nun elinden çıkma mühür baskılarıyla dikkat çekiyor.

MELİH GÜNEŞ

Nâzım Hikmet'in dünyanın çeşitli ülkelerinde çıkmış yüzlerce kitabı var ve bir o kadar da kitap tasarımı söz konusu. İlk kitabı olarak bilinen *Güneşi İçenlerin Türküsü* Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde 1928 yılında yayımlanmış. Sert kapaklı. Kapakta tercih edilen renk siyahın yanı sıra kırmızı ve mor, oldukça modern. Şairin sağlığında en özene bezene yapılan tasarımlardan birinin İtalya'da 1960 yılında yayımlanan, bir kutuda iki ciltlik eseri olduğunu düşünürüm. Şiir cildini Renato Guttuzo, tiyatro cildini Abidin Dino resimlemiş. Nâzım Hikmet'in kabir taşındaki siluetine esin kaynağı, boynunda kırmızı atkısıyla "rüzgâra karşı yürüyen adam" resmi de şiir cildinde yer alıyor. 1959 yılında Çekoslovakya'da basılan incecik ve incelikli, yeşil üzerine beyaz renkte şairin elyazmalarıyla bezeli "*Pobyt v Praze* (Pırağ Vakıtları)" da abartısız tasarım olarak akılda kalıverir.

Çoğu kitapta, tasarımı oluşturan sert kapak, şömiz, yer yer illüstrasyonlar, fotoğraflar, şablon gibi yerlerine serpiştirilmiş de olabiliyor. Bunlardan SSCB'de basılan birinde kullanılan resimlere Rusya Devlet Edebiyat ve Sanat Arşivi'nde rastlamam çok da ilginç olmayabilirdi, arkalarındaki Nâzım Hikmet imza ve paraflarını görmeseydim. Belli ki hazırlanan resimleri titizlikle ve sanatçısına güvenle onaylamış. Her zaman çağdaşlıktan yana olan ve gençlere verdiği destekle bilinen Nâzım Hikmet, 1961 yılında *Memleketimden İnsan Manzaraları'nın Üçüncü Kitap*'ı İtalya'da *In Quest Anno 1941* (*Şu 1941 Yılında)* adıyla kutu içinde, çift dilli yayımlanırken de resim ya da illüstrasyon yerine, Ara Güler'in fotoğraflarının yer almasını sağlamış.

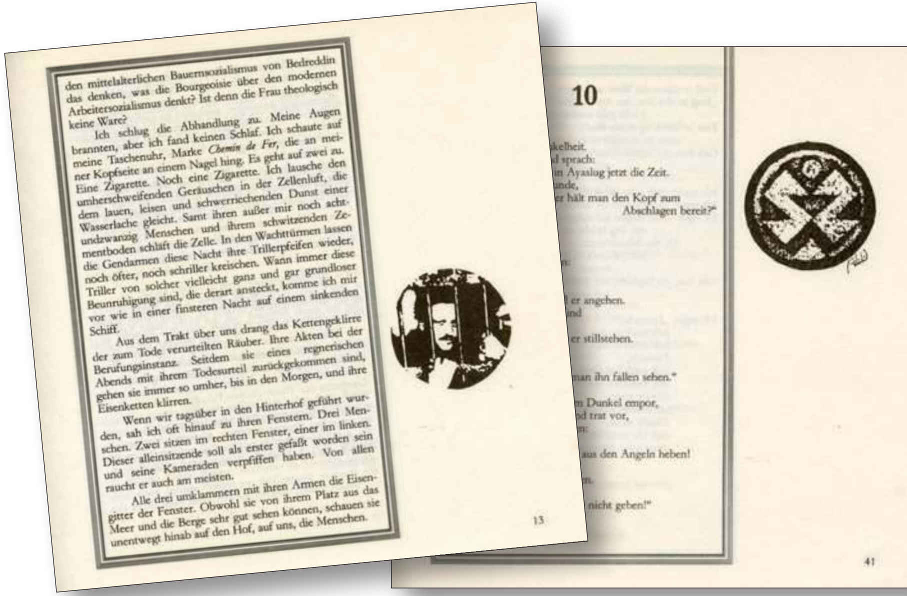

Dino'nun taş baskılarıyla

Meslektaşım ve dostum Mimar Ahmet Işık Doğan, 1977 yılında Almanya'da kurmuş olduğu Ararat Yayınevi'nde 1990'lı yılların başlarına kadar aralarında Nâzım Hikmet, Adalet Ağaoğlu, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Fakir Baykurt, Vasıf Öngören, Orhan Veli Kanık, Gülten Dayıoğlu ve daha nice yazarın eserlerini Almanca olarak yayımlamıştı.

Bu yayınevinden elimde bir kitap var. Nâzım Hikmet öldükten epey sonra, 1982'de, Berlin'de Almanca yayımlanmış *Şeyh Bedreddin Destanı*. Tasarım şablonlarına neredeyse hiç yanaşılmamış bir fikir ürünü. Aydınger şömizin verdiği yarı saydamlık, destanın gizemine baştan okuru hazırlıyor sanki. Kitabın boyutu 20 cm x 20 cm, kare formunda. Dokunması iyi gelen, bordo renk kumaşla kaplanmış sert kapağın sağ tarafında üçte bir boşluk bırakılıp üç beyaz çizgiden oluşmuş çerçeve içine yine beyaz renkle şairin adı, daha büyük ve farklı bir puntoyla kitabın adı yazılmış. Ve desen niyetine Abidin Dino elinden çıkma büyük bir mühür. Yayınevinin amblemi aynı yalınlıkta: Ararat.

Boşluk, kitabın içindeki tüm sayfalarda devam ediyor. İncecik çizgilerden oluşturulan "cetvelkeş"likteki yalınlıkla yetinilmiş çerçeveyle belli ki eski zaman kitaplarındaki tezhibe bir saygı duruşu yapılmış. Ve hemen her peşi sıra sayfada bir mühür yine Abidin Dino'dan. Kâğıdın kalınca seçildiğini belirtmemek olmaz. *Şeyh Bedreddin Destanı* gibi bir kitap, doğduğu topraklara yabancı diyarlarda yayımlanırken en büyük zorluklardan biri açıklamalar olsa gerek. Yayınevi bunu ustaca ve şıklıkla yapmış. Destanın hemen ardından gelen sayfalarda, Türkçedeki bazı harflerin okunma biçimi tarif edildikten sonra, dipnot diyebileceğimiz 19 sayfa tutan

den mittelalterlichen Bauernsozialismus von Bedreddin das denken, was die Bourgeoisie über den modernen Arbeitersozialismus denkt? Ist denn die Frau theologisch keine Ware?

Ich schlug die Abhandlung zu. Meine Augen brannten, aber ich fand keinen Schlaf. Ich schaute auf meine Taschenuhr, Marke *Chemin de Fer*, die an meiner Kopfseite an einem Nagel hing. Es geht auf zwei zu. Eine Zigarette. Noch eine Zigarette. Ich lausche den umherschweifenden Geräuschen in der Zellenluft, die dem lauen, leisen und schwerriechenden Dunst einer Wasserlache gleicht. Samt ihren außer mir noch achtundzwanzig Menschen und ihrem schwitzenden Zementboden schläft die Zelle. In den Wachttürmen lassen die Gendarmen diese Nacht ihre Trillerpfeifen wieder, noch öfter, noch schriller kreischen. Wann immer diese Triller von solcher vielleicht ganz und gar grundloser Beunruhigung sind, die derart ansteckt, komme ich mir vor wie in einer finsteren Nacht auf einem sinkenden Schiff.

Aus dem Trakt über uns drang das Kettengeklirre der zum Tode verurteilten Räuber. Ihre Akten bei der Berufungsinstanz. Seitdem sie eines regnerischen Abends mit ihrem Todesurteil zurückgekommen sind, gehen sie immer so umher, bis in den Morgen, und ihre Eisenketten klirren.

Wenn wir tagsüber in den Hinterhof geführt wurden, sah ich oft hinauf zu ihren Fenstern. Drei Menschen. Zwei sitzen im rechten Fenster, einer im linken. Dieser alleinsitzende soll als erster gefaßt worden sein und seine Kameraden verpfiffen haben. Von allen raucht er auch am meisten.

Alle drei umklammern mit ihren Armen die Eisengitter der Fenster. Obwohl sie von ihrem Platz aus das Meer und die Berge sehr gut sehen können, schauen sie unentwegt hinab auf den Hof, auf uns, die Menschen.

13

10

...kelheit.
...d sprach:
...in Ayaslug jetzt die Zeit.
...unde,
...er hält man den Kopf zum
Abschlagen bereit?"

...n:

...l er angehen.
...ind

...er stillstehen.

...man ihn fallen sehen."

...n Dunkel empor,
...d trat vor,
...n:

...aus den Angeln heben!

...n.

...nicht geben!"

41

açıklamalara geçilmiş. Bu kısımda boşluklar, adeta bir derkenar yeri gibi değerlendirilmiş, destanın her bölümüne göre açıklamalar da numaralandırılarak verilmiş. Hemen ardından kısa bir kronolojik Nâzım Hikmet biyografisi ihmal edilmemiş.

Kitabın sonundaki Yüksel Pazarkaya'nın derlediği *Şeyh Bedreddin*'in kendi eserinden alıntılar ise Alman okurlar için kitabın layıkıyla algılanmasında akıllıca olmuş. Şömizli kitaplardaki en büyük sorunlardan biri, şömizin kaybolması, ya da yıpranması. Aydınger olunca daha da titizlenmek gerekiyor. Bunu da asetattan ikinci bir şömizle çözmek mümkün. Sırası gelmişken kitabın yayıncısı ve tasarımcısı mimar Ahmet Doğan'ın yıllar sonra, bestelerini Dieter Moritz'in yaptığı, Sema Moritz ve Tunçel Kurtiz'in sesleriyle çağlayan "günümüz için bir ayin" / *Şeyh Bedreddin Destanı* kompakt diskiyle bir araya getirdiği sınırlı üretim kutu tasarımını anmadan geçmemeli.

Tasarımda malzeme elbette önemli. Yakın zamanda aldığım yine "tasarım" işi bir Nâzım Hikmet kitabı, daha 3-5 çevirmemde yıprandı, kıpkırmızı kapağın kenarları ezildi, boyaları kırılıp kağıdın beyazlıkları sırıttı. 36 yaşındaki bu Das Epos von Scheich Bedreddin ise sanki dün yayınlanıvermiş gibi hâlâ gencecik, dipdiri... Biraz kitap seyirliği yazısı gibi oldu ama Nâzım Hikmet de öyle demiyor mu *Saman Sarısı*'nda, "bu kitabın kâğıdını yapanlar yazısını dizenler nakışını basanlar bu kitabı dükkânında satanlar para verip alanlar alıp da seyredenler..." diye. Kimi kitap, varsın biraz seyirlik de olsun!.. ●

Spor tarihine yolculuk

Şubat 2017'de ziyarete açılan, Beşiktaş JK'nın 115 yıllık tarihine tanıklık ederken Türkiye'nin spor tarihine ve kültürüne de ışık tutan Beşiktaş JK Müzesi, "Efsane Formalar" sergisine ev sahipliği yaptı. Sekiz yaşından beri forma koleksiyonu yapan Murat Koçak'ın biriktirdiği, 1980'lerden günümüze 129 farklı maçta giyilmiş 200'den fazla forma arasından seçilen, 69 maç forması 10-30 Mayıs 2018 tarihleri arasında ziyaretçilerle buluştu.

Vodafone Park'ın 19 Mayıs kapısından girilen müze, iki kat üzerine yerleşmiş 1650 metrekarelik bir alanda bulunuyor. Müzenin üst katında kulübün kronolojisi, 1902'den günümüze bilgi alanları, objeler ve dijital uygulamalar yer alıyor. Yalnızca futbol branşını değil, kulüp bünyesindeki tüm spor dallarına ilişkin bilgiyi ziyaretçisiyle buluşturan Beşiktaş JK Müzesi, koleksiyonu ile bağlantılı olarak sporu ve sanatı bir araya getiren süreli sergiler düzenlenlediği bir geçici sergi alanına da sahip. Müze, interaktif alanları, engelli ve çocuk dostu yapısı ile de ziyaretçilerine eşsiz bir deneyim yaşatıyor.

Müze, Ekim-Mayıs aylarında 10.00-18.00, Haziran-Eylül aylarında 10.00-19.00 saatleri arasında ziyaret edilebiliyor. Pazartesi günleri kapalı olan müze, maç günleri de taraftarın stadyuma girişinden iki saat önce kapanıyor.

Atlas okurları Likya Yolu'nda

Atlas dergisi ve Columbia markası 21-23 Nisan 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen Camp Columbia etkinliğinde buluştu. *Atlas* okurları ve basın mensuplarının katıldığı organizasyonda Likya Yolu'nun Fethiye başlangıç güzergâhı keşfedildi.

Atlas ve Columbia ortaklığıyla 21-23 Nisan tarihleri arasında gerçekleştirilen Camp Columbia'ya dergi okurları ve basın mensupları katıldı.

KADİRCAN BAŞTEKİN

Atlas dergisi ile outdoor ve aktif yaşam tutkunlarının markası olan Columbia, 21-23 Nisan 2018 tarihleri arasında dergi okurları ve basın mensupları için Camp Columbia etkinliği düzenledi. Yaklaşık 60 kişilik ekip, Türkiye'nin uluslararası standartlarda işaretlenmiş ilk uzun mesafeli yürüyüş rotası olan Likya Yolu'nun Fethiye başlangıç güzergâhını keşfe çıktı.

Muğla-Fethiye ile Antalya-Geyikbayırı arasında kırmızı-beyaz boyalarla işaretlenen Likya Yolu, dünyanın en gözde trekking rotaları arasında yer alıyor. Rota, adının çağrıştırdığı gibi antik Likya'nın tarihi ve doğal güzellikleriyle bezeli eski göç yolları üzerinden geçiyor. İngiltere doğumlu Kate Clow'un özgün çalışmasının ürünü olarak ortaya çıkan ve Fethiye ilçesinin Ovacık mahallesinden başlayan patika, Akdeniz'in koylarından yüzlerce metre yükseklere tırmanıp konuklarını gizemli Likya kentlerinde ağırlayarak Antalya'ya 15 kilometre uzaklıktaki Geyikbayırı'nda sona eriyor.

Atlas ve Columbia'nın ortaklığıyla geçtiğimiz Nisan ayında düzenlenen etkinlik, Babadağ eteklerine kurulu Kozağaç çıkışındaki toprak yolda başladı. İlk gün etabın manzarasını Ölüdeniz, Gemiler Adası, İblis ve Kurtoğlu burunları gibi doğa değerleri güzelleştirdi. Yürüyüş, yüzyıllar önce bin bir zahmetle, elle döşenen taş patika üzerinde devam etti ve yürüyüşün birinci günü Likya Yolu başlangıç tabelasının yanında sona erdi. Kampta konaklayanlar doğada zaman geçirmenin ve sohbetin tadını çıkardı. Basın grubu ise Fethiye Körfezi'ne hâkim, doğayla iç içe Club & Hotel Letoonia'da konakladı ve yöresel lezzetleri tattı.

İkinci günün başlangıç noktası Yediburunlar manzarasına hâkim Alınca köyüydü. Yine benzersiz Akdeniz manzarası eşliğinde yürüyen ekip, ormanların ve dağların arasında yol alıp etkinliği Kabak mahallesinde sonlandırdı. *Atlas* ve Columbia'nın etkinliği tüm katılımcılara doğayla buluşma ve hayatın gizli kalmış ayrıntılarını keşfetme olanağı sundu.

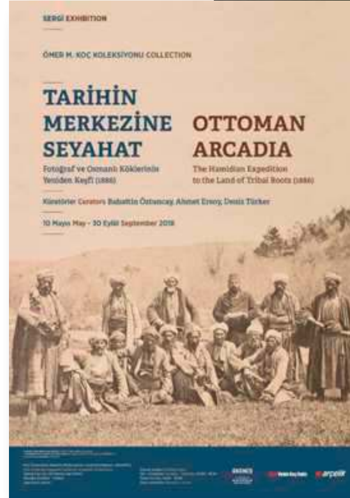
Columbia'nın hediye ettiği Omni Freeze teknolojisine sahip şapkalarla, katılımcılar yürüyüşlerini daha konforlu bir şekilde tamamladı. Yaz aylarında sporseverleri zorlayan terleme problemine teknolojik olarak çözüm getiren Omni Freeze Zero, yaz sıcaklarına ferahlatıcı bir çözüm sunuyor ●

Yıldız albümleriyle tarihin merkezine yolculuk

ANAMED Galerisi, 10 Mayıs-30 Eylül 2018 tarihleri arasında, Osmanlı son döneminde Anadolu coğrafyasına dair çok önemli bir sergiye ev sahipliği yapıyor. II. Abdülhamit döneminde Söğüt'e giden keşif ekibinin fotoğraflarından üç albüm ziyaretçilerle buluşuyor.

Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), fotoğraf ve tarih meraklılarını "Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886)" sergisiyle çok özel bir koleksiyonla buluşturdu. 30 Eylül 2018 tarihine kadar ziyarete açık kalacak olan sergide, II. Abdülhamit'in 1886 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun doğduğu Söğüt ve civarını belgeleme amacıyla gönderdiği heyetin oluşturduğu albümlerinden Ömer M. Koç Koleksiyonu'nda yer alan üç ciltteki fotoğraflar yer alıyor. Serginin küratörlüğünü Bahattin Öztuncay, Ahmet Ersoy, Deniz Türker; galeri küratörlüğünü Ebru Esra Satıcı; sergi tasarımını ise Yeşim Demir Pröhl ve Demir Tasarım üstleniyor.

II. Abdülhamit'in talimatıyla 1886 yılında Yıldız Sarayı Kütüphanesi için bir düzineden fazla fotoğraf albümü hazırlatıldı. Albümler Osmanlı'nın ilk başkenti Bursa ile Yenişehir, İznik, Söğüt ve Bozüyük gibi erken Osmanlı yerleşim birimlerini kapsamlı olarak belgelemek amacıyla, Hoca Ali Rıza, Serverili Ahmed Emin, Ahmet Şekûr ve Mehmed Emin gibi dönemin önde gelen fotoğrafçı ve ressamlarından oluşan keşif heyetinin bölgedeki çalışmaları sonucu oluşturuldu. Fotoğraflar paspartulanmış ve altlarına özenli bir el yazısı ile Osmanlıca ve Fransızca açıklamalar yazılmıştı. Bölgedeki yerleşim yerleri, mimari yapılar ve peyzaj hakkında detaylı bilgiler veren albümlerde; keşif gezisi rotasındaki manzara, kasaba ve anıtların yanı sıra bölge sakinleri, özellikle çevrede yaşayan Türkmen aşiretleri kaydedilmişti.

Almanya ile siyasi ilişkilerin güçlendiği bu dönemde, keşif gezisi sonucunda hazırlatılıp Almanya Şansölyesi Bismarck'a gönderilen bu albümlerden üçü, 2017 yılında Ömer M. Koç Koleksiyonu'na eklendi. Tamamen orijinal fotoğraflardan oluşturulan ve 10 Mayıs 2018'de açılan "Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886)" sergisinde, albümlere eşlik eden tamamlayıcı belge, görsel ve yayınlarla birlikte ilk kez bir arada ziyarete açıldı.

ANAMED Galerisi'ndeki sergi 30 Eylül'e kadar devam edecek (üstte).

Anadolu'nun geçmişi hakkındaki bilimsel araştırmaları desteklemek amacıyla 2005 yılında kurulan akademik araştırma merkezi ANAMED Galerisi'nin ev sahibi olduğu sergide aynı zamanda Fransız Gaumont Pathé Arşivi'nden Bursa'nın bilinen ilk video görüntüleri de yer alıyor. Sergi, dönemin yalnızca coğrafi, sosyal, kültürel ve demografik yapısına değil, teknolojisine de ışık tutuyor. Ayrıca II. Abdülhamit'in arşiv ve kütüphanesine dair bilgi veriyor. Fotoğraflarda yer alan Ertuğrul Gazi Türbesi gibi yapıların, birkaç yıl içinde restore edildiği de sergideki tamamlayıcı belgelerle gözler önüne seriliyor. Sergi, arşiv belgelerinin izinde ziyaretçilere keşif gezisi rotasında eşlik ediyor.

Sergiyle aynı ismi taşıyan ve İngilizce yayımlanan *Ottoman Arcadia: The Hamidian Expedition to the Land of Tribal Roots* (1886) kitabı da sergi ile eş zamanlı olarak ANAMED tarafından satışa sunuldu. Serginin küratörlerinden Ahmet Ersoy ve Deniz Türker'in yanı sıra Selim Deringil, Reşat Kasaba, Beatrice St. Laurent, Thomas G. Otte, Berin Gölönü ve Sinan Kuneralp'in yazılarının yer alacağı kitabın Türkçe baskısı da hazırlık aşamasında.

head&shoulders

"BEKLEDİĞİMİN ÖTESİNDE YUMUŞAK SAÇLAR!"

Serenay Sarıkaya

YENİ
ARGAN YAĞI İLE

*Düzenli kullanımda, gözle görülen kepekleri yok etmeye yardımcı olur.

Kalkhedon'dan Kadıköy'e

Tarih Edebiyat Sanat Kütüphanesi'nin (TESAK), 5 Mart 2016'da "Tarihöncesi Dönemden Ortaçağa Kadıköy Arkeolojisi" adıyla düzenleyerek Kadıköylüleri ve uzmanları bir araya topladığı panelde sunulan bildiriler geliştirilerek kitaplaştırıldı. Panelle aynı adlı kitapta yer alan bildiriler İstanbul ve Kadıköy konularında uzman arkeoloji sanat tarihçisi, eskiçağ tarihçisi ve müzeciler tarafından hazırlanmıştı.

İstanbul'un en köklü semtlerinden Kadıköy'ün, Kara Yunanistan'ın Megara kentinden gelenler tarafından Kalkhedon adıyla kurulduğu kabul edilir. Antik Kalkhedon kenti, daha sonra Bizans ve Osmanlı döneminde yerleşim yeri olarak kullanılmıştı.

MEHMET DOĞAN ARŞİVİ

Fikirtepe'de ilk sistematik araştırmaları İstanbul Üniversitesi'nden Halet Çambel ve Kurt Bittel, 1952-1954 yılları arasında başlatmıştı.

Müzecilik üzerine yeni yaklaşımlar

İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 22-23 Mayıs 2018 tarihinde "İstanbul Müzelerinde Yeni Keşifler, Yeni Düzenlemeler ve Yaklaşımlar" konulu I. İstanbul Müzeleri Çalıştayı'nı gerçekleştirdi. 18 Mayıs Uluslararası Müzeler Günü etkinlikleri kapsamında, İstanbul'da Kültür ve Turizm Bakanlığı müzeleri ile özel müzelerdeki yeni düzenlemeler ve yaklaşımların karşılıklı paylaşımı ve değerlendirilmesi amacıyla düzenlenen çalıştay, Topkapı Sarayı Müzesi Konferans Salonu'nda yapıldı. İlk gün açılış konuşmalarının ardından Zeynep Kızıltan İstanbul kazıları üzerine konuşma yaptı. İlk oturumda Özalp Birol'un başkanlığında Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki yeni uygulamalar, harem restoranlarında yeni keşifler,Türk ve İslam Eserleri Müzesi teşhir-tanzimi ve Şam evrakları üzerine; ikinci oturumda Dr. Güner Sağır başkanlığında Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin eser depoları, Galata Mevlevihanesi Müzesi kurulum ve teşhir tanzim çalışmaları, İstanbul Üniversitesi Türk Eczacılık Tarihi İhtisas Müzesi üzerine; son oturumda da Hayrullah Cengiz başkanlığında Osman Hamdi Bey tablolarının bilimsel analizleri ve konservasyonu, Atatürk'e ait eşyaların tescili ve Özel Pera Palas Atatürk Müzesi'nin kurulması, Haluk Perk Müzesi'nde koleksiyon yönetimi ve tematik müzeciliğe geçiş süreci üzerine konuşma yapıldı. İkinci gün ise tarihi yapılarda müzecilik uygulamaları, tarihi yapıların müze olarak kullanılması, Zal Mahmud Paşa Külliyesi, Türbeler Kültürü Müzesi üzerine yapılan konuşmaların ardından Beşiktaş kazıları gezisi gerçekleştirildi.

Mimar Sinan'ın izinde Edirne

Trakya Kalkınma Ajansı ve TURİNG Mimar Sinan'ın Büyükçekmece'den başlayarak Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne'deki eserlerini kapsayan bir gezi rotası hazırlandı. Rotanın tanıtımı geçtiğimiz nisan ayında Mimar Sinan'ın 430'uncu ölüm yıldönümünde, Edirne'de yapıldı.

Trakya Kalkınma Ajansı ve TURİNG'in kapsamlı çalışmaları sonucunda hayata geçirilen, Trakya'daki Mimar Sinan eserleri gezi rotası, "Mimar Sinan'ın izinde: Bir payitahttan diğerine yolculuk" ismiyle hayata geçirildi. Büyükçekmece, Silivri, Marmara Ereğlisi, Çorlu, Tekirdağ, Lüleburgaz, Alpullu, Babaeski, Havsa ve Edirne'deki 22 Mimar Sinan eserini kapsayan iki günlük rotanın tanıtımı 10 Nisan 2018 günü Edirne'deki Selimiye Camisi'nin bahçesinde gerçekleşti. Mimar Sinan ve eserlerine dair konuşmayı Prof. Dr. Suphi Saatçi yaptı. Edirne'nin kültür, turizm ve gastronomi değerlerini ön plana çıkarmaya yönelik tura gazeteci, blog yazarı ve fotoğrafçılar katıldı.

Tüm Osmanlı coğrafyasında 300'den fazla eseri bulunan Mimar Sinan için Trakya ve bilhassa "ustalık eserim" dediği Selimiye Camisi'nin bulunduğu Edirne'nin ayrı bir yeri var. Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat'ın hizmetinde yüzlerce yıla tanıklık edecek eserler bırakan, tüm dünyada mimari ve mühendislik dehası olarak görülen Mimar Sinan yapılarının bulunduğu rota, İstanbul Büyükçekmece'den başlıyor. Burada Sultan Süleyman Kervansarayı, Sokollu Mehmet Paşa Mescidi, Sultan Süleyman Çeşmesi ve Köprüsü; Silivri'de Mimar Sinan Köprüsü, Marmara Ereğlisi'nde Semiz Ali Paşa Camisi, Çorlu'da Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü, Tekirdağ'da Rüstem Paşa Külliyesi gezilerek Kırklareli ve Edirne'ye geçiliyor. Kırklareli'nde Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi, Taş Köprü, Sinanlı Köprüsü ve Semiz Ali Paşa Camisi rota kapsamında bulunuyor.

GÖKHAN TAN

Mimar Sinan'ın II. Selim için yaptığı, "ustalık eserim" dediği ve herkesi kendisine hayran bırakan Edirne'deki Selimiye Camisi de, Trakya Kalkınma Ajansı ve Turing'in çalışmaları sonucunda oluşturulan "Mimar Sinan'ın izinde: Bir payitahttan diğerine yolculuk" rotasında yer alıyor.

Edirne'ye yaklaşırken son durak Havsa ilçesindeki Kasım Paşa Külliyesi. Külliyeyi, Sokollu Mehmet Paşa, Bosna'da görev yaparken vefat eden oğlu için yaptırdığı için burası onun adıyla da anılıyor. Rotanın son durağı, Osmanlı'nın 92 yıllık payitahtı Edirne. Burada tabii ki II. Selim'in artık 80'li yaşlarında olan Mimar Sinan'a yaptırdığı mimari şaheser Selimiye Camisi bulunuyor. 1568 – 1575 arasında, yedi yıl gibi kısa bir sürede tasarlanıp inşa edilen; bugün herkesi kendine hayran bırakan caminin ardından Rüstem Paşa Kervansarayı, Semiz Ali Paşa Çarşısı, Sokollu Mehmet Paşa Hamamı, Adalet Kulesi, Kanuni Köprüsü gibi Mimar Sinan'ın Edirne'deki diğer eserleri geziliyor. Yalnızca Mimar Sinan'ın iki payitaht arasında uzanan Trakya topraklarına dağılmış eserleri değil, aynı zamanda tarihi, kültürel ve sosyal dokuyu da keşfetmeyi sağlayan rota, Edirne'yi hakkını vererek gezmek için birkaç güne ihtiyaç olduğunu da hatırlatıyor ●

GABOR'DAN SIRTINIZI VE BELİNİZİ KORUYAN YAYLANAN TABANLAR

ÇIKABİLEN İÇ TABAN

Özel kabarcıklı yapılı şok emici, yastıklamalı iç taban

ÜST KATMAN

Gerçek derinin altında yumuşak köpük katman

İÇ TABAN

Gelişmiş ısı kontrol sistemi ve kalıcı eneklik

DIŞ TABAN

Yatay ve dikey odacıklar sayesinde her yönde esneklik sağlar.

YEPYENİ BİR HAREKET ŞEKLİ

we love to roll

DENGELEYİCİ ORTA TABAN

Ayağın kontrollü bir şekilde yuvarlanma hareketi yapmasını sağlar ve yatay dengeleyici rolü yapar.

www.rollingsoft.de

Yenilikçi "Rolling Soft" yaylanan tabanlı spor ayakkabı teknolojisi!

Dengeleme ve şok emme teknolojileri ile ayağın doğal yuvarlanma hareketini yapmasını sağlar. Şok emici özelliği ile topuk ve ön ayak baskılarını azaltır topuğunuzu, belinizi, sırtınızı korur. Suyun üstünde süzülüyormuş gibi hissedersiniz...

www.gaborturkiye.com

Satış Noktaları:
İstanbul: Shoe City Comfort Suadiye, Miro Kozyatağı Carrefour, Kipling Akmerkez, Kipling Akbatı, Nell Kozyatağı Carrefour, Çarşı Zırhlıoğlu Eczanesi Kadıköy, Declan Marmara Forum İzmir: Shoe City Comfort Alsancak, Shoe City Gaziemir, Ranello Konak Pier Ankara: Catwalk Bilkent Ankuva, Ayak Shop Çankaya Eskişehir: Aksoy Ortopedi Merkez Kıbrıs: Bayramoğlu Ayakkabı Lefkoşa, Bayramoğlu Ayakkabı Girne

Osmanlı'da sofra kültürü neydi? Başkentin iaşesi nasıl sağlanırdı? Kahvaltı ne zamandır var? Osmanlı döneminde yemek toplum için beslenmekten başka bir anlam ifade ediyor muydu? Özyeğin Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölüm Başkanı Yemek tarihçisi Doç. Dr. Özge Samancı ile *Yemek ve Kültür* dergisi yayın kurulu üyesi, yayıncı Musa Dağdeviren, *Atlas Tarih*'in sorularını yanıtladı.

Röportaj: Kansu Şarman
ksarman@doganburda.com

Osmanlı'nın sofrası

Kebap da vardı, havyar da

Levni'nin *Surname-i Vehbi* eserinde saray sofrası.

Beslenme Osmanlı toplumunun günlük yaşamında ne kadar önemli? Beslenme kültürü günlük ihtiyacın dışında ne kadar yer buluyor?

Özge Samancı (ÖS): İstanbul veya şehirli Osmanlı özelinde yaşayan insanlar için üretimden tüketime kadar yemek, gündelik hayatın önemli bir kısmını kapsıyordu. Günümüzden farklı olarak evlerin mutfağı sadece yemek hazırlanan bir mekân değil sürekli işleyen bir üretim alanıydı. Gerek saray ve konaklarda gerekse köy evlerinde özellikle kışlık yiyecek hazırlıkları önemliydi. Teknolojinin olmadığı bir dünyada yemeğin kendisi zaman alan bir olguydu. Yemeğin yaşamdaki başat rolü ve önemi atasözleri ve ritüellere yansımıştı. Helvadan keşkeğe, lohusa şerbetinden aşureye günümüzde yemekle ilgili halen yaşayan birçok ritüelin kökeni Osmanlı döneminden ve hatta kimileri çok daha önceki dönem ve kültürlerden gelmekteydi. Kimilerinin günümüzde ifade ettiği anlam ve önem geçmişten daha farklıydı. Örneğin bugün daha çok ölümle ilişkilendirilen helva geçmişte sevinçli olayların kutlanması için de yapılıyordu. Aşure sadece Müslüman halkın değil *anuş-abur* adıyla Ermeni cemaatinde de hazırlanan önemli bir ritüel yiyecekti. Yemeğin simgesel anlamları üzerine verilecek çok örnek var. Örneğin yeniçerilere Ramazan ayında sultan tarafından gönderilen baklava. Aslında yemek o kadar önemli ki, bir iletişim şekli her şeyden önce. İnsanlar arasında sözsüz ifade edilebilecek kimi meseleler yemekle ifade ediliyor. Yiyeceğin sembolik bir anlamı var. Siyasi olarak da bir araç olarak kullanılıyor yemek. Halkı doyurmak, halkı doyuran han, sultan imajı çok önemli. Sultanın büyük şenliklerde toplumun her kesimine yemek vermesi, herkesin doyurulması büyük bir güç sergilenmesi. Sultan doyuran kişi olarak kendi gücünü doğruluyor ve tahkim ediyor. Yemeğin siyasi bir otorite, bir araç olarak kullanılması Osmanlı devletinde önemli bir unsur. Yemeğin simgesel anlamı "nan-ı nemek" tuz ve ekmek hakkı deyiminde de ifade edilmektedir. Bu ifade çok eski dönemden itibaren Osmanlı kaynaklarından beri var. Yemek üzerinden mesaj yollamak. Yemek, toplumda önemli bir sosyalleşme aracı aynı zamanda. Kışın yapılan helva sohbetleri, hamamlarda ve mesire yerlerinde yenilen toplu yemekler geçmişte sosyalleşmek için önemli bir araç olmuştur. Bunların hepsi yemeğin, toplum üzerinde beslenme ihtiyacı dışındaki etkisini gösteriyor.

Kahveyi tuzlu yapmak "kızın erkekte gönlünün olduğunu" gösterirdi.

Musa Dağdeviren ve Doç. Dr. Özge Samancı.

I.A. Melling'in gravüründe, İstanbul'da yiyecek pazarı.

Kültürel, siyasi ve inanış yönünden simgesel anlamlar içeren yemek aynı zamanda estetik yönden önemli bir haz kaynağı. Osmanlı dönemi mutfağını yansıtan yemek kitapları ve yazmalarında yer alan reçetelerde yemeklerin hazırlanış biçimine gösterilen özen ve lezzetin anlatımı için kullanılan ifadeler çok çarpıcı. Osmanlı toplumunda gündelik hayatla ilgili olarak eklemek istediğim başka bir nokta yemeğin tıpla olan ilişkisi. Osmanlı döneminde günümüzde de olduğu gibi gıda beslenmenin dışında aynı zamanda tedavi edici bir madde. Fakat günümüzden farklı bir anlamda. Antik Yunan'dan itibaren Hipokrat'la birlikte gelişen humoral tıp anlayışı Osmanlı toplumunda da 19'uncu yüzyıl sonlarına kadar geçerliydi. Hıltlar teorisi adı altında bilinen bu sisteme göre gıdalar özelliklerine göre sıcak, soğuk, yaş ve kuru olarak sınıflandırılır ve bu gıdalar farklı mizaçlardaki kişilerin özelliklerine göre tedavi edici özellikler taşırdı.

Musa Dağdeviren (MD): Aslında bunlar günümüzde de sürüyor. Örnek olarak, hamam ritüelleri halen bazı bölgelerimizde devam ediyor. Çocuğun doğmasından, kırkının çıkmasına kadar var. Piknik veya eski adıyla mesire hazırlığı sürüyor. Ölüm sonrasında, yas sürecinde yapılan yemekler de bununla bağlantılıdır; komşuların ölü evine yemek getirmesi bunun en bilinen örneklerinden biridir. Bazı bölgelerimizde ise ölümün olduğu evlerde kemikli et kavurması hazırlanarak gelen misafirlere ikram edilir, kemikli et kavurması evden cenaze çıktığının göstergesidir. Yemek barış döneminde de önemli bir rol oynar hatta doğu ve güneydoğu Anadolu'da "barış yemeği" olarak adlandırılır. Bu geçmişten gelen bir şey ama halen devam ediyor. Kurban ve Ramazan bayramlarında yenilen yemeklerden de söz etmek gerekiyor. Kuzey Marmara'da kış boyunca otlatılan hayvanlar Hıdırellez'de koyuncular tarafından ayrılır. Merası büyük olanlara oğlak dolması verilir. Ayrıca Hıdırellez gününün sütünden hoşmerim yapılır ve helalleşme amacıyla bölge halkına dağıtılır. Bütün dinlerde inanca bağlılığın yemekle ilgili ritüelleri vardır. Oruç da öyle, keza yemek yememe üzerinden tarif edilen bir dönem. Tuz örneğin isteme töreninin bir parçası. Kız istemeye gelindiği zaman kahveyi tuzlu yapmak "kızın erkekte gönlünün olduğunu" gösterir. Hatta tersi gibi düşünülür ama aslında böyledir. Dolayısıyla yemek, sosyal hayatımızı ayakta tutan en önemli öğelerden biridir.

Yemek kültürünün kaynaklara geçilebildiği, ya da takip edilebildiği yer Osmanlı başkenti İstanbul. İstanbul'un iaşesi nasıl sağlanıyordu? Gıdası nereden geliyordu?

ÖS: Osmanlı başkenti, İstanbul'da iaşe Bizans döneminde oluşturulan sistem üzerinden devam etmiştir. Öncelikle sebze-meyve ve süt ürünleri gibi taze ürünler İstanbul ve Bursa gibi İstanbul'un yakın çevresinden sağlanırdı. Buğday, et, pirinç gibi temel gıda maddelerinin temininin sürekliliği resmi evraklara sıklıkla konu olan bir şey. Ekmek yokluğu isyana da sebep verdiği için özellikle önemli. Halkın bundan yoksun kalmaması gerekiyor. Aslında Roma başkentinde de böyleydi, Bizans başkentinde de böyle. Saraya ve kente en iyi cins gıda ürünleri İmparatorluğun dört bir yanından geliyordu. Pirinç ve buğday Mısır'dan; Küçükbaş hayvan Trakya bölgesinden; Kefe'den tereyağı, Atina'dan bal, Şam'dan kayısı... Özellikle Saray için bir ürün nerede en iyiyse oradan getiriliyor. İstanbul piyasasında da bunları bulmak mümkün ama farklı kalitede ürünler de satılıyor. İaşe meselesi için İstanbul'da kapanlar var, Yağkapanı, Unkapanı gibi. Buralardan giriyor şehre mallar ve buradan da dağıtılıyor. Bu sistem tabii ki kapalı bir ekonomi. Ve fiyatlar denetleniyor merkez tarafından. İhtisap →

sistemi var. İstanbul piyasasında bulunan mallar devletin belirlediği fiyat aralıkları olarak açıklanabilen narha tabi oluyor. Narh listelerini kadı sicillerinde bulabiliyoruz. Böylece farklı yüzyıllarda İstanbul'a giren ürünlerin çeşitlerini ve fiyatlarını öğrenebiliyoruz. Narhı kadıya bağlı muhtesipler denetliyor. Tanzimat'tan sonra narh sistemi 19'uncu yüzyılın ikinci yarısına kadar, 1840'lara kadar devam ediyor. Galata sicillerinde bu kayıtlara örnekler mevcut. 19'uncu yüzyılın ikinci yarısı ekonomik yönden biraz daha serbestliğin başladığı ve İstanbul piyasasına ithal ürünlerin de girmeye başladığı bir dönem. Artık narh sistemi bozulmaya başlıyor. Ama ekmekteki narh sistemi 1900'lere kadar devam ediyor. Tağşiş tarihte her zaman var. Gramajı eksik ekmek, has buğdaya karıştırılmış kepekli un gibi. Osmanlı döneminde narh gibi gıdada yapılan tağşiş de merkezi yönetim tarafından kontrol ediliyor.

Şehir ürünlerin tazeliğini nasıl muhafaza ediyor?

ÖS: Ürünler hanelerde kiler ya da izbe dediğimiz yerlerde muhafaza ediliyordu. Kilerler evlerin kuzey bölgesine yapılırdı. Gıdaları taze olarak saklamaktan çok dönüştürerek saklamak yaygındı. Bugün bizim keyifle yediğimiz kavurma olsun, turşu olsun, hatta peynirler, reçeller ve şerbetler tüm bu gıdalar aslında yaşadığımız coğrafyada insanların gıdayı saklamak üzere geliştirdiği tekniklerin sonuçları. Teknoloji sayesinde günümüzde artık bu tekniklere ihtiyacımız yok, ama lezzet olarak tüketiyoruz şimdi bu ürünleri. Kurut, yufka, pastırma, sucuk, hatta kavurma gıdayı saklama ihtiyacı sonucunda ortaya çıkmış yiyecekler. Özellikle et… Eskiden koyun, kuzu gibi küçükbaş hayvan hanelere yarım gövde eve alınır, daha sonra işlenerek kavurma, sucuk, pastırma gibi ürünlere dönüştürülürdü. Meyveler sebzeler kurutulurdu. Bütün bunların ötesinde soğutma meselesi bir lüks eskiden. Yapılmıyor mu, evet kar ve buz ile yapılıyor. Uludağ'dan, ya da o zaman ki adıyla Keşiş Dağı'ndan kar geliyor saraya. Keçe veya samanla sarılıyor kar ve buz. Kayıklarla geliyor. Karcı esnafı var bu işle meşgul olan ve İstanbul'un çeşitli yerlerinde açılmış kar kuyuları var. Kar ve buz buralarda saklanıyor. Ama bu bir lüks tüketim aracı. Sarayın özel bir kar kuyusu var. Kime ne kadar verileceği de belgelenmiş. Buzcubaşı defterleri bile var.

MD: Hâlâ bu kar kuyusu geleneği Toroslarda, Akdeniz ve Ege bölgelerimizde devam ediyor. Yörükler kar satarlar halen. Bu geleneği sürdürüyorlar. Çünkü insanların pazar yerlerinde, diyelim Burdur'un Çavdır ilçesinde, semt çarşısında kar sattığını görürsünüz. Kar satın alırlar. Sade, pekmezli ya da reçelli alınır. Bu tüketiliyor. Sak-

"Kavurma, pastırma, turşu, peynir, reçel gibi yiyecekler aslında gıdaları saklamak için geliştirildi."

Et evlere yarım gövde olarak gelir, hepsi bir anda tüketilmez, işlenir ve saklanırdı. Osmanlı'da bir et satıcısı (solda). Özge Samancı'nın transliterasyonunu ve sadeleştirmesini yaptığı *Yeni Yemek Kitabı* (sağda).

lama ile ilgili değişik metotlar var; tuzlu yoğurdu veya peyniri toprağa gömüp aralıklarla toprağın üstü sulanır. Geçmişten gelen ve hâlâ devam eden yöntemler bunlar. Toprağı sürekli sulanması çömlekteki peynirin soğuk ve nemli kalmasını sağlar. Ülkemizin birçok yerinde bu teknik uygulanır. Eskiden ayrıca peynirlerin obrukta (kaya yarığı) saklanıp bekletilerek dinlenmesini sağlayan kişiler vardı, bunlara da obrukçu denirdi. Dolayısıyla obrukçuluk denilen bir meslek de vardı. Akdeniz bölgesinde daha yaygın olan obrukçular peynir dışında başka gıdaların muhafaza edilmesini de sağlarlar ve saklama yerlerini yalnız onlar bilirdi.

Osmanlı toplumundaki etnik ve dini farklılıklar sofra kültüründe ne kadar etkili? Geçirgenlik var mı?

ÖS: Osmanlı toplumunda bir bölgedeki farklı dini cemaatlerin yemek alışkanlıklarını birbirinden ayrıştıran unsurlar dini ritüeller. Herhangi bir bölgede yaşayan halkın farklı yemek alışkanlıkları genellikle dini yasaklar ve inançla bağlantılı ritüellerden kaynaklanıyor. İstanbul özelinden bahsedersek Hıristiyan cemaat için, Rum Ortodoks veya Ermeni cemaat olsun, perhiz dönemleri çok önemli. Perhiz dönemlerinde et ve hayvansal ürün tüketmiyorlar. Anladığımız kadarıyla bu Bizans'tan itibaren uygulanan bir gelenek. Et, süt, yumurta, tereyağı tüketmiyorlar. O dönemlerde etsiz hatta yağsız yemekler tüketiyorlar. Daha çok baklagiller, sebze, deniz ürünleri gibi. Sadeyağ yerine zeytinyağı kullanılıyor. En başından beri Hıristiyan cemaatin içinde yeşeren ve daha sonra bu gelenek içinde yaşayan yemekler 18 ve 19'uncu yüz- →

***Nusretname*'de yer alan minyatürde, Şirvan'a doğru sefere çıkan Lala Mustafa Paşa ve komutanlar, erzağı biten orduya yiyecek alıyor.**

"İlk çikolata tarifi bu kitapta"

Yeni Yemek Kitabı'ndan bahseder misiniz?

Özge Samancı: Bu kitap ilk olarak 1880'de basılmış. Gördüğümüz kadarıyla anonim bir kitap. Çünkü yazarı belli değil. Kitap ilk baskısından sonra birkaç kez daha basılıyor yüzyıl başına kadar. 1871'de *Yeni Usul Yemek Kitabı* diye basılan Ermeni harfli Türkçe kitap *Yeni Yemek* kitabıyla benzerlik gösterebilir. Fakat Ermeni harfinden Türkçeye çevrilmediği için, bu kitabın içeriğini bilmiyoruz. Daha sonra Muharrem Mihri bu kitabı 1927 yılında *Yeni Usul Yemek Kitabı* adıyla revize ederek ve eski harfli Türkçe olarak tekrar yayımlıyor. Orijinal baskısıyla aralarında fark var ama temel olarak aynı kitap. *Yeni Yemek Kitabı*'nın yeni harfli baskısı ilk kez Çiya Yayınları tarafından yayımlandı. Kitabı yayına hazırlarken sadeleştirilmiş versiyonuyla özgün halini bir arada verdik. Ayrıca kitabın sonunda minik bir sözlük de yer alıyor. Bu kitap kendi dönemi için yeni. Yazar diyor ki, "Bundan 20 sene öncesine ait kitaplara baktığımızda bugün mutfağın değiştiği görülüyor. İşte bu yüzden bu kitabı yazdım." Bu kitapta 1880'lerden itibaren seçkin İstanbul mutfağında yer almaya başlayan alafranga yemekleri görüyoruz. Özellikle pasta, bisküvi gibi yeni hamur işleri göze çarpıyor. Kitapta örneğin "alafranga börek" diye adlandırılan fakat tarifine baktığımızda aslında meyveli bir tart olduğu anlaşılan yeni lezzetler görüyoruz. Bisküviler, "gevrek" adıyla anlatılıyor kitapta. Rozbif, puding, turta alafranga tarifler için diğer örnekler. Geleneksel tarifler de var kitapta: dolmadan, börek, kebaba kadar. Bu kitapta ilk kez çikolatalı tarif var, çünkü çikolata da o döneme kadar yok, yeni bir şey. Ayrıca günümüzün medar-ı iftiharı olan hünkârbeğendinin yazılı ilk tarifi var bu kitapta. Ayrıca bamya çalkaması gibi çok bilinmeyen ilginç yemekler de var. Balık ve deniz ürünlü çok yemek tarifi var kitapta. *Yeni Yemek Kitabı*'nda görülmeye başlanan alafranga lezzetler daha sonra yayımlanan yemek kitaplarında da devam eder. Hatta cumhuriyet döneminden sonra da. Ekrem Muhittin Yeğen, Fahriye Nedim ve sonraları Necip Usta'nın yemek kitaplarına kadar.

yıllarda yazılı kaynaklarında, Müslümanlar da dahil tüm halkın mutfağında gözükmeye başlıyor. Örnek vermek gerekirse zeytinyağlı yemekler, fava, topik, humus, bazı deniz ürünleri, pilakiler, papaz yahnileri... Zaman içinde bu yemekler tüm İstanbul halkına mal olmuş, demek ki bir geçirgenlik var. Örneğin "zeytinyağlı yemek" tanımı, yemek kitaplarında 1883 tarihli *Ev Kadını* adlı kitaptan önce görülmüyor. 1844 tarihli *Melceüt Tabbahin*'de de "yalancı dolma" tarifi var. Fakat o dolma tarifinde de hem zeytinyağı kullanımı var, hem de "et suyu kullanılırsa bir hoş olur" ifadesi yer alıyor. Musevi cemaatinde yemek yasakları çok detaylı. Sütlü ile etliyi karıştırmıyorlar. Dolayısıyla bu alışkanlıktan dolayı da zeytinyağlı yemek pişirme geleneği oluşmuş olabilir. Domuz meselesi elbette önemli. Domuz Müslümanların yediği bir şey değil, ama İstanbul'da var. Domuz eti satılıyor. Hıristiyanlar tüketiyor. Zeytinyağı her zaman sarayda sadeyağa göre az tüketiliyor. 19'uncu yüzyıldaki yemek kitaplarında zeytinyağının deniz ürünleri, salata ve taratorlarda, sebze ve dolmalarda kullanıldığını görüyoruz.

Etnik olarak baktığımızda ise; Osmanlı dönemi İstanbul'unda Arnavut ciğeri, veya Boşnak böreği diye bir şeyle karşılaşmıyoruz. Arnavut ciğeri, Arnavutlar yaptığı için değil, takım ciğerini Arnavutlar sattığı için bu adı almış. Muhakkak Osmanlı başkentinin mutfak kültürü birçok

Osmanlı'da bir aşçı (solda) ve seyyar satıcılar (altta). Kedileri besleyen bir ciğerci (yan sayfada).

tarihsel, cemaat ve etnik yapının etkileriyle zenginleşmiş bir gelenek. Fakat bu farklılıkların etkileşimini tespit etmek güç. Bazıları daha aşikâr. Kırım Harbi sonrası Çerkes ve Tatarların gelmesiyle "çerkez tavuğu" gibi bazı yemekler gelmiş olabilir.

MD: Tam da bu noktada şu kebap meselesinden bahsetmek lazım. Adana ya da Urfa kebabı diye bir şey yok yerelde. Büyük şehirde Adanalı ve Urfalının açtığı dükkânlarda bu adı alıyor. Ya da İskender mesela. İskender ailesinin döner konusundaki ustalığından adını alıyor. "İskender'in kebabını yiyelim" üzerine bu isim yerleşmiş, İskender kebabı olmuş. Aslında genel adı kebap. Kapitalist tüketim dilinin objesi bu. 1950'ler 60'larda yerleşen bir şey. Göçle bağdaştırılabilir. Evvelinde yok çünkü bu isimlendirmeler. Bu noktada daha yakın zamandan itibaren "biz yurtdışında kebapla tanınıyoruz, büyük şehirlere kebap kültürü hâkim oldu" sözleriyle bir rahatsızlık hali var. Doğru değil bunlar. Kebap aslında Osmanlı mutfağındaki bir teknik, bir pişirme tekniği. Sarayda da kebap varmış. 1640 tarihli narh defterinde satılan yiyecekler arasında kıyma kebabı var. Zaten doğru ismi budur.

Su ürünlerinden bahsedelim. Osmanlı sofrasında deniz mahsulleri nerede yer alıyor?

ÖS: Tatlı su ürünleri ile deniz mahsulleri birbirin- →

"Yeme kültüründeki lügatimiz ne kadar zenginleşirse, kimliğimizi o kadar tanırız"

Yemek ve Kültür dergisiyle 15 yıldır sofra kültürü, tarihi ve hatta edebiyatı üzerine yayın yapıyorsunuz. Bu alanda pek çok kitap da yayımlıyorsunuz. Bu yayınlarınızda nelere öncelik veriyorsunuz, nelere dikkat ediyorsunuz?

Musa Dağdeviren: Gerek yayın kurulu üyelerinin, gerekse yazarların uzmanlık alanlarına önem veriyoruz. Turgut Kut, Günay Kut, Evangelia Balta, Özge Samancı, Marie Helene Sauner, Zeynep Dağdeviren, Süleyman Bulut, Demet Elkâtip, Şengül Yüksel Toraman bizim yayın kurulu üyelerimiz. Arif Bilgin, Marianna Yerasimos, Enis Batur, Selim Çetiner, Sezai Ozan Zeybek, Gönül Tekin yazarlarımızdan bazıları. Yayın kurulumuz belirliyor yazıların yayımlanmaya değer olup olmadığını. Toplanıyoruz sık sık. Neden bu yayınları yapıyoruz? Yeme içme kültüründeki lügatimiz ne kadar zenginleşirse, kimliğimizi o kadar tanıyabileceğimize inanıyorum. Bu anlayışla yola çıktık. Bir kurum dergisinin ötesinde aynı hisleri hisseden, aynı ortak değerlere sahip uzmanların çıkardığı bir dergi ve ben de bunun yayımcılığını yapıyorum. Yayınevi olmaya çalışıyoruz. Ticari olarak bir getirisi yok. Lügate yönelik bir çalışma. Beklediğimiz ilgiyi görüyoruz, farkındalık da yaratıyoruz. Genel sorun gerek dergi, gerek kitaplarda yapılan çalışmalarda dergiden alıntılanan çalışmaların kaynakçalarda yer almaması ve, yayınevinin adının her zaman zikredilmemesi. İlgili olan insanlar çok bağlı dergiye ama "dükkandaki yemeklerin tarifleri bu dergide var mı?" diye soran insanlar da var. Hemen, kolayca bilgiye ulaşmak isteyenler de soruyor dergiyi. Fakat genel olarak artık bilinen bir dergi haline geldi. Özellikle yemek tarihi ve kültürü konusunda araştırma yapan kişilerin bildiği bir dergi.

17'nci yüzyılda balık kebabı hazırlayan bir Rum balıkçı.

den farklı tabii. Tatlı su ürünleri Selçuklu döneminden beri tüketilen bir şey. Deniz ürünleri Osmanlı denize eriştikçe tüketiliyor. Saray bizim keşif alanımız. Çünkü belge çok fazla. 19'uncu yüzyıla kadar gördüğümüz deniz ürünlerinin saraya daha az alındığı. Burada istisnai bir dönem var o da Fatih dönemi. Ömer Lütfi Barkan'ın incelediği defterlere baktığımızda sultanın mutfağında karides, yılan balığı gibi alışılmadık lezzetlerin yer aldığını görüyoruz. Sonrasında Arif Bilgin'in gerçekten iyi bir çalışması var saray mutfağı üzerine, 1500'lerdan 1650'lerin ortasına kadar sarayın iaşesi üzerine. Orada saraya alınan yiyecek malzemeleri arasında deniz ürünleri yok. Olmaması aslında hiç yemiyorlardı anlamına gelmiyor. En basitinden minyatürlerde içi balık ve midye dolu tabakların servis edildiği sofra tasvirleri var. 17'nci yüzyıla ait bir Osmanlı efendisinin tuttuğu *Sohbetname* adlı bir günlük var. Orhan Şaik Gökyay çalışmış *Sohbetname* üzerine. Bu kaynağa göre balık tüketiliyor. İçkinin eşlikçisi balık ve deniz ürünleri. 16'ncı yüzyılda yaşamış döneminin meşhur Osmanlı entelektüeli Mustafa Âli, bade meclisini anlatırken deniz ürünlerinin, içkinin önemli eşlikçisi olduğunu yazıyor. Saray mutfaklarının muhasebe defterlerinde 18 ve 19'uncu yüzyıllara kadar deniz ürünlerinin saraya alındığı çok sık görülmüyor. Benim araştırdığım dönemde yani 19'uncu yüzyılda, lakerda, çiroz, havyar, balık yumurtası saray mutfakları için sürekli alınan malzemeler içinde yer alıyor. Hatta Ramazan'da dahi havyar, iftariyelik olarak listelerde yer alıyor. Sultan Abdülhamit dönemine ait bir belgeye göre sultanın mutfağı için balıkhaneden gelen balıkların listesi de var. Hatta envaiçeşit balığın dışında istiridye de var bu listede.

Bir de rivayetler var tabii ki yemek tarihinde. Bir tanesi de balıkla ilgili. Sultan Abdülaziz'in lüfer yanaklarını çok sevdiği gibi. Deniz ürünleri ve balığın yer aldığı yemek

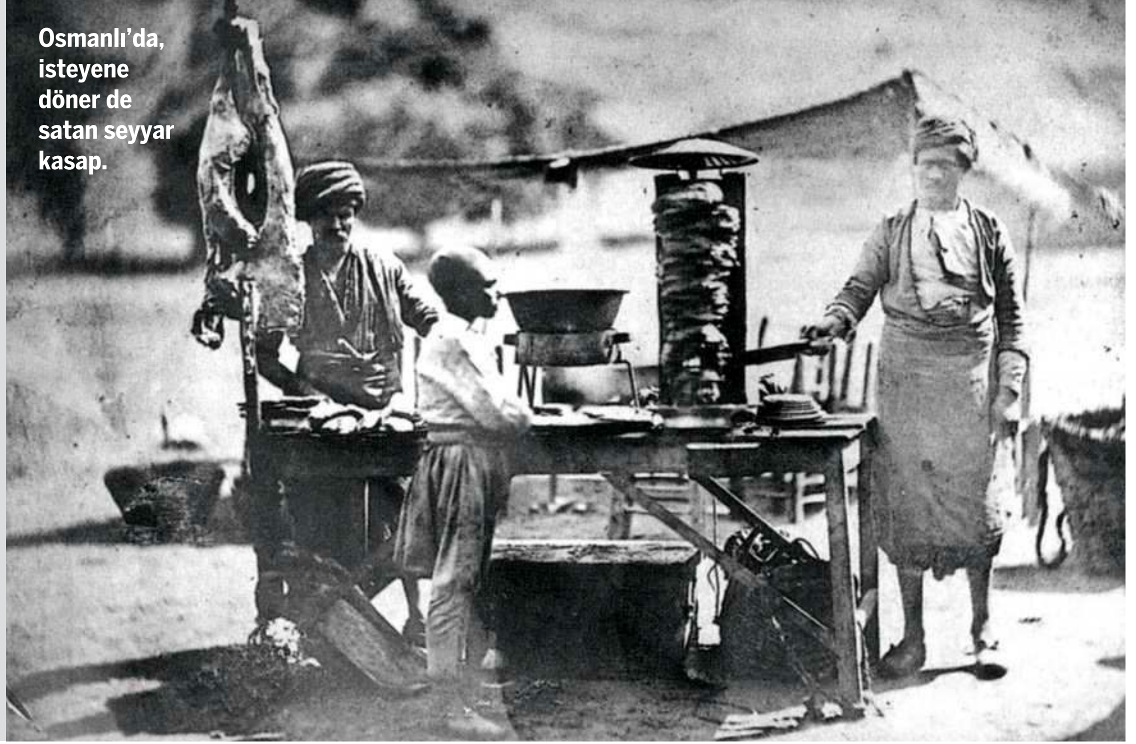
Surname-i Hümayun'da aşçı dükkânında çorba içenler.

Kahvaltı var mıydı Osmanlı'da?

Özge Samancı: Üç öğüne geçiş 19'uncu yüzyılda. Ondan önce iki öğün var. Bunun da günümüzdeki kahvaltıyla bir ilgisi yok. İlk öğüne "kuşluk taamı" da deniyor ve mevsime göre 10.00 ile 12.00 arası yeniliyor. Öteki de gün batmadan. Elektrik olmadığı için insanlar hayatlarını gün ışığına göre kurguluyor. "Kahve altı" kelimesi kahve geldikten sonra ortaya çıkmış bir deyim. Bu da 1554'ten önce değil. Daha geç dönemlere ait sözlüklere baktığımızda kahve altı tanımı şöyle: "Kahveden önce açlığı bastırmak için yenilen yiyecek". Atıştırmalık gibi. O da bir parça peynir, zeytin, ekmek olabilir. Tam bir öğün değil. Daha sonra öğüne dönüşüyor. 19'uncu yüzyıl sonlarında Osmanlı kent yaşamında alafranga etkiyle üç öğüne geçiliyor. Bazı dergilerde batı usulü üç öğünün nimetini anlatan yazılar da var. Peynir, zeytin, yumurta, şokola ile yapılan kahvaltı resmediliyor.

Anadolu'ya sonradan gelen ürünler

Özge Samancı: Kırmızı biber, domates ve çay... Anadolu coğrafyasında ziraatı yeni, ama çabuk içselleştirilen şeyler. Çayın ziraatının başlangıcını daha iyi biliyoruz, çünkü neredeyse 1940'larda yaygın üretimi başlamış. Domatesi de bir miktar biliyoruz, ama kırmızı biberi bilmiyoruz. Aslında bizim olduğunu düşündüğümüz bazı lezzetlerin bu topraklardaki geçmişi çok eski değil. Kırmızı biberin acısı kara biberden çok farklı, ama damak onunla geç de olsa tanışmış ve alışmışız.

Osmanlı'da, isteyene döner de satan seyyar kasap.

tarifleri için yemek kitaplarına baktığımızda ise esas olarak 18'inci yüzyıla kadar pek fazla bilgi edinemiyoruz. 15'inci yüzyıla ait Şirvani'nin yemek yazmasında, tatlı su balığı tarifi var sadece. 18'inci ve 19'uncu yüzyıla ait Osmanlı Türkçesi yemek kitaplarında balıklı, deniz ürünlü tarifler çok fazla. Balık kebabı, balık pilakisi, tarak pilavı, ıstakoz dolması, istiridye pilaki, midye tava gibi envaiçeşit ürün var. Deniz ürünleri Osmanlı coğrafyasında yüzyıllar boyunca denize ulaşımı olan halkların yaşadığı bölgelerde oruç dönemlerinde özellikle Hıristiyanlar tarafından tüketilmiştir. Uzun süre damak tadı alışkanlığı nedeniyle Müslüman kesim balık ve deniz ürünlerinden uzak kalmış olabilir, ama kaynakların da bize söylediği gibi 18 ve 19'uncu yüzyıllarda artık ortak bir mutfak kültürünün içinde tüm dini cemaatler tarafından özellikle İstanbul'da tüketildiğini görüyoruz.

İçki ne kadar tüketiliyor? 1850'den sonra açıkça satılabildiği yerler görebiliyor muyuz?

ÖS: İçki teorik olarak gayrimüslimlerin üretip satabildiği ve tüketebildiği bir madde Osmanlı dünyasında. İçki tüketimi zaman zaman yasaklansa da Osmanlı kentlerinde meyhanelerin varlığı bilinen bir gerçek. İstanbul'da daha çok liman yakınında özellikle, Galata ve çevresinde meyhaneler yer alıyor. Kimin gidip gitmediğini bilmek zor. Yasak da olsa Müslümanlardan da gidenler olmalı. 19'uncu yüzyıla kadar meyhanelerde tüketilen içki daha çok şaraptı, rakı daha azdı. Meyhane geleneği, çilingir sofrası olarak bir kültür olarak geçmişten günümüze kadar gelmiş. 19'uncu yüzyıldaki değişiklik yeni giren içki çeşitleri ve bunların alafranga restoranlarda da satılıyor olması. Aynı zamanda bazı yabancı konuklar sarayda ağırlanırken yemeklerde içki sunulması. Bunlar değişiklikler. 19'uncu yüzyılda Osmanlı piyasasına, İstanbul'a yeni giren bira var, tüm sert alkollü içecekler ve şampanya var. Bu içkiler piyasada bulunabiliyor özellikle Pera ve Galata çevresinde. İçki tüketimi konusunda özel olarak çalışmadım, ama 19'uncu yüzyıla ait bazı yabancı seyyahların yazdıklarına bakacak olursak örneğin Sultan II. Mahmut'un özellikle şampanyayı çok sevdiğini, köpükleriyle çok eğlendiğini öğreniyoruz. Saraydaki mutfak kayıtlarda içki alımı yabancı konuklar için düzenlenen geç dönem protokol ziyafetleri dışında yok. Yıldız veya Dolmabahçe Sarayı'ndaki ziyafetlerde, yabancı devlet adamlarına içki sunulduğu biliniyor. Bu amaçla tutulan içki defterleri kayıtları var, çok itinalı tutulmuş, içki ikram için alınmış belli. Gerçek tüketim için içkinin nasıl temin edildiğine dair kayıt görmedim. Bunlar alınıyor olabilir ama belki özel harcama kaleminden alınıyordu. Kayıt olarak zikredilmeden alınıyor olabilir. Mutfak için alınan gıdanın parası ana bütçeden geliyor ve onlar o yüzden en ince detayına kadar yazılmış. Ama içki kişinin kendi özel harcama bütçesinden alınabilir. Osmanlı sultanı içki içmiyordur diyemeyiz çünkü içenlerin olduğuna dair ipuçları da var. →

Şair Enderunlu Fazıl'ın *Hubanname*'sinde, 18'inci yüzyılda meyhanede köçekler (üstte). Osmanlı'da bir kebapçı dükkanı (altta).

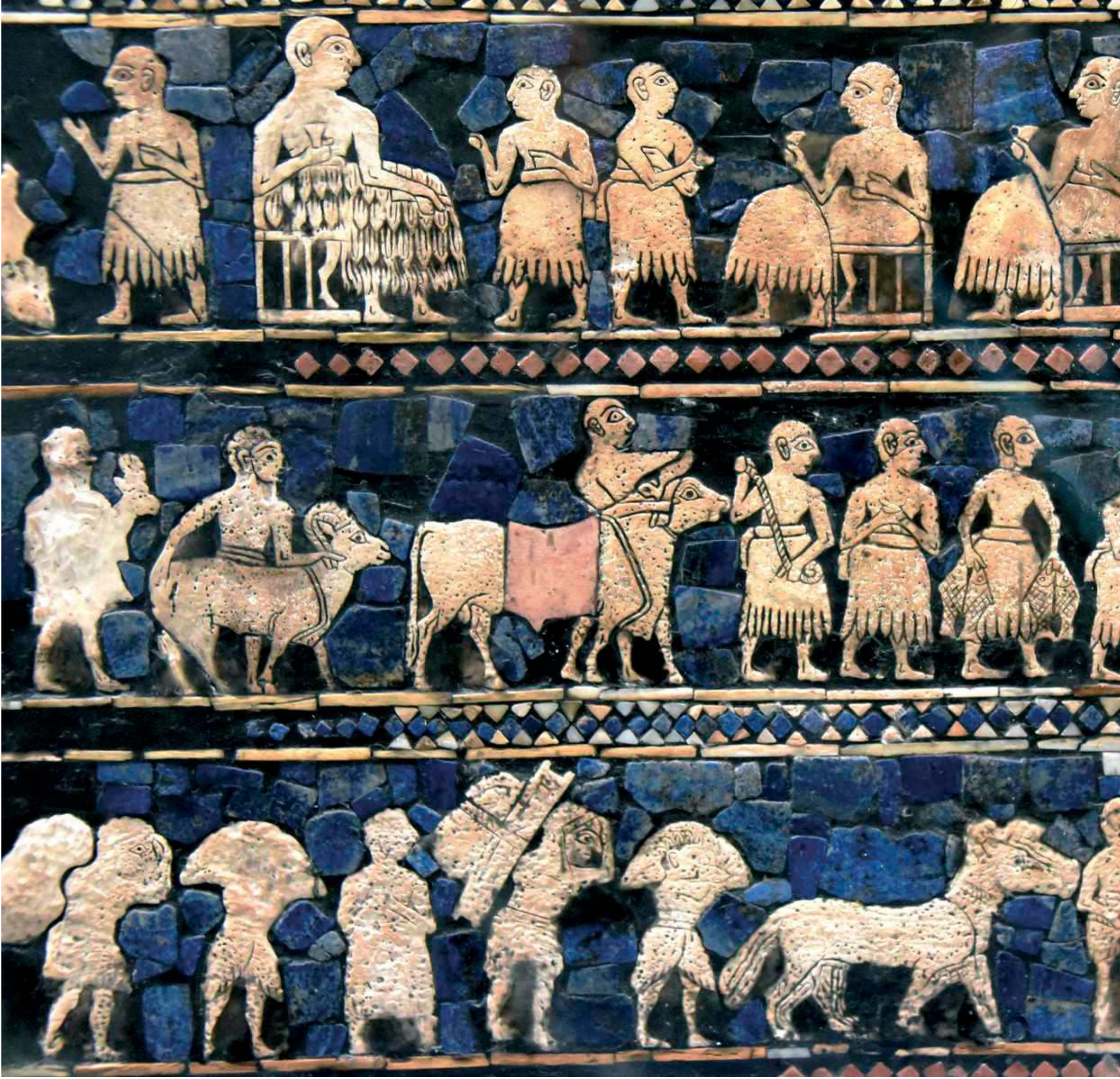
Osmanlı'da içki bir kültür olarak var olsa da genel olarak yasaktı. Saraya yapılan alım satımlarda da içkiler kaydedilmezdi.

Biz Osmanlı yemek kültürünü hangi kaynaklardan öğreniyoruz?

ÖS: Başta yemek yazmalarından ve yemek kitaplarından. İlki 15'inci yüzyıl, sonra 18'inci yüzyıldan üç tane yemek yazması bilinen kaynaklar. 1844'te matbu olarak yayımlanan *Melceüt Tabbahin* ile yemek kitapları çoğalıyor. 1880 tarihli *Yeni Yemek Kitabı*, 1883'te *Ev Kadını*, 1900'de *Aşçıbaşı* kitabı yayımlanıyor. Öte yandan 19'uncu yüzyıl sonlarına doğru İstanbul'da basılan Ermeni harfli Türkçe yemek kitapları da mevcut.

Yemek kitapları dışında bu alanla ilgili olarak tıp risaleleri önemli kaynakları oluşturuyor. Tıp risalelerinde gıdalar, gıdaların özellikleri ve yemekler hakkında önemli bilgiler verilir. Bunun dışında narh kayıtları çok önemli. Yiyeceklerin çeşitlerini de gösterir, kaç çeşit elma, kaç çeşit üzüm olduğunu görürsünüz. Damak tadında bir anlamda ürünün geldiği kökenle kurulan ilişkiyi görüyoruz. Bugünden daha fazla o duyarlılık. Saray için mutfak muhasebe defterleri var. Yemek kitapları ile kıyaslamalı baktığınızda anlamlı oluyor. Bazen vekilharç makbuzları, konakların mutfak masraf pusulaları çıkıyor. Kişisel arşivlerden bulunabilen şeyler bunlar. Seyahatnameler, hatıratlar, edebi metinler var. Aslında yemek tarihi yaparken iğneyle kuyu kazar gibi bir resim oluşturmaya çalışıyoruz. 19'uncu yüzyıl sonlarında Fransız Ticaret Odası'nın yayımladığı *Revue Commercial du Levant* adlı dergide yemek kültürüne dair önemli bilgiler bulunur. Bu dergide Osmanlı ticari piyasasını resmeden dosya konuları var, örneğin zeytinyağı, patates gibi her türlü gıda ürünü üretimi ve tüketimi hakkında bilgiler bulabiliyorsunuz. Ayrıca yine 19'uncu yüzyıl için yıllıklar (*Annuaire Oriental* gibi), salnameler mevcut. Yine aynı döneme ait gazeteler, kadın dergileri dönemin yeme-içme kültürü hakkında bilgi veren diğer kaynaklar. Bir kişinin vefatından sonra sahip olduğu malların listelendiği tereke defterleri bir başka önemli kaynak grubunu oluşturur. Tereke kayıtlarında tencere, kazan, tepsi, fincan vs. gibi mutfak araç ve gereçleri ve reçel, şerbet gibi saklanabilen gıdalar da yer alır. Eşzamanlı çoklu kaynak kullanarak yemek tarihi çalışmak gerekir. Ve tabii anılar, seyahatnameler... Evliya Çelebi olmasaydı ne yapardık bilmiyoruz. Her yeri gezmiş ve 17'nci yüzyıl Osmanlı coğrafyasında ne yenip içildiğine dair bize çok güzel bilgiler bırakmış. Onun dışında her bölgedeki ticari kayıtlar üzerinden Anadolu ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Tabii halk edebiyatında Anadolu'da ne yenip içildiğine dair minik minik bilgiler bulunabilir. Aslında Osmanlı coğrafyasındaki yemek tarihi çalışmaları için yolun daha çok başındayız ●

Eski Anadolu'dan boza, Romalılardan lokma, Orta Asya'dan mantı

Türk mutfağı nasıl oluştu?

Sümerler döneminde, muhtemelen barış zamanını gösteren tablette, insanlar erzaklarını taşıyor, sığır ve koyunlarını sürüyor. Antik Ur kenti, İÖ 2500'ler.

İnsanlığın başlangıcından beri süregelen yeme alışkanlıkları aslında toplumların birbiriyle ilişkilerine, kültürel ve ticari faaliyetlerine ışık tutar. İlkçağlarda insanların deneyerek bulduğu zehirli olmayan yiyeceklerin bazıları günümüzde hâlâ tüketilir; buğday, zeytin, yemiş gibi. Sümerlilerden Mısırlılara, Hititlilere, Orta Asya'dan Romalılara, Selçuklulardan Osmanlı ve batı toplumlarına kadar, insanlar benzer yiyecekleri ve içecekleri tüketti, benzer saklama ve pişirme yöntemlerini kullandı. Yemek kültürü tarihi üzerine çalışan ve son kitabı Yapı Kredi Yayınları'ndan *Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi* adıyla çıkan Priscilla Mary Işın'a bugün yediğimiz yemeklerle geçmiş medeniyetlerin bağlantılarını, farklı kültürlerin birbirine etkilerini, sofra âdetlerini, Osmanlı mutfağını konuştuk.

Paleolitik ve neolitik çağlardan başlayalım. İnsanlar bu dönemde neler yiyor, nasıl yeme alışkanlıkları, pişirme yöntemleri var? Şu anda yediğimiz yiyeceklerle benzerlik var mı?

Ben tarihçi ya da arkeolog değilim, ama okudum o kaynaklardan. Mutfağın temeli o insanlar. Onlar zehirli yiyecekleri deniyorlar, hangisi yenilebilir buluyorlar, bedel ödeyerek. Ölen ve hastalanan onlar. Bademlerin çoğu acı, hangisi tatlıydı bulan onlar. O denemelerle, yaşama mücadelesi içinde bunları keşfediyorlar. Tabii çok yiyecek kaldı onlardan günümüze. Arkeologlar eskiden çok ilgilenmezmiş, ama şimdi çok ilginç kaynaklar buldum. Kazılarda bu bitkileri, tohumları çok detaylı inceleyenler var. Zeytin, üzüm, incir, ceviz, fındık, tabii ki buğday →

Son kitabı *Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi*'nde yemeklerin, pişirme ve saklama yöntemlerinin, sofra alışkanlıklarının toplumdan topluma nasıl değişiğini ve bunlar arasındaki bağları anlatan Priscilla Mary Işın, *Atlas Tarih* okurlarına binlerce yıl önce insanların neler yediğini, ilk yemek tariflerini kimlerin yazdığını, herkesin sahiplendiği baklava gibi yiyeceklerin kökenini anlattı.

Röportaj: Günce Akpamuk

gakpamuk@doganburda.com

ve çeşitli otlar var o dönemde yenen. Şimdi çok değişmiş insanların pişirme yöntemleri tabii. Ezerek de yiyorlar. Yabani buğday ve arpa orakla kesiliyor, dibekle dövüp kabuklarını çıkartıyorlar. Öğütülüp un yapılıyor mesela. Meşe palamudu da kaynatılıyor, un haline getiriliyor, ekmek yapılıyor. Ateşin bulunmasıyla, o şekilde pişirmenin faydaları görülüyor. Daha kolay hazmediliyor. Kaynatılarak zehri atılıyor, bunu görüyorlar. Hâlâ Bodrum'da favayı yaptıkları gambille yani mürdümük o zamanlarda da yeniliyor. Küçük mercimeğe benzeyen sarı bir yiyecek. O zehirliymiş mesela, bütün baklagiller gibi. Çiğ yenilemezmiş. Çok tazeyken belki fasulye, bezelye yeniliyor, ama bir kısmı zehirli. Bunları pişirmeyi o insanlar öğrendi. Ben kitapta bu bağları kurmaya çalıştım. Yabani böğürtlen mesela hâlâ toplanır, o dönemde de var bu toplama faaliyetleri. Bir de yiyecekleri sadece doymak için yemiyorlar diyor arkeolog ve gıda mühendisi Ahmet Uhri. O da enteresan, Eski taş çağında (paleolitik dönem) bile yemek sadece aç kalmamak için değil, haz için de yeniliyor, lezzeti için yeniliyor diyor. Bence de seçmişlerdir, hangisi lezzetliyse onu daha çok yemişlerdir.

Buğdayın ayrı bir önemi var ilkçağlardan beri değil mi?

Buğday her zaman çok önemli. İlkçağlardan başlar bu. Siyez buğdayı da neolitik çağda var mesela. Haşlanır, öğütülür, sonra mayasız ekmek yapımında kullanılır. Kastamonu'da hiç bırakılmamış siyez buğdayı. Son dönemde de meşhur oldu tekrardan. İtalya'da da varmış siyez. Ki biraz zordur kabuğunu çıkarmak. Glutenli buğday geliştirildikten sonra tabii yufka, mantı, makarna, iyi kabaran mayalı ekmek yapılmaya başlanıyor. Amerikalı bitki genetikçisi Jack Harlan mesela 1960'larda Diyarbakır'a gelerek deniyor yabani buğday toplamayı. Ve fark ediyor ki üç hafta çalışarak bir aileye bir yıl yetecek buğdayı toplayabiliyorsun. Besin değeri de son derece fazla. Eskiden yenilen firik bulguru mesela Türkiye'nin güneydoğusunda, Gaziantep, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Antakya gibi yerlerde yapılır. Sonraki toplumlarda da hep kutsal kabul ediliyor buğday. İngiltere'de de kuzeyde o kadar az buğday varmış ki onu Noel için saklıyorlarmış. Orada yulaf var daha çok. Darı Orta Asya'da çok var. Aynı zamanda arpa da var tabii ama, ekmek yapılsa da herkes tercih etmez. Ben yedim, hâlâ yapılıyor ama o kadar lezzetli bir şey değil. Ekmek deyince şimdiki gibi kabarmış mayalı ekmek anlaşılmamalı. Sac üstünde yapılan yufka gibi ekmekler var eski dönemlerde. Mısır'da fırın da var, ama ekmek daha çok ateşin üzerinde yapılıyor.

Bal da yeniliyor, bu oldukça ilginç değil mi?

Evet karakovan balı deniliyor ona. Taş devri insanlarının doğadan topladıkları bir gıda da baldı. Sonraki çağlarda da sadece toplamakla kalmıyor, bal arılarının çürük ağaç kovuklarına yaptıkları yuvaya benzer kovanları yapıyorlar. İnsanlar bu evcil olmayan arıları kontrol altına almayı öğreniyorlar.

Taş devrinde bile yemek sadece aç kalmamak için değil, lezzeti için de yeniliyor.

Priscilla Mary Işın'ın (solda) kaleme aldığı *Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi* (üstte) kitabı geçtiğimiz Şubat ayında Yapı Kredi Yayınları'ndan çıktı.

İlk yemek tariflerini ne zaman görüyoruz?

İlk yemek tarifleri, güney Mezopotamya'da Babiller tarafından yazılıyor. İÖ 1700-1750'lerde çiviyazılı tabletler saray ya da tapınaklarda hazırlanan etli ve sebzeli tencere yemeklerinin tariflerini verir. Halkın yediklerini yansıtmaz bunlar. Sümer dönemine ait de levha ve resimlerden döneme ait ziyafet ortamlarını görmek mümkün, ama yemek tarifi yok onlarda.

Nasıldı ziyafetler Sümerlilerde?

Müzisyenler var Sümer'de mesela. Kesilecek hayvanlar, üst üste ekmekler görülür bu levhalarda. Bira küpü taşıyan hizmetçiler görülüyor. Bira da, buğdaydan dolayı, doyurucu olduğu için kutsal görülüyor. Mısırlılar, Sümerliler hepsi kamışla ortadaki büyük kâselerden içiyorlar. Altın kamışlar var, British Museum'da, Amerika'daki müzelerde görülebilir onlar. Ama altınlar, hatta pahalı süslemeliler soyluların, yöneticilerin kullandığı kamışlar. Bira şaraptan çok daha önemli ilk zamanlar. Üzümle hayatını sürdüremezsin, ama buğdayla sürdürebiliyorsun.

Tarımın, çiftçiliğin başlaması kültürü nasıl etkiledi?

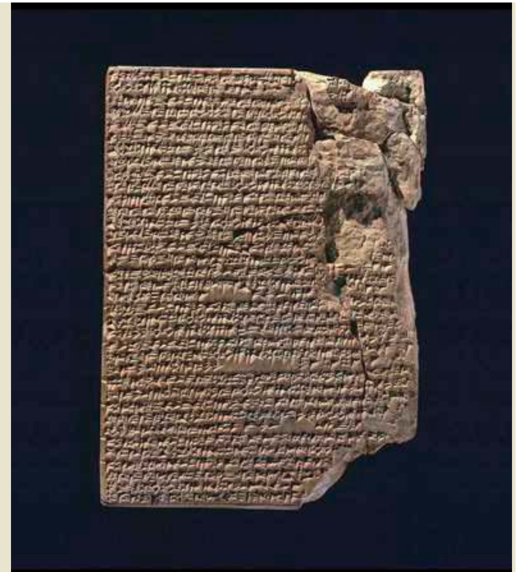
Bütün dünyaya başka bir bakış açısı getirdi tabii yerleşik hayat ve tarım. Evliya Çelebi'nin anlattıkları, Mevlana'nın anlattıkları çok önemli bu konuda. Mevlana çiftçiliğe geçişi *Mesnevi*'sinde olumsuz yorumlar, Tanrı'nın sofrasından inenlerin bunun için kesildiğini söyler. Adem ve Havva'nın cennetten atılmaları hikâyesi de böyle yorumlanır. O yasak meyve buğdaydır, tarıma başlayınca, Tanrı'nın verdiklerini, topladıklarını değil kendi ürettiklerini yemeye başlıyorsun. Tarıma başlayınca Tanrı kızar insanlara ve onları cennetten atmış. Bu nedenle cezalandırılıyor Adem ve Havva. Daha eski kaynaklarda paleolitik dönemdeki insanlara acıyormuş. Yazık ağaç peşinde, hayvan peşinde koşuyorlardı deniliyor. Ama şimdi deniliyor ki o dönemde insanlar daha uzun yaşıyormuş. O dönemde hayvan, bitki daha bol. Sonra bunlar tükenmeye başlayınca mecburen tarıma başlıyorlar. İnsanlar bu sefer toprağı kazarak zor bir hayata geçiyor. Fazla buğday sakladıkları için bu sefer krallara kalanı vermek gerekiyor. Onları çalıştıran bir yöneticilik sistemi başlıyor. Bunlar hikâyelerin yansıttıkları tabii. →

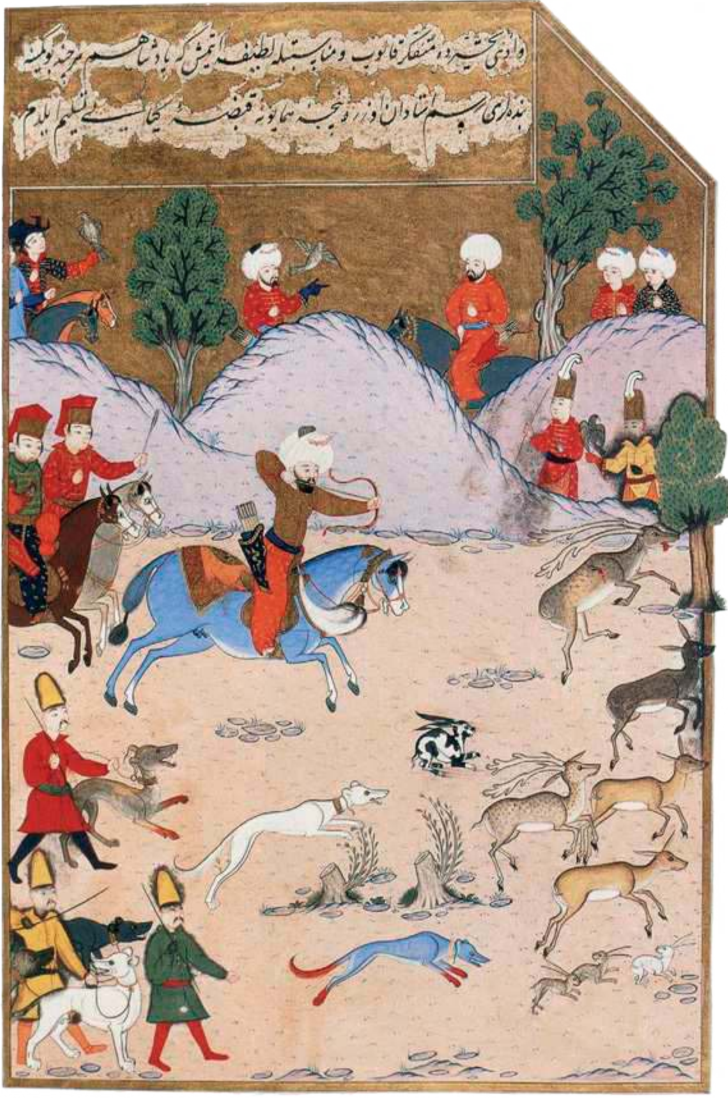

Roberto Bompiani'nin tablosunda, Roma döneminde bir ziyafet (üstte). Babil dönemine ait tablette bulunan kuş tarifi, Yale Üniversitesi Babil Koleksiyonu, Env. no. C-YBC 4644 (altta).

Babil tabletinde kuş yemeği tarifi:

Kuşların pişirilmesi: Baş ve ayaklarını kes, içini temizle. Kursak ve ciğerlerini sakla. Kursaklarını ikiye böl ve temizle. Sonra kuşları yıka ve yassılaştır. Hepsini bir tencereye koy ve tencereyi ateşe koy. Temiz bir tencereye çırpılmış süt koy ve ateşe koy. Kuşların piştiği suyu süz. Yenmeyen yerlerini kes, kalanları tuzla ve süte koy. Biraz yağ ve temizlenmiş sedefotu ekle. Kaynayınca kıyılmış pırasa, sarımsak, samidu (beyaz un) ve biraz sopan koy. Ezilmiş buğdayı (dövme) yıka, süt içinde yumuşat ve yoğur; yoğurdukça tuz, samidu, pırasa, sarımsak, yumuşatacak kadar süt ve sıvıyağı da ekle. Bu yumuşak hamuru kısa süre için ateşe tut, sonra ikiye böl. Kuşları alacak kadar büyük bir tabak al ve hamuru üzerine yay. Kenarlardan azıcık sarkabilir. Fırının tepesine koyarak pişir. Sonra kuşları, kursakları ve ciğerlerini daha önce baharatla tatlandırılmış hamura yay, üzerine pişirilmiş hamuru kapak gibi ört ve sofraya yolla. (Priscilla Mary Işın, *Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi*, YKY, İstanbul, Şubat 2018/Yale Üniversitesi Koleksiyonu, İÖ 1750'ler.)

Levni'nin *Kebir Musavver Silsilename*'de avlanırken resmettiği II. Bayezid (solda).

Tanrılar da değişti. Tanrılar eskiden hazır veriyordu yiyecekleri. Ama tarımlar, yağmur yağacak mı, güneş çıkacak mı diye Tanrılardan beklenti, yalvarma artıyor. Tanrı sana ürün vermeyen, cezalandıran biri haline geliyor. Bırakıp bir yere gidemiyorsun. Topluma yetecek yabani hayvanın sayısı azaldı, insanlar çoğaldı.

Selçukluların Anadolu'ya etkisi nasıl oldu?

Selçuklular Orta Asya yemeklerini taşır Anadolu'ya öncelikle. Türkçe ad taşıyan yemekleri vardır. Ama eski ve köklü bir medeniyet olan İran'dan da tabii çok etkilenirler. Irak, Hindistan ve Arap mutfağından da. Kebap yapılır, şiş üzerinde çevrilerek pişirilenlere Türkçe "çevirme" denir. Biryan, ya da büryan tandırda pişirilir, Farsçadır. Batı Asya'da çok eskiden beri yapılan şölen yemeği keşkek yapılır Selçuklularda. Tutmaç ve börek vardır. Bazı yemek isimlerinde Farsça tercih edilmiştir, Araplar da yapar. O nedenle İran yemeğiydi bu aslında denilebilir. Kebap mesela, açık ateşte et pişirmek çok eskiye gider, neolitik çağa kadar. Hititlilerde şişte et pişirme var. Yunanlar, İranlılar, Orta Asyalı Türkler de yapar. Arap mutfağı diyoruz, ama etimolojik kökene göre bir topluma mal etmek de çok gerçekçi değil bazen. Hindistan'da bir şeye bakıyorsun, tutmaç mesela, o tutmaç ilginç eski bir Türk yemeği. Orta Asyalı bir yemek, *Divan-ı Lügat üt Türk*'te bahsediliyor. Ondan sonra, ortaçağ Arap mutfağında tutmaç kelimesi ince hamurlar ve yufkalar için kullanılmaya başlanıyor. O bağlantıları kurmak istedim ben kitapta. Mesela Kuzey Çin'de çok Türk etkisi varmış, kaymak yapımı gibi. Orta Asya'dan gelir. Hayvancılıkla uğraşan insanların oluşturduğu yemek. Yani Arap mutfağı çok önemsenir, ama sırf Arap mutfağına bakmak yetersiz. Arapça ismi olan Osmanlı yemekleri de var, musakka mesela. Yunanlar meşhur etti, ama aslında Osmanlıların bulduğu bir yemektir, Arap da değildir. Patlıcan Orta Asya'da bilinir, ortaçağ Arap mutfağında çok sevilir, erken Osmanlı döneminde halk tarafından bilinmez, ama ilk kez 18'inci yüzyıl divan metinlerinde Osmanlı'da musakka olduğu yazar. Selçukluların Anadolu'ya getirdiği Türk mutfağının geleneği olan turşu vardır. Onun dışında da köfte, pilav, Arap mutfağında başlayan kızartılmış patlıcan yemeği olan borani, Arap kökenli kızartmalı yemek kalye, omlet, mercimek ve tarhana çorbası yaparlar.

Yemeklerin, tatlıların hangi topluma ait olduğu üzerine çok tartışmalar var. Osmanlı mutfağı çok karışık ama mesela baklava gibi yemekler paylaşılamıyor. Bunların kökenini bulmak mümkün mü?

Osmanlı çok zengin bir mutfak. Güzel şeyleri de herkes sahiplenmek ister. Ama kökene bakıp bulmaya çalıştım. Baklavanın tarihine bakınca, incecik yufka açmak mesela çok eski bir Orta Asya geleneği. Fırın yokken sacda yufka ekmeği yapılır. Ama şurup olayı Romalılarda da varmış. Ballı bir şurup yapıp hamura dökme olayı, lokma yani, Romalıların yaptığı bir tatlı. Daha sonra Arap mutfağında geliştirilmiştir hamur işine bal veya şurup dökme geleneği. Baklava da bunlardan sentezlenmiş bir üründür.

"Baklavaya Osmanlı tatlısı demek daha doğrudur, çünkü Ermeniler de, Rumlar da, Türkler de yapıyor."

Osmanlı'daki her yiyeceğin kullanımı ve yemekler ortak bir kültür. Herkes katkıda bulundu. Ermeni, Rum, Türk mutfağı demek zor. Osmanlı demek daha doğrudur. Herkes baklava, börek, turşu yapıyor. Börek de çok eski bir Türk yemeği. Yunanistan'ın baklavadaki farkı sanırım hâlâ balla yapıyorlar. Şeker yerine bal konuluyor.

Şeker yerine Osmanlı'da da bal ve pekmez kullanılıyor değil mi?

Şeker çok pahalı bir şey tabii. Lüks bir şey. Şeker daha çok tercih edilmek istenir çünkü sırf tat verir. Örneğin reçel yaptığında meyvenin tadını pekmez koyunca alamazsın. Şeker onun kendi tadını ve kokusunu verir. O nedenle şeker pahalı. Ondan aşağı bal, daha aşağı pekmez. Ama bugünkü pekmez değil tabii o zaman. Pekmez toprağıyla o içindeki parçacıkların çökmesi lazım, şimdi markette satılanlar öyle değil. Orta Asya'da da şeker var, ama çok zenginler için. Afganistan'da şeker üretiliyordu, bembeyaz. Hindistan'da da çok eskidir.

Osmanlı'da Avrupa'ya yayılan yemeklerden bahsediyorsunuz kitapta. Osmanlı yemek kültürünün batıya etkisi nasıl oldu?

Çok yemek var Osmanlı'dan yayılan, dolmalar, börekler, meyveler. Mesela kayısı çok ilginç. Çünkü İbn Battuta geliyor Anadolu'ya, "kayısıların çekirdekleri tatlıdır" diyor. Demek ki başka yerde görmedi. Zerdali çekirdekten yetişen bir şey, ama aşıcılık çok önemli. Aşılanan kayısının çekirdeği tatlı olur. Osmanlı bahçecilikte çok gelişmiş. Bir sürü meyve Osmanlı'dan, Macaristan üzerinden Avrupa'ya yayılıyor. Osmanlı'da çok dil var, ama İngilizcede, batı dillerinde kayısıların hepsi aynı isimlendirilir. Yabanisiyle aşılanmışı arasında isim farkı olan bir tek Türkçe var, kayısı için. Yeşil erik mesela Avrupa'da yoktur. Avrupalılar tatlı sever, ekşi tat yemez. Ortadoğu ve Asya mutfağında ekşilik vardır. Turşu mesela. İngiltere'de bir tek küçük soğan turşusu ve kornişon vardır. 17'nci yüzyıldan itibaren bu mantık var, Avrupa'dan gelenler "olmamış meyve yiyorlar Anadolu'da" diyor. Bunun dışında kahve, şerbet, reçel, pirinç yemekleri Osmanlı etkisiyle Avrupa'da beğeni kazanır, Avrupa'da gurmeliğin önem kazandığı zamanlarda, 16'ncı yüzyıldan itibaren. Patlıcan, koz helvası, fincan, pastırma, pekmez, dolma, gibi yemek terimleri de bu etkiyi yansıtır. Mantı, börek, yoğurt çorbası, kuzu →

Osmanlı'nın mutfak kültürü son derece zengindi. Farklı mutfaklar burada gelişerek bu kültüre katkı sağlamışı. Sarayda bir ziyafet (üstte). Topkapı Sarayı mutfağı (altta).

Pizzanın kökeni pide mi?

Pide kelimesi, ince ekmek anlamında, yufka, bazlama, çörek gibi. Rumca kökenlidir. Ama pizza ve pide belli ki akraba, çok benzer. İtalyan yemekleri üzerine çalışan Gillian Riley'ye yazmıştım, çok doyurucu bir cevap veremedi, pizzanın kökenine dair. İlk kayıtları çünkü 18'inci yüzyıla tarihleniyor İtalya'da. Napoli'de fakirler yiyor. 20'nci yüzyılda meşhur oluyor Napoli tarzı pizza. Daha önce de çok yapılacak bir şey değil, fırın lazım. Avrupa'da krallarla, saraylarla ilgili bilgi çok ama bu konularda yetersiz kayıtlar. Ama Türkiye'de pidenin tarihi Fatih Sultan Mehmet'le başlıyor. Fatih için peynirli, kabaklı pide hazırlanırmış, bazen yumurta da konuluyor. Ama İtalya'da çok daha geç pizzanın kaydı. Türkiye ve İtalya arasında da ilişkiler çok yoğun Osmanlı zamanında. Zaten Romalılar çok etkilenmiş Yunanlardan. Herhalde diyorum Türkler de İtalyanlar da almış pideyi. Ama bir tahmin gerektiriyor.

“Kahve, şerbet, reçel, pirinç yemekleri Osmanlı etkisiyle Avrupa’da beğeni kazanır.”

Şeker kullanımı Orta Asya’da da vardı ancak yalnızca zenginler tüketebiliyordu. Osmanlı’da da şeker yerine bal, pekmez kullanılırdı (üstte).

çevirme, baklava, kaymak da Osmanlı’dan Polonya’ya Türkçe adıyla geçmiştir.

Osmanlı’daki yemeklere de tatlı yiyecekler konuluyor ama değil mi? Sadece ekşi ya da tuzlu yok ana yemeklerde.

Ortaçağda böyle evet, özellikle Arap mutfağında tatlı vardır yemeklerin içinde. Tariflerin çoğu Bağdadi’den, 13’üncü yüzyıldan. Gelişigüzel şekilde şeker, bal, et yemeklerine eklenir; hem tavuk, hem kırmızı et, hem sirke, hem baharatlar konuyor. Avrupa’da da çok etkilenmişler o dönemin Arap mutfağından. İngiltere’de Noel için yapılan tartlar var, şimdi sadece kuru meyveler konulur, ama aslı ettir. İstanbul mutfağında da tatlı konur et yemeklerine, ama baharatı çok dikkatli, çok az kullanır Osmanlı, Araplar gibi, ortaçağda olduğu gibi değil. Şeker yerine kuru meyve konulur Osmanlılarda, et yemeklerinin içine de.

Kahvenin bir sürü hikâyesi var, Viyana kuşatmasında Osmanlılar kahve çuvallarını bırakınca fark ediliyor, ya da Paris’te Osmanlıların fuardaki pavyonunda oryantalizmin etkisiyle moda oluyor gibi. Aslı nedir bunun?

Viyana olayı biraz yanıltıcı galiba, pek öyle bir şey yok. “Kahve Osmanlılarla meşhur oluyor” diyebiliriz. Tamam, kahve Etiyopya’ya ait bir bitkidir. Uyanık kalabilmek için alınıyor ve Şam kültürü başlıyor. Sonra Hindistan’a da gider, Ortadoğu’ya da, Afrika’ya da. Avrupa kitaplarında, Osmanlı yokmuş gibi farz ediliyor. Ama Avrupa kahve kültürünü Osmanlı’dan görüyor, Araplardan değil. ama Ortadoğu’da başlayan kahve kültürü ve 16’ncı yüzyılın ortalarında, Mısır fethedildikten sonra Osmanlı’ya geçiyor. Buradan da Avrupa’ya geçiyor. *Cambridge Ansiklopedisi* bile yanlış yazar bunu. Avrupa’da kahveyle ilgili en eski kitaplarda yer alan resimlerde de bellidir kahve, ibrik vardır, Türk oturur yanında. Osmanlı kültürünü yansıtır ●

“Osmanlı’da asker çok iyi beslenirdi”

Osmanlı’da savaş zamanı ordu yemekleri nasıldı?

Askeriye çok ilginç. 19. yüzyılın sonuna doğru bir Fransız general diyor ki “Osmanlı askeri farklıdır, öyle ilgiyle ve iyi beslenen bir ordu bilmiyorum”. Osmanlı askerinin hepsi yemek pişirmeyi biliyor. Malzemeyi veriyorlar, çok az yakıtla çok az vakitle güzel bir yemek nasıl yapılıyor, bütün askerler biliyor. Devlet onlara belki toptan ekmek çıkarıyordu sadece. Kırım Savaşı’nda İngiliz bir doktor inceliyor. Hem İngiliz askerlerine daha az yiyecek veriyorlarmış, hem de askerler pişirmesini bilmiyorlarmış. Zaten az, bir de ziyan ediyorlar. Türk askerlerine bakıyorlar, onlara verdikleri malzemeyle nasıl lezzetli, ziyan olmadan, sağlıklı bir yemek yapılacağını biliyorlar.

PLANTUS

Fitoterapi. Doğanın laboratuvarından.

Sağlıklı olmak denildiğinde akla ilk gelen fiziksel iyi olma halinin aksine, biz insanın bir bütün olarak algılanması gerektiğine inanıyoruz.

Fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlığın denge içinde olmasına destek olan çözümler sunarak bütüncül sağlık için bütüncül formüller üretiyoruz.

Bangladeş'in, 200 yıllık bitki ve ayurveda çalışmalarını, bilgi ve deneyimi kendi ülkemize getirerek, bitkisel takviye dünyasına yeni bir başlangıç yapmayı planlıyoruz.

Tüm bitkiler özenle seçilip en faydalı alanları ekstre edilerek bir araya getirilerek oluşturulan formüllerimiz ar-ge laboratuvarımızda uzun çalışmalar sonrasında oluşturulmuştur.

www.plantus.com.tr

/plantusturkiye

Sona yaklaşırken yeniçeri düzeni:

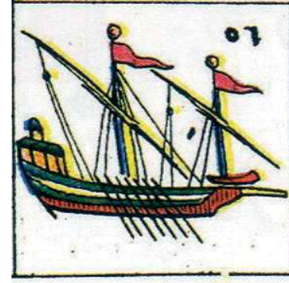
Yeniçeri nişanı sökülmez!

Jean-Baptiste Vanmour'un tablosunda, sarayda Hollanda elçisinin ziyareti sırasında yeniçerilerin çanak yağması töreni.

Yeniçeriler sembollerine sıkı sıkıya bağlıydı. Her yeniçeri ortasının bir sembolü, yani nişanı vardı. Bu nişanlar yeniçerilerin ticaret üzerinden para kazanmasında da yaygın olarak kullanılmışlardı.

Yaşar Burak Uslu
yasar.burak.uslu@gmail.com

Yeniçeri
56. Orta sembolü

Nasıl olmuştur da milliyetleri, dinleri dilleri birbirinden farklı gençler tamamen farklı bir millet , dil ve dini bu kadar kolay benimseyip onun uğruna can alıp can vermeye koşmuşlardır?

Bize göre bu sorunun cevabı hiç kuşkusuz 15'inci yüzyılın Osmanlı devlet idaresinde saklıdır. Devşirme usulü ile Balkanlar'dan seçilip defter edilen acemi oğlanlarından sekiz yıllık eğitimin ardından yeniçeri ocağına seçilenler"be-dergâh" edilip profesyonel asker olurdu.

Bu konuda tarihçilerin tezlerinden birisi, çoğunlukla Hıristiyan olan bu gençlerde sarsılmaz bir aidiyet duygusu yaratmak için kutsal bir simgeye bağlanma düşüncesi fikrinin öne çıktığı ve Çaldıran Savaşı'nın ardından Sinan Paşa Köşkü toplantısında bu fikrin karara bağlandığıdır. Buna göre ocağın bağlı bulunduğu Bektaşiliğin de etkisiyle her ortanın icra ettiği görevi niteleyen bir "nişan" olacaktır. Yeniçeri bu nişanları o kadar benimser ki vücuduna, silahına, hatta ölümünde mezar taşına bile işletir.

Kanuni devrinde koruma altına aldıkları işyeri, sokak, kahve, çeşme, gemi, hatta cami, havra ve kiliselerin (Patrikhane de dahil)

kapı ve duvarlarına nakşederler nişanlarını.

Tarih boyu savaşçıların adlarını ölümsüzleştirmek duygusu ile yaptığı bu isim kazıma âdeti, Ayasofya'nın üst katına adını kazıyan Viking savaşçı "Kalf"ı çoktan aşmış ve yeniçeriler, Ayasofya'nın içinde neredeyse nişan kazımadık yer bırakmamıştır.

Nişana taparcasına bağlanırlardı

Ocak bünyesinde bir hizmet biriminin ifa ettiği görevi simgeleyen, ilham aldığı, ya da bizzat padişahça verilmiş unvanı simgeleyen sembole kısaca "nişan" diyoruz. Bu nişanlar her bölük ve orta bayrak, kışla kapısı ve sofa tezkiresine mutlaka işlenirdi. Peki Ayni'nin "Suret-i levh-i nişana taptılar" diyerek yerdiği bu hürmetin temeli neydi?

Bu konuda kabul gören fikirlerden birisi bu kutsiyet derecesinde bağlılığın temelini, devletin kurucu dedesi kabul edilen Ertuğrul Gazi'nin, Hacı Bektaş-ı Veli yolunca dostu Şeyh Ede Balı'nin kurduğu ahilik felsefesinden kurgulanan savaşçı sistemine dayandırır.

Büyük bir kısmı Hıristiyan tebaadan devşirilen gençler, İslam dinini kolay benimseten Bekaşiliğin törensel ritüelleri ile yoğurulurdu. Müslümanlaştırılan yeniçeri neferinin Hıristiyanlıkta haçın üstlendiği simgesel ağırlığı, ortasının nişanınıyla örtüştürmüş olabileceği anlaşılıyor.

Rüşvet ve iltimas

Devşirme sisteminin zamanla dönüşüm geçirmesinin pek çok nedeni vardır. Ancak bizce devletin sınırlarının Kahire'den Viyana'ya uzandığı ve artık toprak kazanımının yavaşladığı bu dönemde devletin tüm kent ve kasabalarına kadar yerleştirilen, şehzade kavgaları ve sonrasında Celali isyanlarının bastırılması ihtiyacı ile sayıları artan yeniçeriler; yeni bir forma dönüştü. Bunun sonucu olarak Merhum Halil İnalcık Hoca'nın ifadesiyle yeniçeriler "şehirleştiler ve yerel sosyo ekonomik hayata katılımlarıyla kent toplumunun bütüncül bir parçasını oluşturmaya başladılar." Naima ve Neşri'nin yorumu şudur: "Kanun-ı kadim terk olunup devlet hâkimleri biganelerden yoldaşlık ve hizmet ümidiyle erazil ve ecnebiden kafadarlık ricasiyle düşman-ı dine kahr ve galebe eylemek üzre gayre iltifata yüz tuttular." Bunun kaçınılmaz olarak istenmeyen bir sonucu ortaya çıktı; yeniçeri kanunnamesinde yer alan, "ağa olan kimse dürüst ve dindar olmalıdır, mansıpları (rütbe ve görevleri) ehillere vermelidir" ifadesi istenmeyen sonucu, yani rüşvet ve iltiması işaret etmektedir.

Dahası bu yerleşik yaşamın ticaret hayatı ve bunun unsurları çıkar hesapları ile yanaştıkları yeniçeri ocağına, "yeniçeri taslakçısı" adı altında yayılmış ve yolsuzluktan usanan acemi oğlanları bir süre sonra "odabaşılar onar kuruşa

SÜLEYMANNAME

Kanuni Sulan Süleyman'ın Rodos Seferi sırasında kaleyi kuşatan yeniçeriler. Minyatürde toprak altından kaleye girmeye çalışan lağımcılar da görülüyor.

Yeniçeriler kârlı buldukları işyerlerinin girişine nişanlarının işlenmiş olduğu balta asarlar, koruma adı altında işyerinden para kazanırlardı.

bakkal ve hammalı yeniçeri ittiler, biz bunca zamandır hizmetteyiz yolumuzca bedergâh olalım ve illa acemi oğlanlığın dahi bırakup varup hamallık eyleyüp onar kuruş tedarikiyle odabaşılara virüp kapuya çıkarız" diyerek subayların aldığı rüşvet ve yaptıkları haksızlığa tepki göstermişlerdir.

Seferde askerin ihtiyaçlarını karşılamak için hamamcıdan berbere, terziden saraca, orducu esnafı olarak devletten izin almış bir esnaf zümresi olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu eski bir âdet olup izleri İstanbul'un alınışına kadar görülür. Ancak bu esnaf asla ocak mensubu değildir. Benzer biçimde devrin Avrupalı ve Rus ordularının peşinden meyhaneci, hatta genelev esnaflarının da sefere gittiklerini görüyoruz. Ancak bizim konumuz olan ordunun esnafla kurduğu ticaret ilişkisidir.

Burada karşımıza iki türlü ticaret ilişkisi çıkar. İlki üst düzey subayların, hatta ağanın, ya bizzat, ya da bir tüccara ortak olmasıyla yapılan ticarettir. İkincisi ise alt rütbedeki subayların bu "taslakçılar" vasıtası ile semtlere, iskelelere kadar giriştikleri ticarettir. Ve aslında her iki gurubun bahanesi aynıdır: "Gel seni koruyalım". Peki kimi kimden koruyacaklardır?

İşyeri kapısına asılan balta

1736'da Kahire tarihinde günümüze kadar önemli izler bırakmış yeniçeri ağası Osman Kethüda, yaklaşık yirmi yıllık iktidarını bir suikast ile yitirdiğinde Kahire'deki yeniçeri ocağı büyük sarsıntı yaşar. Payitahtta yaşanan değişimin bir benzeri Mısır'da da görülür: Ocağa Mısırlı ve Kafkaslar'dan göçmüş Memluklar'dan devşirme hariciler alınır.

Kahire'ye gelir gelmez payitahtta oluşturdukları ticari ilişkileri burada da kurmakta gecikmezler. Gözlerine kestirdikleri, kârlı buldukları işyerine maiyeti ile giren yeniçeri ustası, ortasının nişanıyla işlenmiş bir baltayı kapının üstüne çaktığı bir çiviye asardı. Artık bu işyeri o ortanın koruması altında ve iştiraki olurdu. Yeniçeriler balta astıkları işyerinin sahibinden, özellikle baharat ve kahve tüccarlarından yüklü miktarda kâr elde ederlerdi. Ellerinde bulundurdukları Süveyş gümrük iltizamından senelik 60 milyon para kazanırlardı. Bu, devletin eline geçen rakamın neredeyse iki mislidir.

İstanbul, başta da dediğimiz gibi bu ticari ilişkilerin ana merkezidir. *Lütfi Tarihi* bu balta asma vakasını şöyle aktarır: "Yeniçeriler zamanındaki taaddiyatan birisi de ebniye ve hususiyle tüccar sefinelerine nişan tahtası asması idi. Miri ebniyesine varıncaya kadar her nerede bir bina inşaasını haber alırlarsa; nakkaş, sıvacı vesair amele için birer nişan asarlar bundan maksatları ebniye sahibinin ameleyi istediği gibi kullanmamasına alamet olup balta asmaktan garezleri ise amelenin parasından kesip almaktı." Yeniçeriler bununla da yetinmeyip balta astıkları inşaatlarda, keresteden çiviye istediği malzemeyi istediği fiyata bina sahibine satar ve aradaki farkı da kazanç olarak alırlardı. Çoğunluğu da kendi korumasındaki usta ve ameleye iş verir. →

İstanbul Doymazdere Kabristanı'nda bulunan 56. Orta'dan Şerbetçi Salih Ağa'nın mezar taşı.

YENİÇERİLER, REMİZLERİ VE MEZAR TAŞLARI, NECDET İŞLİ-MEHMET KÖKREK, DERGÂH YAYINLARI, 2017

Bazı yeniçeri ortalarının daha kârlı gördükleri diğer ortaların gelirlerine de göz dikmesi, bu ortalar arasında düellolar yapılmasına yol açtı.

Cevdet Paşa, devlet idarecilerinden ileri gelen birisinin evini yaptırırken balta asılması ile yaşadığı büyük ve uzun süreli sorunu ocaklı bir akrabası ağaya verdiği "hediye" ile def edişini ibretlik şekilde nakleder.

Yeniçeriler Kahire'deki gibi Eminönü'ndeki "tahmis" denilen, kahve işlenen miri dibeklerle de temasa geçerler. Kahveyi işlemek için getiren tüccara "malını bırak git, sonra gel" der, tüccarın kahvesine yarıya yakın fındık kabuğu ve benzeri şeyler katarlar. Arttırdıkları kahvenin gelirini de kazanç olarak ceplerine indirirler. Bunu kendileri gibi yeniçeri olan kahvecilere de yapmaktan çekinmezler. Hatta hikâye odur ki, böyle bir iş başına gelen yeniçeri itiraz edince, tutuklandığı gibi yeniçeri ağasına götürülür. Ağadan "sen bir gayretli yoldaşımızsın, seni Van Kalesi'ne ağa tayin ettim, hemen var git" cevabını alan yeniçeri, ağaya verdiği yüklü bir rüşvet ile Van Kalesi ağalığına terfi etmekten güç bela kurtulur.

Donanma mensubu yeniçeriler de hiç şüphesiz bu işlerden geri kalmazlar. Tıpkı yeniçeri taslakçıları gibi onların da etrafında "kalyoncu taslakçı"ları toplanır. Bunlarla beraber başlarlar Haliç'ten icra-ı şehr-i İstanbul'un sahillerinde faaliyete.

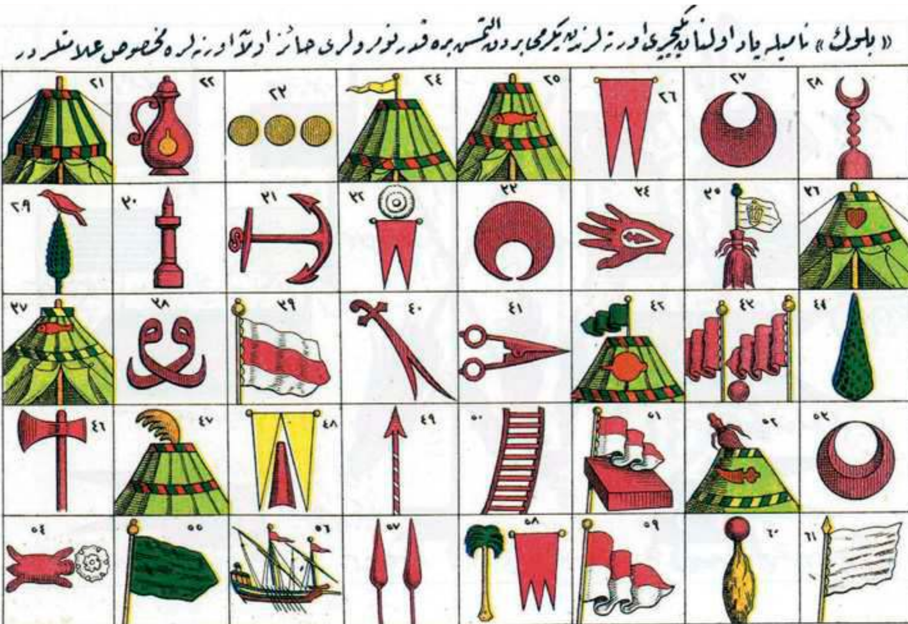
Kılık kıyafetleri, vücutlarına yaptırdıkları dövmeleri, külhani tavırları ile adeta bir moda yaratan bu yeniçeri ve kalyoncu taslakçılığı, 18'inci yüzyıla yaklaşıldığında artık başkente odun, kömür, kereste, zahire taşıyan tacirlerin gemilerine kadar uzar. Şanizade Efendi'nin ifadesiyle, "merakip ve sefain-i İslam ve reayaya balta asmak ve çap vurmak tabiriyle vazı nişan miyan idüp" haraca keserlerdi.

Bu işlerde öne çıkan orta ve cemaatler 56, 75, 100, 31, 32 ve 59'uncu ortalardır. Bu ortaların birer irtibat ve komuta merkezlerine ihtiyaçları olmuştur ki burada da karşımıza meşhur yeniçeri kahvehaneleri çıkar.

"Hediye"lerle kurulan yeniçeri kahveleri

Şehr-i İstanbul'da işyeri açmak, yani gedik çıkartmak, hele hele kahve açmak oldukça sıkı denetime tabidir ve takip edilir. Bilinen ilk yeniçeri kahvesi, 56'ncı orta kolluğunun yanında, o devirdeki adı ile Çardak İskelesi'nin yanında, kolluğun çorbacısı, yani subayı, Ali Usta tarafından açılır. İskele adını, Çanakkale Boğazı'ndaki Çardak'tan İstanbul'a mal taşıyan gemilerin hep Zindankapı da denilen bu kıyıya yanaşmaları nedeniyle almıştır.

Bu iskelenin yeniçeri ocağı için önemi büyüktür, çünkü kalebent cezasına çarptırılan yeniçeriler, bu iskeledeki kulluğa (karakola) teslim edilir. Gemilere bindirilerek ceza çekeceği kaleye sevk edilir. Buradaki Baba Cafer zindanında idam cezası alan yeniçerilerin cezası yerine getirilir ve cesetleri buradan denize atılırdı.

Çardak kolluğunun hemen yanındaki miri arazide kahveyi bina eden Ali Usta, anlatılan odur ki cebinden tek kuruş harcamadan "bıçağı altından geçirdiği" semtin Müslüman ve gayrimüslim ne kadar esnafı, zengini varsa hepsinin "gönüllü" hediyeleri ile kurar kahveyi baştan sona. Hediyeler için ise maiyetindeki en bıçkın adamını elinde defter ile salar semtin başına. Bu tebligatçı elinde bir defter ile başlar semti gezmeye. "Ağa selam ediyor, defter gönderdi, zatınızdan kahvehane hediyesi bekler" diyerek herkesin vereceği hediyeyi kayıt eder. Devrin şairi Kalender bu kahvehaneyi şöyle anlatır:

ASKERİ MÜZE VE KÜLTÜR SİTESİ KOMUTANLIĞI

R. Knotel'in resminde 16'ncı yüzyılda yeniçeriler (üstte). Sefer sırasında sultanın korumalığını yapan iki yeniçeri (sağda). *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi* adlı kitapta yer alan yeniçeri sembollerinden bazıları (yan sayfada).

"Çardak'taki elli altı kahvesi
Lebi deryada muhabbet kafesi
Peykeler müzeyyen, âli safalar
Cümle levazımı mükemmel hepsi."

Herkes uygun bir hediye gönderir bu kahveye. Kahveye gelen en dikkat çetici hediyelerden birisi , esircibaşı tarafından ocakçılık yapması için kahveye gönderilen şahıstır. Bu ocakçı, günün birinde İstanbul'u yakıp yıkacak Patrona Halil'in yardımcısı genç Muslu Beşe'den başka birisi değildir.

Kahvelerden başlayan rekabet

Şüphesiz her yeniçeri kurumu gibi kahvehanenin de bir nişanı vardır. Ali Usta'nın 56'ıncı orta nişanı, Süleymaniye'deki, günümüzde İstanbul Müftülüğü'nün kullanımındaki yeniçeri başkumandanlığı, yani Ağa Kapısı'ndan, kendi meşreplerince "kahvehane nişan alayı" denilen bir tören ile yola çıkar. Kahveye asılacak olan 56'ncı ortanın nişanının işlendiği ahşap levha baş karakullukçunun ellerinde yola çıkar. Başının üstünde taşınır halde, en önde yolu açan alay çavuşlarının "savulun bre savulun, nişan geliyor" haykırışlarıyla ilerler. Bu kalabalık alay içerisinde kahvedeki "baba sofasına" oturacak olan Bektaşi kahve şeyhi ve diğer orta mensuplarının eşliğinde büyük bir gövde gösterisi ile kahveye ulaşır. Kahve halkı bu alayı hürmet ile karşılar. Bir yeniçeri âdeti olan gülbang çekilir, dualar edilir, ardından da levha asılırdı ve gelenlere kahveden ikramda bulunulurdu.

Bazı yeniçeri ortaları daha kârlı gördükleri diğer ortaların gelirlerine göz dikmekte gecikmezler ve kısa süre sonra kanlı bir rekabet yaşanmaya başlardı. Birkaç örnek verelim. Mesela 59'uncu orta ve 100'üncü orta mensupları Üsküdar'da bostancılara bulaşırlar. Bostancıları semtlerine sokmazlar ve iş o raddeye gelir ki Üsküdar bostancı ustası geceleri kola dahi çıkamaz.

Yine 59'lular dan biri At Pazarı civarında, 25'inci cemaatin, "Yoldaşının kahvesine varup kahve dükkânı kapalı olmakla, çekip kahvehaneci gecelik ile 'kimdir' deyü kahve kapısını açmak muradında, kepengin aralığından tüfeng ile mezbur kahveciyi yirmi beş cemaat urup helak olmağın" her iki cemaat birbirine girer, yaşanan bu olaylarda görevini yapmaya çalışan bostancılar dahi yaralanır ve hayatını kaybeder. →

PADİŞAH PORTRELERİ, KOÇBANK

Yeniçerilerin çıkardığı huzursuzluk onlara para dağıtılarak yok edilirdi.

Yeniçeriler başlarına "börk" adlı keçe başlık takardı. Jean-Baptiste Vanmour'un tablosunda Patrona Halil'i ortadan kaldıran yeniçeriler, 25 Kasım 1730 (sağda).

Galata'dan 75'ler, 71'ler, 64'ler; 25 bölük ve cemaatin kahveci yoldaşlarını öldürmeleri üzerine haberi alan arkadaşları kayıklara binip donanma misali Üsküdar'a hücum ederler. 59'a ait kahvelerin camlarını kırıp odalarını "basup fahişelerini ahz ve bir 59'un, Sepetçi Hüseyin nam yoldaşını idam edüp ve biri dahi helak" edilir. İş görüldüğü gibi boyut değiştirmektedir.

Sen misin nişanı söken!

Bu balta asmak ve akabinde çıkan kavgalara son vermek isteyen devlet ricali, Sadrazam Mustafa Paşa'dan bir ferman alırlar. Fermanda şu yazılıdır: "Bundan böyle her ne kadar sefayin başlarına vazı olunmuş yeniçeri nişanları var ise sökülüp herkes saye-i devlet-i padişahi de emn ü rahat ve refaf-ı hal üzre olsunlar. (fi 27 Ş. Sene 223)." Ferman gereği bostancılar limanlardaki tüm gemilere asılmış nişanları sökmeye başlarlar.

Bir sabah Edirnekapı, Eğrikapı ve Yedikule ahalisi uyandıklarında her birinin kapısına tebeşir ve bıçak ucu ile farklı birer yeniçeri ortasının nişanının işlenmiş olduğunu görürler. Türk, Rum, Ermeni ve Yahudilerin oturduğu yaklaşık yüz evin kapısına ve takip eden hafta içinde Patrikhane'nin kapısı da dahil tüm kapılara geceleri orta nişanları kazınır. Halkta huzursuzluk had safhadadır. İnsanlar birbirlerine "birader meğer biz 31'in yoldaşı imişiz haberimiz yok idi", Beyazıt'ta oturanlar, "biz elli altı yoldaşı imişiz bizim kapuya dahi muanven, cümle tetimmesiyle bir çektiri yapmışlar bu gece" diye söylenmeye başlarlar. Üstelik korkudan kimse bu nişanları silemez. Deneyen birkaç evin kapısına hemen o gecesi katran ve necaset sürülür ve boynuz asılır. Sözün kısası iş ciddidir.

Kaymakam konuyu yeniçeri ağasından sual eder. Ağa da subaylarından sual eder. Hepsi ağız birliği etmişçesine, "birimizin malum-u nesne değildir" cevabını verirler. Ertesi sabah ise Tersane Emini Aziz Efendi'nin konağının kapısına bir 59 nişanı kazındığı haberi gelir. Padişahın ve vezirin baskısı ile yeniçeri ağası, "her kim bu nişanları yapanı ahz ve ağa kapusun getürür ise ben iki bin beşyüz guruş kendim ihsan ederim" diye ilan eder faydasızca.

Sonunda bir sabah Topkapı Sarayı divan-ı hümayun kalemi kapısına gelenler kapıda bir yaftanın yapışmış olduğunu görürler. Üzerinde şu yazar: "Mühre gelen sadr-ı sabık Yusuf Ziya Paşa'yı istemeyiz ve eğer mühre getürülür ise hâlâ kâimmakam paşayı dahi istemezüz. Kılıcımızdan kan damlar, iki etbalı bir adem sağ komayız." Ve o bildik oyun tekrar başlar oynanmaya. Kendilerine sorulan nöbetçiler ve kapı kethüdaları, "malumumuz değildir" deyip ardından "bizler kâimmakam paşayı alesseher divan kalemi kapusu önünde gördük idi yaftayı ondan sual edin" cevabı ile suçu pişkin pişkin kaymakam paşaya atarlar.

O gece maaş "mevacib gecesi"dir ve ocaklının kazan kaldırması an meselesidir. İşin ciddiyetine binaen "iki yüz mikdarı adem ile kese ihracı olmağla"

para dağıtılarak yeniçeriler yatıştırılır.

Sık sık kapışan bu ortaların belirli bir standarta sahip oldukları görülüyor. Çünkü artık bu düellolar için bir saha da oluşturulmuştur kendilerince. Galata Kalesi'nin önündeki büyük hendek, ki hendekbaşı diye anılan mekân, artık ortaların namlı kabadayı ve ustalarının düello alanıdır. Birbirlerine ölümüne yatağan bıçakları ile saldıran bu adamların yandaşları ise geceleri düzenlenen bu kavgaları meşaleler ile aydınlatılmış arena benzeri sahnede, gladyatör dövüşü izler gibi seyrederlerdi. Özellikle Galata'da gündüzleri günlerce süren tüfekli kavgalar, iki tarafın şilahşörlerinin yaptığı bu düellolar ile çözüme bağlanırdı.

Namlı yeniçeriler

Anlatıldığı kadarıyla devrin öne çıkan namlı yeniçeri ve kalyoncuları; tersane başçavuşu Darıcalı İbrahim, tersaneli 59'un Mehmet, Laz Hasan, Kahvecioğlu Burunsuz Mustafa, Poyraz Ali gibi üst düzey ustaları ise birbirlerine pek fazla bulaşmazlarmış.

Hiç şüphesiz bu kavga ve bu ticari kazanç Vaka-i Hayriye'de II. Mahmut'un "ocak kaydına bakılmaksızın vücudunda orta nişanı olan kim varsa katli" emrinden sonra, binlercesinin kanlı bir şekilde ölümü ile sona erer ●

Bibliyografya

- Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar Cilt 4 , Halil İnalçık , T.İŞ.B. Yayınları
- Cabi Tarihi (Tarih Sultan Selim-i Salis ve Mahmûd-ı Sani) Cilt 1 Tahlil ve Tenkidli Metin , Cabi Ömer Efendi , Hazırlayan Mehmet Ali Beyhan , T.T.K. Yayınları
- Osmanlı Devleti Teşkilatından – Kapukulu Ocakları 1, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı ,Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı , T.T.K. Yayınları
- Patrona Halil , Reşad Ekrem Koçu , Doğan Kitap
- Yeniçerilerin Kahiresi (Aburrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi), Andre Raymond , Çeviren Alp Tümertekin , Y.K.Y.
- Tarihte İstanbul Esnafı, Reşad Ekrem Koçu, Doğan Kitap
- Yeniçeriler, Remizleri ve Mezar Taşları, H.Necdet İşli – Mehmet Kökrek , Dergâh Yayınları
- Kahveler Kitabı , Salah Birsel, Sel Yayıncılık
- Turnanın Kalbi , Erdal Küçükyalçın , Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
- Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları , Orhan Sakin , Doğu Kütüphanesi
- T.D.V. İslam Ansiklopedisi Cilt 15 , Semavi Eyice – Haliç
- Mahmut Şevket Paşa , Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askerisi , T.T.K. Yayınları

passe martin

Avrupa'dan Osmanlı'ya

Ebeler de medyumlar da cadı sayılırdı

Ortaçağ Avrupa'sına ait kaynaklarda sıkça rastlanır cadı avlarına. Özellikle doğayla bütünleşik yaşayan, doğum kontrolü yapan, evlilik dışı ilişki yaşayan kadınlar "cadı" olarak nitelendiriliyor, tutuklanıp infaz ediliyordu. Peki, Osmanlı'da kimler "cadı" olarak görülüyordu?

Nacide Berber - Hande Gülen
nacidebrbr@gmail.com, gulen.handee@gmail.com

"Efsunlarıyla, büyüleriyle, göz bağlarıyla ve diğer lanetli batıl inançları ve korkunç nazarları, alçaklıkları ve suçlarıyla, (cadılar) kadın soyunu mahvediyorlar... Erkeklerin üremesini, kadınların doğurmasını engelliyorlar, bu yüzden kocalar karılarıyla, karılar kocalarıyla cinsel ilişkiye giremez hale geldi." (VIII. Innocent Bildirisi, 1484)

Dönemin papalık bildirisinde geçen bu alıntı Avrupa'da üç yüz yıl boyunca süren cadı avlarının neredeyse bir özeti gibi. Yolundan sapan her düşünce, dini ve merkezi otoritelerce, "şeytana uymuş" ve ona atfedilen "şehvetle" donatılmış sayılırdı. Cadılar ve cadılara yöneltilen suçlamalar, Osmanlı coğrafyasına çok uzak gibi dursa da aslında değil. Kontrol edilemez ve iktidarlar tarafından "ideal" olarak tanımlananın dışına çıkanın şeytani olarak görülmesi Osmanlı coğrafyasında da farklı biçimlerde karşımıza çıkıyor. Doğum kontrolü uygulayan, evlilik dışı ilişkiler yaşayan, doğayla bütünleşik olan kadın imgesine duyulan "korku"dan farklı olarak; geceleri insanları korkutan, insana benzemeyen, hortlağı andıran, insan bedeni yiyen vampirler ve hortlaklar Osmanlı'da da bir "cadı" imgesi olduğunu gösteriyor.

Bu yazının peşine düşmeyi arzuladığı cadılar ve cadılık kimi zaman isim, kimi zaman anlam değiştirerek de →

Avrupa'da cadı sözcüğü 14'üncü yüzyılda yaygınlaşmaya başladı. Zamanla olumsuz anlamda kullanımı artan cadı, şeytanla özdeşleştiriliyordu (üstte). Batı kaynaklı gravürde cadı, süpürgeye binmiş şekilde resmedilmiş (yan sayfada).

olsa tüm dünya zamanlarını ve coğrafyalarını dolaşmış, dolaşmakta olan bir kavram ve olgu olarak karşımıza çıkıyor. Cadı sözcüğü, İngilizcedeki karşılığı ile "witch", bilge kadın anlamına gelen "wicca" sözcüğünden gelir. Kelimenin Avrupa'da yaygın olmaya başlaması 14'üncü yüzyıla tarihlenir. Daha çok doğa ve gökyüzü bilgisine sahip, şifacılık yetileri olan, güçlü kadınları ifade eden bu sözcük, olumlu veya olumsuz olarak iki kutup arasında gidip gelerek kullanılır. TDK'ye göre cadı Farsça kökenli bir kelime olup "geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak", "kötülük yaparak başkalarına zarar veren kadın", ve "çok güzel göz" anlamına gelmektedir. Osmanlıca-Türkçe sözlüğünde ise, "büyücü", "karakoncolos", "gulyabani" ve "vampir" olarak ifade ediliyor. Gündelik hayattaki kullanımına baktığımızdaysa duyduğumuz, bildiğimiz, söylediğimiz cadı kelimesi; tanımlı kız çocuk, genç kız, ya da yetişkin bir kadın olarak size çizilen sınırların dışına çıktığınız anda sizi tanımlamak ve sınır ihlalini hatırlatmak için söylenen sözcüktür. Arkasından gelecek muhtemel kelimenin de "feminist" olduğunu söylesek çok iddialı konuşmuş olmayız.

Avrupa'da cadılık ve cadı avları olgusuna baktığımızda tablonun korkunçluğu artık birçok araştırma tarafından ortaya konmuş durumda. 16 ve 17'nci yüzyıllarda Avrupa'da sayıları milyonları bulan insan, cadılık ve büyücülükle suçlandı, hapse atılarak, ya da öldürülerek cezalandırıldı. Cezalandırılan kadınlar yaşadıkları yerlerdeki olumsuz her türlü doğal ve toplumsal afetten sorumlu tutuldu. Cadıların siyah giymesi, yaşlı olması gibi prototip tanımların yanında, çocuk kaçırma, yeme gibi özellikleri olduğu da söyleniyordu. Tabii çocuk üzerinden yapılan suçlamalar ebelik ve şifacılıkla ilişkilendirilen cadılar için biraz manidar.

Cadı avlarına giden süreç, toprakla hemhal olarak süren yaşamın kentlere taşınmaya başlamasıyla pekişti. Çünkü toprak özelleştirmelerine karşı hareketler ortaya çıkmıştı. 16'ncı yüzyıla gelindiğinde bu hareketlerin temelinde açlık isyanları vardı. Zenginlerin evleri ateşe veriliyor, ambarlara karşı saldırılar düzenleniyor ve kitlesel yağmalar yapılıyordu. İnsanlar "yiyecek suçları" nedeniyle ağır cezalara mahkûm ediliyor ve cadılık da suçlamalar arasında yer alıyordu. Çünkü kadınlar gittikçe yoksullaşmış, emekleri değersiz görülmeye başlanmıştı ve tarihte "yiyecek isyanları" olarak yer alan bu direnişleri yapanların çok önemli bir kısmını kadınlar oluşturuyordu. Ayrıca feodalizmden

Ortaçağda Avrupa'da cadılar meclisinin toplanarak ayin yaptığını gösteren gravür (altta).

Milyonlarca kadın doğal ve toplumsal afetten de sorumlu tutuldu.

kapitalizme geçilen bu dönemde nüfus politikaları giderek öne çıkmaya başladı. Üremeye ilişkin yasalar çıkartıldı ve doğurganlıkla ilgili düzenlemelere gidildi. Kendi bedeni ve hayatına sahip çıkmak isteyen kadınlar isyan ediyor ve bundan dolayı da cadı olarak suçlanıyordu.

Pek çok Avrupa ülkesinde, cadı avlarından hemen önce disiplin ve yeni denetleme yöntemleri paralel ilerledi. Örneğin, Fransa'da 1556 yılında hamile kadınların hamileliklerini kayıtlara geçirmesi zorunlu kılındı. Çocuklarının doğduğunu gizlemiş olan kadınlar ölüm cezasına çarptırılmaya başlandı. Benzeri uygulamalar İngiltere ve İskoçya'da da görülüyordu. Evli olmayan kadınların ortaya çıkarılması amacıyla, evli olmadan hamile kalan kadınları gizlemek ve onlara yardımda bulunmak yasadışı ilan edildi. 16'ncı yüzyıla kadar yaygın bir doğum kontrol yöntemi olan "bebek katli" lanetlenerek, çocuk doğurmak kutsandı. Bu dönemde kadınlar en çok bebek katlinden dolayı idam edilirken; bebek katli cadılık suçlaması için tek başına bir neden olarak görülüyordu. Oysa kadınlar ortaçağda çok çeşitli doğum kontrol yöntemleri ve farklı cinsellik biçimlerini hayata geçirebiliyordu. Cinsellik ve doğurganlık üzerinde şiddet ve zor yoluyla denetim sağlamasıyla birlikte her türlü şiddete maruz kalan kadınlar ölüm cezalarına da mahkûm ediliyordu.

Büyüye karşı mücadele başladı

Silvia Federici'nin iddia ettiği gibi cadı avları Avrupa'da, "kadın bedeninin, emeğinin, cinsel gücünün ve yeniden üretim yetilerinin devlet kontrolü altına alındığı ve ekonomik kaynaklara dönüştürüldüğü yeni bir patriarkal düzenin kuruluşunun bir aracı oldu." Kültürel aşağılanmaysa eski patriarkal ilişkileri de elden bırakmayarak kurulan bu "yeni patriarkal" düzende başladı. Kadınlar bedenleri üzerinde sahip oldukları hakları kaybediyor; toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların görevleri ve sorumlulukları dönemin ideolojisiyle yeniden şekilleniyordu. Kadınlar arası ilişkiler kapitalizme geçiş sürecinde gerçekleşen direnişlerin önemli bir besleyicisiydi. Cadı avıysa bunu şiddet yoluyla yok etmeye çalışıyordu. Edilgen, itaatkâr, tutumlu, az konuşan, sadık, ideal eş ve anne ile özdeşleşen "modern kadına" doğru yola çıkacak olan yeni kadın figürünün oluşumu işte tam da bu dönemde ortaya çıkıyordu.

Kadınların ebelik ve şifacılıkla uğraşması, doğayla birleşik bir hayat sürerek bitkileri kullanması cadıcılık olarak tasvir edilirdi (üstte).

Diğer yandan, cadı avları ve modern tıbbın doğuşu ve yükselişi arasındaki ilişki önemlidir. Kadınların doğumu önleyici ve iyileştirici pratikleri, iktidar tarafından "büyü" olarak görülüyordu. Büyüye karşı mücadelenin başlatılmasıyla ebelik yasaklandı ve bu kadim bilgi erkek gözetimine sunuldu. Kadınlar modern bilimin yeni tekniklerinden uzaklaştırıldı. Bunun ardından "üreme suçları" davaların ana konusu haline gelmeye başladı. 17'nci yüzyılda cadılar artık doğum kontrolü uygulamaları ile üremeyi engellemekle suçlanmaya başladı. Kadınlarsa kendilerine çizilen sınırların dışına çıkıp kadınlık tanımını değiştirmeye çalışıyor, hatta hayatları pahasına bu tanımı yeniden yapıyorlardı. →

Osmanlı'da da kadınların doğa ve bitkilere dair bilgi ve deneyimleri, doğum kontrolü yapmaları, ya da evlilik dışı ilişkileri olması otoriteleri korkuturdu. Zina suçu işlemiş bir kadın başına işkembe sarılarak eşeğe ters bindirilmiş şekilde dolaştırılıyor (üstte).

Osmanlı cadıları uzun boylu, çirkin suratlı

Avrupa'dan süpürgemize atlayıp Osmanlı cadılarının peşine düştüğümüzde ise ulaşabilen sınırlı kaynaklarda cadıların ve cadılık olgusunun aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda da sınırlı bir coğrafya ve zamanda da olsa var olduğunu görüyoruz. Avrupa'daki cadılık mefhumu doğurganlık, nüfus, şifacılık, doğum kontrolü gibi bir hat üzerinden kurulurken; Osmanlı'da hikâyeler daha çok bilinemeyen, tanımlanamayan üzerine kurulan korku ve efsanelerden üretiliyordu. Avrupa'daki gibi kitlesel bir yok etmeden söz etmek tabii ki mümkün değil. Ama cadılık yok da değil.

Osmanlı'da cadılar üzerine yazılan kapsamlı makalelerden birinin sahibi olan Zeynep Aycibin'e göre Osmanlı'da cadılar daha çok yerel görünümlü ve karakoncolos, albastı gibi isimlerle anılıyordu. Rumeli eyaletlerinde ise tanımlar batıdaki tanımlara daha yakındı. Cadı hikâyelerine halk öyküleri yanında devlet kayıtlarında da rastlanıyor. Evliya Çelebi'ye göre bu cadılar, "obur" adındaki, öldükten sonra dirilen ve insan kanıyla beslenen varlıklardı. Tespit edilen "oburlar" göbeğine kazık çakılarak veya yakılarak yok edilirdi. Türklerin kullandığı "kara koncoloz" ise, Aycibin'in aktarımıyla Pertev Naili Boratav'a göre cadıdan farklı. Anadolu'daki en soğuk kış günleri olan Zemheri günlerinde ortaya çıkıp insanlara zarar veren olağanüstü bir varlıktı "kara koncoloz". Hem Avrupa'da, hem de Osmanlı'da cadının hortlak ve vampir gibi ölüp dirilen, insan eti ve kanıyla beslenen versiyonunun yanında büyü yapan, ya da yaptığı, ettiği tam olarak anlaşılamayan faaliyetler içinde olan insanlar için de kullanıldığını görüyoruz.

Başak Bitik Öztürk'ün çalışmalarına göre, Evliya Çelebi'nin anlatılarında cadılar daha çok olağanüstü varlıklardı, vampir, hortlak, büyücü gibi. Cadılar korkutucu, kavgacı, doğa ile yakın ilişki halinde, sırrı kendinde saklı bilgilerle doğada ve insan doğasında değişim yaratan kadınlar olarak anlatılıyor. Kadınların doğa ve bitkilere dair bilgi ve deneyimlere sahip olması erkeklerde ve otoritelerde korku yaratarak kadınların korkutucu birer varlık olarak görülmelerine neden olur. Erkekler doğa ve bitki konusunda bilgisiz ve deneyimsizdir.

Osmanlı'da hortlak ve cadı inanışları özellikle Balkanlar

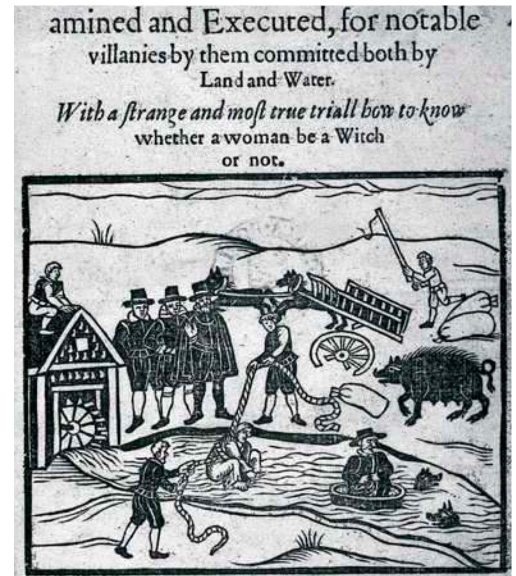
ve Kafkasya taraflarında yoğun olarak görülür. Bu bölgeler ise Slav ve Türk kültürünün en etkileşimli bölgeleridir. Bu inançların hangi kültürden geçtiğini tahmin etmek zor olsa da, konu üzerine çalışan Sariyannis, Slav etkisi olduğundan bahseder. Boratav'a göre de cadılık inancı ve hikâyeleri daha çok İstanbul ve Rumeli bölgesinde yaygındır. Bilebildiğimiz hikâyelerde, Osmanlı coğrafyasında cadılık iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Kötü cadılar, loğusalara ve yeni doğan çocuklara musallat oluyordu. Cadılar uzun boylu, tırnaklı, çirkin suratlı, kilolu, koca başlı, dağınık saçlı gibi "ideal" kadın bedeni dışında özelliklere sahip kadınlardı.

"Karnına kazık saplayın"

Devletin resmi yayın organı Takvim-i Vekayi kayıtlarına göre cadılık ve cadı avı olayları Osmanlı Devleti'ni 16'nci yüzyıldan 19'uncu yüzyıl ortalarına kadar meşgul ediyor. Devlete ait herhangi bir resmi kurum veya kuruluş tarafından yürütülen bir cadılık davasının olmadığını görüyoruz. Cadılığa dair olaylar ve suçlamalar ortaya çıktığı zamanlarda yerel halk ve yönetimler bu sorunu geleneksel inanç ve hukuk çerçevesinde çözüyor. Edirne kadısı Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin cadılıkla ilgili fetvasında; cadı →

Hortlak ve cadı inanışları özellikle Balkanlar ve Kafkasya'da yoğun olarak görülüyordu.

Ortaçağ Avrupa'sında cadılar çeşitli işkenceler görür, diri diri yakılmayla sonuçlanan cezalar alırdı (üstte). 1613 tarihli afişte, Londra'da tutuklanıp öldürülen cadılar görülüyor (sağda).

amined and Executed, for notable
villanies by them committed both by
Land and Water.
With a strange and most true triall how to know
whether a woman be a Witch
or not.

Yeniçeri ocağının kapatılmasından duyulan hoşnutsuzluğu güçlendirmek için, cadı olarak gösterilen yeniçeri mezarları yakıldı.

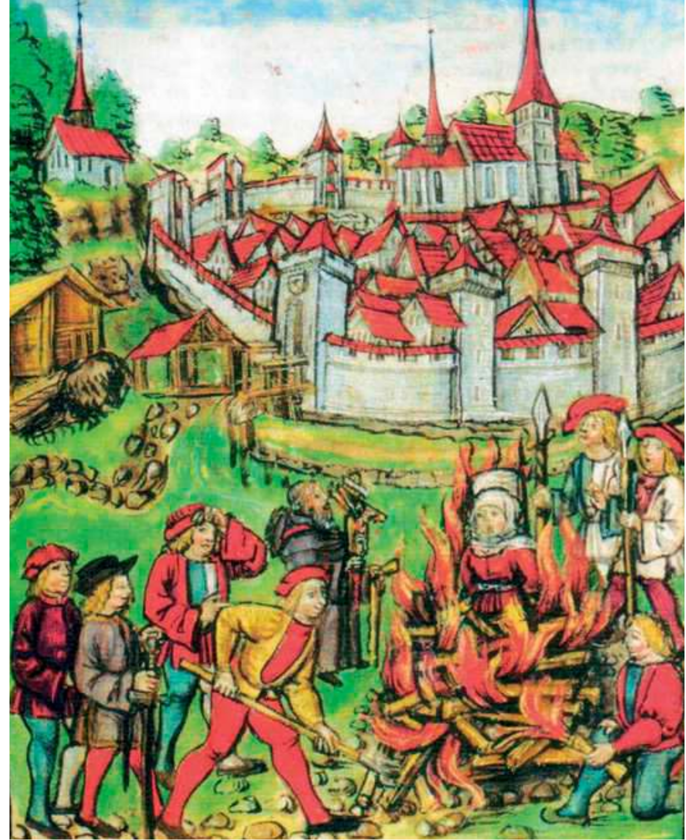
olduğuna hüküm getirilen kişinin karnına kazık saplanması, bu yöntem caydırıcı olmazsa başının kesilmesi, son olarak bu iki yöntem de işlemezse yakılıp yok edilmesinden bahsediyor. Kaynaklara göre bu fetva Edirne'de yaşanan iki ayrı cadı vakasına referansla çıkarılmış. Sonrasında Osmanlı'da belirli bir sıklıkta olmasa da ortaya çıkan örneklerde cadılıkla suçlanan kişiler, İslam dinine aykırı olmasına rağmen yakılmış. Örneğin 1700'lerde Terkos Yeniköy Mezarlığı'nda cadı olduğundan şüphe edilen bir kişinin yakılması vakası karşımıza çıkıyor. Bu örnek resmi kayıtlarda da yer alıyor. Yani merkez yöneticilerin de haberdar olduğu yakılma vakası, yerel yöneticilerin iradesi doğrultusunda gerçekleştirilmiş. Osmanlı'daki cezaların bir özelliği de; cadılıkla, vampir olmakla suçlanan insanlara verilen cezaların uygulanmasının daha çok yerel idarecilerin inisiyatifine bırakılmasıydı. Bu nedenle çok az kayıt bugüne ulaşır. Avrupa'daki cadı avlarının ardındaki nedenler gibi aslında Osmanlı'daki vakalarda da benzer durumların olduğunu görüyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi'ye göre halk ve devlet, cadı olaylarını aslında başka sorunların kılıfı haline getirmiş. Hem Zeynep Aycibin'in hem de Zeynep Danış'ın çalışmalarında rastladığımız gibi örneğin; yeniçeri ocağının kapatılmasından sonra halk içindeki huzursuzlukların ortadan kaldırılması ve yeniçerilere dair olan hoşnutsuzluğu güçlendirmek için iki yeniçeri mezarı açılarak, cesetleri cadı oldukları iddiasıyla yakıldı. En bilinen kayıt buydu. 1883'te Bulgaristan'ın Tırnova kazasında gerçekleşen bu cadı avında iki yeniçeri, yani cadılar, "görünmez yaratık" olarak tanımlanmaktaydı.

Aycibin'e göre bu dönemde kayıtlara geçen cadılık vakalarının ardında; yüksek vergiler nedeniyle halkın göç etmek istemesi, can ve mal güvenliğinin sağlanamaması gibi bahane olarak öne sürülen nedenler de vardır. Osmanlı kayıtlarında olmasa da Hıristiyan cemaatinin bulunduğu yerlerdeki kayıtlara dair yorumlama yapılabilecek bir bilgi yok. Danış'a göre; o tarihlerde Macaristan gibi ülkelerde, Osmanlı'da gerçekleşen cadı avı olaylarının kayıtları olduğu bilinmekte. Osmanlı sınırları içinde olan Doğu Avrupa'da cadı avcılığının devlet yetkililerine haber vermeden ve izin alınmadan yapılması ise yasak. Yani cadı avının daha çok Balkan Hıristiyanları arasında gerçekleştiği, yerel halkın cadı avlarıyla uğraşmış olabileceği ve devletin daha mesafeli durduğu söylenebilir.

Yeryüzü ve gökyüzü bilgisine sahip kadınlar

Cadılık meselesinin en önemli boyutu da "şifacı kadınlar". Gündelik yaşamın bilgisine sahip, bunun getirdiği

gücü elinde tutan, ebelik, iyileştirme gibi yetileri bulunan bu kadınlar; Osmanlı topraklarında çoğu kez "tehlikeli" görülerek sürgün cezasına maruz bırakıldı. Halk arasında üfürükçülük, medyumluk yapan kişiler olarak görülmüş olsalar da doğa, yani yeryüzü ve gökyüzü bilgisine sahip bu kadınlar yaşamı yorumlama gibi uğraşlarıyla da dikkat çekerler. Yazıda bahsettiğimiz "efsaneleşmiş" anlatılarla örülü vakalarda ise benzeri bir düşüncenin yatabileceğini düşünüyoruz. Cadı, karakoncolos, obur, hortlak ya da vampirler birer fantastik öğeler olmanın yanı sıra, hâkim dinlerin dışında, halk arasında korku uyandıran, tanımlanamayan, garip görülen bir inancı ifade etmektedir diyebiliriz. Diğer yandan gerek Evliya Çelebi'nin anlatımlarında, gerekse dönemin fetvaları ya da mahalli ceza vakalarında öne çıkan efsaneleşmiş anlatıların ötesinde bu figürlerin gündelik hayata sirayet etmiş oldukları açık. Osmanlı coğrafyasının Avrupa cadı avı dalgasına bağlanmasının en önemli noktası burada belirir. Tıpkı kendi bedenleri ve yaşamları üzerinde hakkı olan "tuhaf" kadınların, yani cadıların uğradığı şiddet dalgası gibi, Osmanlı'da kadınlar ve erkekler büyü yaptıkları, tuhaf oldukları, isyan ettikleri için benzeri bir şeytanla işbirliği içine girmiş görülürler.

Sözün özü, Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da her ne kadar farklı anlamlara denk gelse de cadılar vardır. Bazen vampir, bazen hortlak, bazen de büyücü, hatta bazen de şifacı olarak. Ama her durumda hem Avrupa'daki, hem de Osmanlı'daki kadınların toplumsal konumlarının değersizleştirilmesinde ve itibarsızlaştırmasında bir rol oynayacak şekilde… ●

Batı kaynaklı gravürde Avrupa'da cadı yakılışı gösteriliyor (yan sayfada). Osmanlı'da bir köle kadın (üstte, solda). 1513 tarihli Luzerner kroniklerinde İsviçre'de bir kadının cadı olduğu için yakılışı resmediliyor (üstte, sağda)

Bibliyografya

- Akın, H. (2011). Ortaçağ Avrupa'sında Cadılar ve Cadı Avı, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Aycibin, Z. (2008), Osmanlı Devleti'nde Cadılar Üzerine Bir Değerlendirme, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), sayı: 24, ss. 55-70
- Bitik, Öztürk, B. (2011), Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Cadı, Obur, Büyücü Anlatıları ve Kurgudaki İşlevleri, Milli Folklor, sayı: 92: 64-71.
- Çağlar, B. Osmanlı'da Cadılar Vampirler ve Büyücüler, http://tarihvemedeniyet.org/2012/10/osmanlida-cadilar-vampirler-ve-buyuculer/
- Danış, Z. Witches and Witchcraft in the Ottoman Anatolia and Balkans, Yayınlanmamış Eser
- Doğan, C. (2013) Osmanlı Devleti'nde Cadı Avı Var mıydı?, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi 2, No. 1, Mart: 218-240.
- Federici, S. (2011), Caliban ve Cadı, Öznur Karakaş (çev.), İstanbul: Otonom.
- Karaküçük, S. (2010), "Korkunun Kadınları: Cadılar ve Cadıcılık", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, cilt: 13, sayı: 2, Güz, ss. 40-64.
- Mies, M. (2012), Ataerki ve Birikim, Yıldız Temurtürkan (çev.), İstanbul: Dipnot.
- Sariyannis, M. (2013), Of Ottoman Ghosts, Vampires, and Sorcerers: An old Discussion Disinterred, in Archium Ottomanicum edited by György Hazai, (Wiesbaden: Harrasowitz Verlag,ss. 191-216)
- Yaltırık, M. (2013), Türk Kültüründe Hortlak-Cadı İnanışları, Tarih Okulu Dergisi, Aralık, 6, Sayı XVI, ss. 187-232.

Osmanlı madalyalı Baker Paşa'yı

Kraliçe affetmedi

Osmanlı ordusuna eğitim ve komutanlık için gönderilen Valentine Baker (üstte). Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Balkanlar'da gösterdiği kahramanlıklarla pek çok madalya aldı. W. Mazurovski'nin tablosunda, Ekim 1877'de Balkanlar'da muharebeler (solda).

Kraliçe Victoria'nın ebedi itibarsızlaştırmaya mahkûm ettiği Albay Valentine Baker, Osmanlı ordusuna gönderildi. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Taşkesen'de Osmanlı ordusunun kazanması için verdiği cesur mücadele, ona Osmanlı madalyaları kazandırsa da ülkesindeki itibarı asla geri kazanamadı.

Frank Jastrzembski

fjastrzembski10@jcu.edu

Hâkim William Brett onu, "umarım ileride bir gün, şahsınızın pek mahir olduğu şaşaalı bir hizmet sayesinde, kendinize verdiğiniz bu zararı giderme ve ülkenizin şerefine sürdüğünüz bu lekeyi temizleme olanağı bulabilirsiniz" diye paylamıştı. Albay Valentine Baker'ın hayatını adadığı her şey – ordudaki kariyeri, itibarı ve şerefi – o anda bütünüyle yok olmuştu. İngiliz süvari albayı, 1875 yazında bir tren seyahati sırasında bir kadına cinsel taciz ve tecavüz girişiminde bulunma suçlarından yargılanmıştı. Baker'ın en yakınları bu suçlamaları kuşkuyla karşılasalar da jüri onu ilk suçlama konusunda suçlu, daha ciddi olan ikinci suçlama konusundaysa suçsuz buldu. İngiltere'nin itibarı en fazla zedelenmiş adamı, mahkemenin ardından, öfkeli izleyicilerin gazabından korunmak üzere bir süt treniyle nakledildi.

Plevne savunmasındaki başarısıyla ünlenen Gazi Osman Paşa.

Baker'ı ölümden de beter bir kader bekliyordu: Ebedi itibar kaybı. Britanya hükümdarı Kraliçe Victoria, Baker'ın "ömür boyu itibarsızlaştırılmasına" karar vermiş ve onu Britanya ordusundan atmıştı. 1876 Ağustos'unda hapisten çıktıktan sonra hemen ismini temizlemenin yolunu aramaya başladı. "Sıradan bir insan böyle bir darbe karşısında teslim olurdu" diyor arkadaşı olan bir İngiliz subayı: "Ama o sıradan bir adam değildi. Hapisten çıkar çıkmaz pozisyonunu geri kazanmaya çabalamaya girişti ve ağzından tek bir şikâyet sözcüğü çıktığını bile duymadım."

Baker savaş alanında kahramanca başarılar elde ederek utanç ve aşağılanmanın üstesinden gelmeyi ve ismine sürülen lekeyi temizlemeyi planlıyordu.

Ancak serbest kaldıktan sonra önünde fazla iş olanağı bulunmuyordu. İngiltere'de kara

İngiltere'de kara listeye alınan Baker, kraliçenin oğlu Galler Prensi tarafından Osmanlı ordusuna gönderildi.

listeye alınmış olduğundan başka bir ülkenin ordusunda hizmet etmek dışında bir seçeneği yoktu. Yaşananlara rağmen onunla dostluğunu sürdüren az sayıdaki kişiden biri olan Galler Prensi – Kraliçe Victoria'nın oğlu – Baker'a, mirliva rütbesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda jandarma teşkilatını örgütleme, eğitme ve komuta etme önerisi getirdi. Baker, bu yeni Osmanlı teşkilatını kurup eğitirken, Balkanlar'da patlamak üzere olan kriz hakkında Galler Prensi'ne rapor vererek Britanya'nın çıkarlarına da hizmet edecekti.

1877'de Osmanlı İmparatorluğu'yla Rusya arasında savaş patlak verdi. Baker, tifo olduğundan İstanbul'da yatalak durumdaydı. İyileşmesi tam olarak üç ay sürdü. İyileştikten sonra bir subay, "çok çalıştığını, –hiçbir zaman boş durmazdı– daima haritalar ve zabıtlara gömülmüş bir halde, Türklerin yürüteceği harekâtlarla ilgili planlar hazırladığını" gözlemleyecekti. Çatışmalarda aktif görev almayı umuyordu.

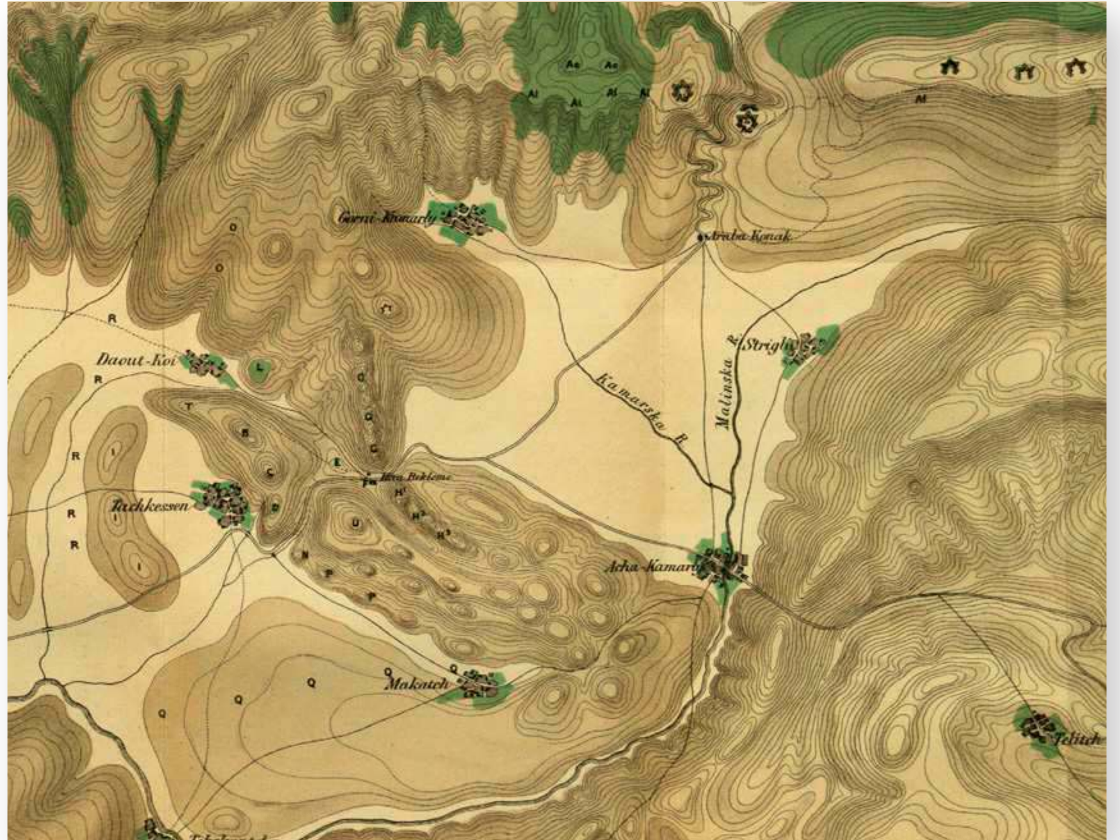
Sadrazam İbrahim Edhem Paşa Baker'ı, Balkanlar'daki Osmanlı ordularının komutanı olan Abdülkerim Nadir Paşa'nın kadrosunda hizmet etmesi için Balkanlar'a gönderme fikrine sıcak bakıyordu. Ancak Avrupalılara güvenmeyen Harbiye Nazırı Redif Paşa bu emri durdurdu. Baker umutsuzluğa kapılmıştı. Ancak talih, umudunu yitirmiş İngilizin yanındaydı.

Savaş, Osmanlılar açısından iyi gitmiyordu. Abdülkerim Nadir'in uyguladığı savunma stratejisi, Çar II. Aleksandr komutasındaki binlerce Rus askerinin Tuna Nehri'nin güneyine akın etmesine ve Bulgaristan'da bir tutunma noktası elde etmesine olanak tanıdı. Abdülkerim Nadir, ordusuyla birlikte dörtgen kalelere sığınırken orduların geri kalanı dağılmış, yalıtılmış ve savunmasız durumda kalmıştı. Rusların Osmanlı başkentine ilerlemesini geciktiren tek önemli direniş, Plevne'de (Bulgaristan) Osman Paşa'nın savunma harekâtıydı. Osman Paşa'nın savunması tek başına 120 bin Rus ve Romen askerini durdurdu.

Sultan II. Abdülhamit bitkin Abdülkerim Nadir'i orduların komutanlığından alıp yerine daha genç ve karizmatik bir başkomutanı, 49 yaşındaki Mehmet Ali Paşa'yı getirdi. Yeni başkomutan Ağustos 1877'de Baker'dan sahada kendisine katılmasını istedi. "Uzun zamandır İstanbul'daki hayatın dayattığı hareketsizlik nedeniyle kımıldayamaz haldeydim" diyordu Baker, "ve hiç vakit kaybetmeksizin yola çıkma hazırlıklarına başladım."

Baker, bir buharlı gemiyle İstanbul'dan Varna'ya geçti. Oradan trene binip, Mehmet Ali Paşa'nın Şumla'daki karargâhına ulaştı. Mehmet Ali Paşa, Plevne yönünde bir taarruz başlatmaya hazırlanıyordu. Bu dışlanmış Hıristiyanın ordusuna yapılan mükemmel bir ek- →

Rusların İstanbul'a ilerlemesini geciktiren Plevne'de gösterilen direnişti.

N. D. Orenburgsky'nin tablosunda, Kasım 1877'de Plevne yakınlarında yapılan son muharebelerden biri (solda). 1879 tarihinde yayımlanan Valentine Baker'a ait haritada Taşkesen ve Kamarlı coğrafyası görülüyor (sağda).

De Gregorio'nun tablosunda, Bulgaristan'da Osmanlı askerleri ve Bulgar gönüllüleri muharebe sırasında.

lenti olduğunu anlayacaktı. Baker'a sahra komutanlığı yapması önerisinde bulundu.

Farklı bir dinden ve etnik kökenden gelmesine ve birkaç kelimenin ötesinde Türkçe bilmemesine rağmen "İngiliz Paşa" –ya da Baker Paşa– adamlarıyla arasındaki kültürel engelleri aşmayı bildi. "Nezaketi ve popülaritesi, yabancıya yönelik kıskançlığın neden olduğu engeli bütünüyle yıktı" diyor bir kaynak. En iyi ilaçları, teçhizatı ve tayınları temin ederek askerlerinin genel refahını gözetti.

10 bin kaplan cesaretiyle savaşan gâvur

Mehmet Ali Paşa'nın ordusu Rusları gafil avlayarak, geri püskürtmeye başladı. Baker, hem Eski Cuma hem de Karahasan muharebelerinde cesur, atılgan ve uyanık bir ast olarak itibar kazandı. Onu savaşta gören bir Osmanlı topçusu, "peygamber üzerine yemin ederim ki süvarimizi komuta eden bu gâvur, on bin kaplanın cesaretiyle savaşıyor" diyerek şaşkınlığını dile getiriyordu. Mehmet Ali Paşa, hizmetlerinden ötürü Baker'a Osmanlı Devlet Nişanı verdi.

Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı taarruz, başlangıçta elde ettiği başarıya rağmen, Verbovka'ya yönelik acemice bir saldırının ardından Rusçuk'ta başarısızlıkla sonuçlandı. Mehmet Ali Paşa taarruzu durdurup geri çekilme emri verdi. Ordusu, ele geçirilen yerleri bırakıp Lom Nehri boyunca uzanan ilk savunma hattına çekildi. Daha da kötüsü Mehmet Ali Paşa'nın ordusu, Plevne'de direnen Osmanlı askerini rahatlatacak bir yardımda da bulunabilecek durumda değildi. Mehmet Ali Paşa komutanlıktan alınarak İstanbul'a geri çağrıldı ve yerine rakibi Süleyman Paşa getirildi.

Süleyman Paşa, 10 bin askerin hayatı pahasına Şıpka Geçidi'ne düzenlediği kanlı saldırılar nedeniyle batılı gözlemciler arasında kötü bir şöhret edinmişti. Baker, Süleyman Paşa'ya güvenmiyordu ve kısa süre içinde Süleyman Paşa'nın ataletinden yılmıştı. Derhal Plevne'ye dönük yeni bir taarruz düzenlenmesi gerektiğini düşünüyordu. Baker, Süleyman Paşa'nın kışlasından ayrılıp, bu düşüncesini Sultan II. Abdülhamit'e sunmak üzere İstanbul'a gitti.

Başkente ulaştığında Mehmet Ali Paşa'nın, Sofya'dan Plevne'ye ilerlemekle görevlendirilen başka bir ordunun komutasına getirildiğini öğrendi. Ordu, Sofya Yolu boyunca ilerleyip Balkan Dağları'nı geçtikten sonra köyü kuşatmış olan Ruslara hücum edecekti. Baker, Mehmet

Eski Cuma ve Karahasan muharebelerinde "on bin kaplan" cesaretiyle savaşan Valentine Baker'e Osmanlı Devlet Nişanı verildi.

Ali Paşa'nın ordusuna yetişmek üzere trenle, atla ve yaya olarak yolculuk etti. Ancak ordu Plevne'ye hücum etmeden önce, Araba Konak Geçidi'nde 30 bin kişilik bir Rus ordusu tarafından durdurulduğunu anladı.

Son direniş Taşkesen'de

Birbirine yakın güçlere sahip iki ordu, kış ortasında bir siper savaşına saplanıp kalmıştı. Her gün top atışları ve aralıklı olarak gerçekleşen tüfek atışlarıyla askerler yaralanıyor ve ölüyordu. Mehmet Ali Paşa'nın adamları gerekli giysilere ve yiyeceğe sahip değildi; tıbbi yardım alamıyordu ve moralleri dibe vurmuştu. Bazı askerler, terhis edilebilecekleri ümidiyle kendi tetik parmaklarını vuracak kadar ileri gitmişti. Aralık 1877'nin sonuna gelindiğinde geriye yalnızca 12 bin yorgun ve aç Osmanlı askeri kalmıştı. Mehmet Ali Paşa etkisizliği nedeniyle görevden alınmış, ordudan geriye kalanları komuta etmesi için Mehmet Ali Paşa'nın yardımcısı Şakir Paşa iş başına getirilmişti.

Baker, adamlarının moralini yükseltmek için onlarla soğuğu ve tehlikeleri paylaşıyordu. Britanya ordusunda gözlemci Yüzbaşı Herbert Kitchener, siperleri gezerken karşılaştığı Baker'ın adamlarından birinin gururla, "Baker Paşa'nın cephede tepesinden vızır vızır top mermisi geçerken, bir top mermisi iki fit ötesindeki toprak siperin kenarına isabet ettiğinde bile yerinden kıpırdamayıp talimatlarını sürdürdüğünü" söylediğini anlatıyor. Mehmet Ali Paşa'nın ordusundaki gönüllü askeri doktorlardan Richard B. Macpherson ise bu kasvetli kış günlerinde Baker'ın "askerler arasında ne kadar çok sevildiğini" aktarıyor.

25 Aralık'ta Rus ordusundan General Joseph Gourko, Osmanlı hattının solundaki dağda bulunan bir geçitten ilerleyerek Şakir Paşa'nın bulunduğu mevzinin etrafını çevirdi. Geri çekilme hattını kesmek üzere böyle bir hamlenin yapılabileceğinden endişe eden Baker, Şakir Paşa'dan keşif yapmak ve mümkünse Taşkesen Geçidi'ndeki ilerlemeyi durdurmak üzere kendisine birkaç tabur asker vermesini istedi. Şakir Paşa kabul etti ve Baker'ın Taşkesen köyüne (Sarantsi, Bulgaristan) 1000 adam götürmesine izin verdi. Baker köye ulaştığında binlerce Rus askerinin Balkan Dağları'ndan Sofya Ovası'na, kendisinin bulunduğu yöne doğru ilerlemekte olduğunu gördü. Şakir Paşa'ya telgraf çekip takviye kuvvet isteyen Baker, Şakir Paşa 12.000 adamını

John Cookson'ın ilüstrasyonunda Taşkesen'de askerleriyle toplantı yapan Baker Paşa (üstte). Mehmet Ali Paşa (altta).

başarılı bir şekilde tahliye edene kadar Taşkesen Geçidi'ni tutacağına söz verdi.

Ruslar 28 Aralık'ta Baker'ın bulunduğu cephenin önünde toplanmaya başladı. Baker üç gün boyunca köyün karşısındaki üç tepecikte bulunan mevziilerini tahkim edip siper kazdırmıştı. Şakir Paşa'dan gelen takviyeyle birlikte toplam kuvveti yaklaşık 3.000 askere çıkmıştı. Bu arada üç tümenden oluşan 25.000 Rus askeri cephede toplanmıştı. Ruslar 31 Aralık'ta saldırdı.

Baker, Şakir Paşa'nın ordusunun kaçabilmesinin tek yolunun, Taşkesen'de Rusların ilerlemesini mümkün olduğunca geciktirmesinden geçtiğini biliyordu. Tutunamayacak noktaya gelinceye kadar mevziyi koruması, ardından geri çekilip güçlerini Taşkesen Geçidi'nin önüne yığması gerekecekti. Baker burada da Rusları geçidin içine doğru çekip son bir direniş gösterecekti. "Bu nedenle," diye yazmıştı Baker, "her iki kanattan dağ silsilesine sokulmak üzere güçlerinin bizden çok üstün olmasından istifade etmek yerine, iki tümenin de ilk cephemizi, biz orayı terk ettikten sonra kuşatıp, kendilerini esas dağ sırtının önünde yığılmış ve düzensiz bir konumda bulması mümkün görünüyordu." Bu, gerektiği gibi uygulanabildiği takdirde, dahiyane bir plandı.

"On yıla bedel savunma"

Sayıca daha küçük olan Osmanlı askerleri, binlerce Rus askerinin ilerleyişini tepelerden izledi. Baker yaşananları daha sonra şöyle anımsıyor: "Aslında şansımız çok →

az görünüyordu. Düşman, neredeyse on iki katımız sayıya (aslında sekiz kattı) sahipti. Ama Türk askerlerinin davranışından çok memnundum. Bütün askerler, durumumuzun ne kadar vahim olduğunun farkındaydı; zira Rus kuvvetlerinin tamamını açıkça görebiliyorduk. Artık yoğun bir top ateşi altındaydık; buna karşın herkesin yüzünde sakin ve kararlı bir ifade vardı."

Ruslar ilk önce, güçlü olan mevzileri aşmak üzere Baker'ın sol kanadının etrafından dolanmayı denedi. Baker bu tehdide cevap vermek üzere en soldaki taburlarına, uzun menzilli Peabody-Martini tüfekleriyle ateş açma emri verdi. Bu, geri dönüp sayıca az olan Osmanlı askerlerine taarruz eden Rusların dikkatini başka bir yöne çevirdi. Ortadaki tepecikten bu hamleyi gören Baker, borazancısından "Türk haykırışını –Tanrı'ya yakarışı– çalmasını" istedi. Borazan sesi sol kanattaki askerleri coşturdu; "Allah, Allah!" nidalarıyla siperlerinden dışarı fırlayan askerler afallayan Rus piyadelerine hücum edip, tepeden geri çekilmelerini sağladı.

"Mevziilerimize doğru akın eden devasa Rus gücüne karşı," diye yazıyor Baker, "hücuma kalkan bu az sayıdaki Türk askerinin yüzündeki güven ifadesini görmek muhteşemdi." Baker'ın genel kurmay heyetine bağlı bir İngiliz subayı olan Fred Burnaby yaşananları daha da dramatik bir şekilde aktarıyor: "Bu mutlaka görülmesi gereken bir sahneydi; bir insanın ömrünün en güzel on yılına bedel bir andı; o anda yüreğimden asil ve destansı bir şey okuduğunuzda, ya da cesur bir eylem gerçekleştirildiğini gördüğünüzde hissettiğiniz gibi bir heyecan, nadiren hissedeceğiniz türden bir heyecan, oluştu."

Baker'ın sayıca çok az olan ve Gourko'nun üç koldan yürüyen saldırısının baskısı altında bulunan taburları, sol kanattaki Rus hücumunu geri püskürtmeyi başarsa da Taşkesen Geçidi'nin girişinde bulunan güçlü mevziye çekilmek zorunda kaldı. Toplamda on saat boyunca savaşarak, Rusların hattı yarıp geçmeyi ve Şakir'in geri çekilme yolunu kesmeyi hedefleyen sayısız girişimini geri püskürttüler. Tüm gün devam eden savaş nedeniyle bitap düşen Ruslar gece çöktüğünde taarruzu durdurdu. Baker, Şakir Paşa'nın tek bir adam bile kaybetmeden siperleri başarılı bir şekilde boşalttığı haberini aldı. Baker ve adamları, karanlıktan yararlanarak Rusların nöbetçilerine fark ettirmeden oradan ayrıldı.

800 asker (toplamın yaklaşık yüzde 25'i) hayatını kaybetti, ancak Osmanlı'nın savaşta kazandığı son zaferlerden birini elde ettiler. Baker, bitkin durumdaki askerlerinin yoklama için toplandığı o duygusal anı şöyle hatırlıyor: "Küçük sıra, karlı, beyaz yolun üstünde karanlıkta dikiliyordu. Sayılarındaki eksilmeyi görünce yüreğim paramparça olmuştu. Sabahın ilk ışıkları yeryüzünü aydınlatırken yamaçta bekleyen taburlardan geriye kalan enkaz buydu. Ama yine de bu cesur bir enkazdı. Kendilerini feda etmişler, ama bir orduyu kurtarmışlardı."

Britanya ordusuna dönemedi

Baker ferik rütbesine yükseltildi ve hizmetlerinden ötürü Sultan Abdülhamit'ten bir teşekkür telgrafı aldı.

Süleyman Paşa Filibe'ye (Plovdiv, Bulgaristan) dönme emri verene kadar Şakir Paşa'nın ordusuyla birlikte savaşmaya devam etti. Askerler arasında açlık ve sert kış şartları nedeniyle disiplinin ortadan kalkması Baker'ı bezdirmişti. "Tümen komutanları, sadece kendi kişisel işlerini düşünerek yollarına devam ediyor; albaylar da onların örneğini izliyor; tabur komutanları taburlarını bir arada tutma zahmetine katlanmıyor; bölük subayları bölüklerini kaybetmiş ve her asker canı nereye isterse oraya gidiyor" diye şikâyet ediyordu.

Baker, moralsiz orduya güven aşılamak için Şakir Paşa'yı, Ruslar işgal etmeden önce Maçka köyünü yakmak üzere köye bir saldırı düzenlemesine izin vermesi konusunda ikna etti. Köyü işgal eden Rus öncü birliklerine karşı bir baskın düzenledi. Göğüs göğse verilen bir savaşın ardından Baker, Rusları köyü yakıp kül ettikten sonra yeniden Şakir Paşa'nın geri çekilmekte olan ordusuna katılmasına yetecek kadar uzaklaştırmayı başardı.

Sofya'nın düşüşü ve Filibe Savaşı'nda alınan yenilginin ardından Batı Bulgaristan'da Osmanlı ordusundan geriye kalanlar da Ege Denizi'ne çekildi ve İstanbul'un savunulmasına hazırlanmak üzere buharlı gemilerle buradan tahliye edildi. Savaş, Mart 1878'de ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Baker, kısa bir süre için İngiltere'ye dönüp burada, savaş sırasında gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle T. E. Lawrence'a (Arabistanlı Lawrence) benzer bir şöhret kazandı. Ama çok istediği kefareti elde etmeyi başaramadı. Kraliçe Victoria ve diğerleri halen Britanya ordusuna yeniden kabul edilmesine karşı çıkıyordu.

Osmanlı ve Romen askerleri Plevne yakınlarında çatışıyor (üstte). N. D. Orenburgsky'nin tablosunda Plevne yakınlarındaki Grevitsa Muharebesi (yan sayfada).

Kasım 1879'da İstanbul'a döndü ve Sultan Abdülhamit'le imparatorlukta reform yapılmasıyla ilgili görüştü. İmparatorluk halkının durumunu incelemek ve bulgularını rapor etmek üzere özel bir görevle Küçük Asya'yı dolaştı. En gerekli reformun eğitim sisteminin iyileştirilmesi olduğunda ısrar ediyordu. Baker, 1882'de Mısır'da Britanya'ya hizmet etmek üzere Osmanlı hizmetinden ayrıldı.

Savaş alanında Rus-Osmanlı Savaşı sırasında gösterdiği gibi başarıları bir daha hiçbir zaman gösteremedi. On yıllık bir dönem boyunca hem çeşitli başarılar kazandı, hem de türlü başarısızlıklar yaşadı. Dostları ve meslektaşları Britanya ordusuna yeniden kabul edilmesi için sürekli olarak başvuruda bulundular. Kasım 1887'de, 60 yaşında, kırgın bir adam olarak öldü. Ne yazık ki orduya geri kabul edildiği haberi ölümünden sonra geldi.

Baker Paşa, Taşkesen Savaşı'nı her zaman kendisinin en parlak anı olarak gördü. "Bir insanın kariyerinde, aradan yıllar geçtikten sonra bile son derece berrak ve ayrıntılı bir şekilde anımsadığı bazı anlar vardır," diyordu. "Bunlar hatırlandığında, insana müthiş bir gurur ve keyif veren anılardır. Taşkesen'deki çetin savaşı taçlandıran en son sahneyi hatırladığımda halen içimden geçen duygu bu." Karanlık geçmişine rağmen Valentine Baker, 19'uncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet eden en cesur, yetenekli ve sadık yabancılardan biri olduğunu kanıtladı. Yine de Türkler tarafından onun bu sadık hizmeti anısına dikilen, bilinen herhangi bir anıt yoktur ●

Sansür kararnamesini protesto eden gazete *Basiret*:

“Kamuoyu sadrazamdan daha kuvvetlidir!”

Zamanın gazetelerinin aksine belli bir ideolojiyi savunmak için değil, tarafsız haber yapmak için çıkartılan *Basiret* gazetesi Tanzimat dönemi basınında önemli bir rol oynamıştı. Yönetimi sorunlar hakkında çözüm üretmeye davet ediyor, baskılara cesaretle karşı koyuyordu.

Gazanfer İbar
gazanfer.ibar@gmail.com

L'Illustration'da yer alan, *Basiret*'in kapanmasına neden olan, gazetenin yazarlarından Ali Suavi'nin öldürüldüğü ve sahibi Ali Efendi'nin hüküm giydiği Çırağan Baskını.

“Babıâli’yi Avrupalılar cambazhaneye, Türkler yeniçeri ocağına benzetiyorlar.” *Basiret* gazetesinin sahip ve yazarı Ali Efendi Tanzimat dönemi gazeteciliğimizi böyle yorumluyordu. Tanzimat’ın ilanı ile gazetecilik büyük bir ivme kazanmıştı, zor koşullara karşın hatırı sayılacak sayıda gazete çıkmaya başlamıştı.

Vekayi-i Mısriyye (1828) ve *Takvim-i Vekayi*’den (1831) sonra üçüncü Türkçe gazete olan *Ceride-i Havadis* (1840) Osmanlı Devleti sınırları içinde çıkarılan ilk özel Türkçe gazeteydi. *Ceride-i Havadis* William Churchill tarafından çıkarılıyordu. 1860 yılında Agâh Efendi *Tercüman-ı Ahval* gazetesini çıkardı. Sahibinin Türk olmamasından olsa gerek, resmi tarihimizde ilk özel Türkçe gazete *Ceride-i Havadis* yerine Agâh Efendi’nin 1860’da çıkardığı *Tercüman-ı Ahval* olarak kabul edilegelmiştir. Bu gazeteleri Şinasi tarafından yayımlanan T*asvir-i Efkâr* (1862), Ali Suavi’nin çıkardığı *Muhbir* (1866), Kemal Paşazade Sait’in *İstanbul* gazetesi (1867), Ziya Paşa ve Namık Kemal tarafından çıkarılan *Hürriyet* (1868) takip etti. 1879 yılında, yazımızın konusu olan Ali Efendi’nin *Basiret* gazetesi çıkmaya başladı.Tanzimat döneminde çıkan diğer gazeteler şunlardı: *Hakayık-ı Vekayi* (1870, Kemal Paşazade Sait), *İbret* (1871, Namık Kemal), *Devir-Bedir* (1872, Ahmet Mithat), *Hadika* (1872, Ebu Ziya Tevfik), *Sıraç* (1873, Ebu Ziya Tevfik), *Vakit* (1875, Kemal Paşazade Sait), *Sabah* (1876, Şemsettin Sami), *Tercümanı Hakikat* (1878, Ahmet Mithat) ve *Tercüman-ı Şark* (1878, Şemsettin Sami). Bunların bazıları uzun ömürlü olmamıştı. Örneğin *İbret* ve *Sıraç* “Vatan Yahut Silistre” oyununun Gedikpaşa Tiyatrosu’nda oynanması ardında çıkan olaylar nedeniyle 1873’te kapatılmıştı. Kısa süreli kapatma cezaları da sık sık uygulanıyordu. Hapis ve sürgün cezaları da gazetecileri bekleyen tehlikeler arasındaydı.

Tüm bu gazeteler arasında *Basiret* kanımca basın tarihimiz açısından büyük önem arz eder. Gazetenin adından dolayı “Basiretçi Ali” olarak anılacak Ali Efendi basın tarihimizin en önemli gazetecilerinden biri olarak anılmayı fazlasıyla hak eder.

Basiret’in imtiyaz sahibi gazeteci Ali Efendi (solda). Sultan Abdülaziz (yan sayfada, solda). *Basiret*’in ilk sayısı (yan sayfada, sağda).

Millet gazetesi *Basiret*

“1283 (1866) senesinde ulum-ı maarif ve politikadan bahsetmek üzere *Basiret* namıyla yevmi bir gazetenin neşri için müsaade olunması marızında (hususunda) yazdığım arz-ı halimi, Hariciye Nazırı Fuat Paşa’ya takdim olunmak üzere…verdim.” Ali Efendi, *Basiret* gazetesinin çıkış hikâyesini böyle anlatmaya başlıyordu. Girit’teki karışıklık bahane edilerek izin iki sene verilmedi. İki sene sonra sadece izin değil, 300 lira da devlet yardımı aldı. Ali Efendi sözlerine şöyle devam ediyordu: “O vakitler matbaa bulmak pek müşkül olduğundan Vezir Hanı’nda Tatyos’un kırık dökük bir makinesine müracaat ettim. Pazarlığı kesip nüshası yirmi paraya olmak üzere küçük nüshada *Basiret*’in neşrine başladım.”

Böylece *Basiret* gazetesi küçük boyda dört sayfa olarak (20 Şevval 1286/23 Ocak 1870) tarihinde çıkmaya başladı. Başlangıçta cuma ve pazar dışında haftada beş gün çıkarken sonraları altı gün, zaman zaman da her gün yayımlandı. Gazetenin başlığı “Menafii Vataniye ve Havadisi Umumiyeye dair Millet Gazetesi” idi ve bir gazete başlığının altına ilk defa “millet gazetesi” deyimi kullanılıyordu. İlk çıktığı günlerde 300 adet civarında basılan gazetenin ancak savaş, barış, yangın, saltanat değişimi gibi önemli hadiselerin olduğu zamanlarda verdiği ilavelerin de etkisiyle baskısı 1000’e kadar çıkıyordu. Gazete müvezzileri tarafından isminin veya manşet haberinin bağırılarak satıldığı gazeteler arasındaydı artık. Usta gazeteci Ahmet Rasim’in anlattığına göre gazete müvezzilerinin piri de *Basiret* gazetesinin ilk yıllarında sırtında askeri aba ile

بصیرت

İlk çıktığı günlerde **300 adet basılan gazetenin günlük tirajı savaş, yangın, saltanat değişimi** dönemlerinde 1000'e kadar yükseldi.

dolaşan, "kedim" diye bağırarak gazete satan, kazandığını kedileriyle paylaşan, akşamları Vezir Hanı'nda yatıp kalkan Zennup adında bir Ermeni'ydi.

Basiret zamanla popülaritesini arttırdı ve satış rakamları 40.000'lere ulaşarak dönemin en önemli gazetesi olmayı başardı. Ayrıca sadece İstanbul'la sınırlı kalınmayıp Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde de aranan bir gazete oldu. Bunun nedenlerine geçmeden önce *Basiret*'in kadrosuna bakalım. *Basiret*'in yazar kadrosunda Basiretçi Ali Efendi'den başka belli başlı şu isimler bulunmaktaydı: Suphi Paşazade Ayetullah Bey, Polonyalı mühtedi bir subay olan Ferik Mustafa Celaleddin Paşa, Hayreddin takma adıyla yazılar yazan Polonyalı mülteci Karski ile adliye mektupçusu Halet Bey, Yemen mektupçuluğundan gelen İsmail Efendi, Ahmet Midhat Efendi, Süleyman Asaf, Mustafa Asım, Mehmed Tevfik, Ali Suavi ve Namık Kemal.

Hikmet Feridun Es, *Basiret* yazarları hakkında şu bilgileri verir: *Basiret*'in muharrirleri çok dikkate değer kimselerdi. Mesela bunlardan biri Ferik Mustafa Celaleddin Paşa aslen Polonyalı bir zabitti 22 yaşında iken İstanbul'a geldi ve din değiştirdi. Orduya girdi. Uzun seneler bütün muharebelere iştirak etti. Türkçe ve Fransızca olarak birçok eserler neşretti. Karadağ Muharebesi'nde de yaşamını kaybetti.

Mösyö Karsky de aslen Leh idi. Kalemi gayet kuvvetliydi. Makalelerine Hayrullah imzasını atardı. Bir aralık Ahmet Mithat Efendi de Bağdat'tan dönünce *Basiret*'e girmişti. Ali Efendi onunla tanışma sahnesini şöyle anlatıyordu: "Matbaaya belinde kırmızı kuşak, arkasında kısa bir ceket olduğu halde bir genç girdi: 'Buyurunuz!' dedim. 'Galiba beni tanımadınız, kendi kendimi takdim edeyim!' diyerek Bağdat'ta çıkan resmi gazetenin muharriri Ahmet Mithat olduğunu söyledi. Ahmet Mithat Efendi, *Basiret*'e ilk defa 1000 kuruş aylıkla girmişti."

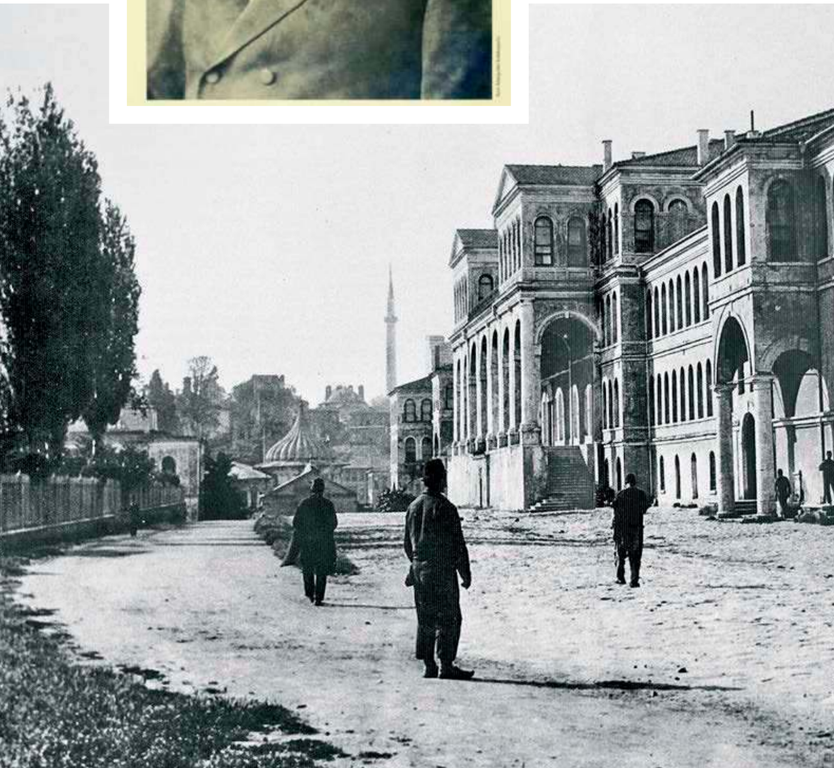
Ali Efendi profesyonel bir gazeteciydi

Basiret'in haber bakımdan oldukça zengin olması, zamanının en güçlü gazetesi haline gelmesi konusunda temel rol oynamıştı. Gazetenin halk tarafından tutulması ve →

Uluslararası haber ağıyla iletişimde olan *Basiret*, fahri muhabirler kullanarak taşra vilayetlerinden de haber veriyordu.

yoğun rağbet görmesi gücünü arttırıyordu. *Basiret* padişah, sadrazam ve elçilikler tarafından zamanının kamuoyu üzerinde en etkili gazetesi olarak görülüyor ve sürekli takip ediliyordu. *Basiret*'in güçlü olmasının altında pek çok diğer nedenler de vardı. Her şeyden önce *Basiret* basın tarihimizin ilk tarafsız ve özel gazetelerinden biriydi. Zamanının pek çok gazetesinin tersine belirli bir fikir ve ideolojiyi savunmak için çıkarılmamıştı. Ticari amaçlı bir gazeteydi ve profesyonel gazetecilik anlayışına sahipti. Batı gazetecilik anlayışına ve standartlarına uygun olmaya özen gösteriyordu. Ali Efendi gazeteciliği meslek olarak benimsemiş bir kişiydi. Gazeteciliği çok sevdiğini ve mukaddes bir vazife olarak bu işi yaptığını söylüyordu. Belirli bir fikri savunmaktan ziyade toplumun ihtiyacına cevap verecek yayımlar yapmayı ilke edinmişti. *Basiret*; *Takvim-i Vekayi*, *Vekayi-i Mısriyye*, ya da *Ceride-i Havadis* gibi yöneticilerin istek ve düşüncelerini halka aktaran bir araç olmadı. Tersine toplumun mesajlarını yönetime ileten bir gazete olmaya özen gösterdi.

***Basiret*'in de yazarlarından olan ünlü gazeteci Ahmet Mithat Efendi (solda). Tanzimat döneminde Şura-yı Devlet (altta).**

Basiret, yayım hayatına başladıktan kısa bir süre sonra, uluslararası haber ağı ile ilişki kurmuştu. Ajans Havass ve Reuter telgraf şirketlerine abone olmuştu. "Şehir Mektubu" başlığı ile sürekli ve düzenli olarak İstanbul haberleri veriyordu. Ali Efendi bu mektuplarda, kendi deyimiyle "Dersaadet'te vuku bulacak havadis ve muhtaç-ı ıslah birtakım ahvali" ele aldı. İstanbul'da karşılaştığı her türlü problemi bu mektuplarda gündeme getirdi ve çözüm aradı. Bu mektuplarda hayat pahalılığından sokaklardaki kirliliğe, tramvayların kalabalıklığından şehrin aydınlatma sorununa, dilencilerden kapkaççılara, kadınların giyim kuşamından sokak eğlencelerine dek birçok konu dile getirildi. Şikâyet ettiği konularda yerel yöneticileri ve halkı çözüm üretmeye davet ederken kendi çözümünü ifade etmekten de geri durmamıştı. Gazete bilhassa "fahri" muhabirler kullanarak taşra vilayetlerinden haberler de veriyordu. Bu yolla taşrada azımsanmayacak bir aboneliğe ulaşmıştı. Sık sık okuyucu mektupları yayınlayarak okuyucularla diyalog kuruyor; esnaf, işçi, köylü, memur sınıfından çok sayıda okuyucu kitlesine sahip olmayı başarıyordu. Böylece gazete, hem şehir haberi, hem taşra, hem ülke dışı haberleri olarak zengin bir kaynağa sahip olmuştu. Bu arada *Levant Herald*, *Levant Times*, *La Turquie*, *Daily News*, *Pallmall*, *Courier d'Orient* ve *Liberté* gibi gazetelerden de tercüme ve iktibaslar yaparak haber ve yorum zenginliğini sürdürmeye çalışmıştı.

Basiret gazeteciliğin bir meslek olmasının ötesinde "saygın" bir meslek olması için büyük gayret göstermişti. Hayreddin (Karski) bir yazısında "Avrupa'da gazeteciler öyle saygın kişilerdir ki bunlardan hariciye nazırlığına kadar yükselenler vardır. Türkiye'de ise bir zaptiye neferi kadar haysiyetleri yoktur" diyordu. "Gazete ve muhabirler" başlıklı diğer bir yazıda ise, gazete ve gazeteciliğin ne kadar önemli ve zor bir meslek olduğunu, doğru ve taze haber vermenin ne kadar elzem olduğunu belirtiyordu. Ayrıca muhabirliğin, yazarlık ve gazete sahipliğinden daha büyük bir iş olduğunu vurguluyordu.

Basiret yayım hayatı boyunca toplumun değer ölçüleri ile batının bilim ve fennini birleştirme çabası güttü. *Basiret* yayım hayatı boyunca fıkıh, tefsir, kelam, siyer ve hadis gibi dini bilimlerle alakalı makale ve yazılar yayımlamadı. Gazete bu konularla ilgili tartışma, eleştiri ve yorumlara girmekten şiddetle kaçındı.

Boş sayfayla protesto

Basiret basın tarihimizde genellikle yönetime yakın bir gazete olarak bilinir ki bu doğru değildir. Ali Efendi hükümetle iyi ilişkiler kurma çabası içinde olmak ve iktidarla ters düşmemeye çalışmakla beraber dokuz yıla yakın süren basın hayatında gazetesinin kapatılması ve hapsedilmek gibi cezaları göze alarak zaman zaman hükümetin baskılarına cesaretle karşı koymuştu. Örneğin Sadrazam Nedim Paşa Basiretçi Ali'ye padişah ve hükümetin yaptığı işler hakkında olumlu yazılar yazması halinde ödüllendirileceğini Amedci Mahmut Bey aracılığıyla bildirir. Mahmut Bey aksi durumda ise sadrazamın düşmanlığını kazanacağını üstü kapalı bir tehdit olarak ortaya koyar. Basiretçi Ali Efendi; "Beyefendi, sadrazamın iktidarını (gücünü) bilirim, fakat ne çare ki indimizde efkâr-ı umumiye (kamuoyu) ondan daha ziyade kuvvetlidir" cevabını verir ve hükümetin icraatlarını eleştirmeye devam eder. Birçok sürgün, kapatma ve hapis cezasına rağmen Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, basını yeterince susturamadığını düşünmekteydi. 11 Mayıs 1876 tarihinde yeni bir kararname yayımlanarak basına sansür uygulaması hayata geçirildi. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından yayımlanan Kararname-i Âli'de kısaca şöyle deniliyordu: "Osmanlı basınında çıkan yazılara hükümet gerekli dikkati göstermiş ve çoğu zaman gazeteleri süreli veya süresiz olarak kapatmışsa da basın inzibat altına alınamamıştır. Bunun için gazetelerin baskıdan önce denetimine karar verilmiştir. Bu karar da geçicidir…"

Basiret gazetesi, sansür kararnamesini yayımladıktan sonra, altına "matbaamızın makinesi kırıldığından birkaç gün gazetemizin neşrine muktedir olamayacağımızı müşterilerimize ilan ederiz" diye yazarak ve gazetenin ilk üç sayfası tamamen yazısız, dördüncü sayfası ise sadece ilânlar koyarak yayımlanmak suretiyle sansürü anlamlı bir şekilde protesto etti.

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, basının gösterdiği tepki üzerine birkaç gün sonra görevinden ayrıldı. Yerine geçen Rüştü Paşa sansür kararnamesini yürürlükten kaldırdı.

Basiret'in zaman zaman hükümet karşıtı duruşu 1870 Prusya-Fransa Savaşı esnasında gün yüzüne çıkmıştı. Osmanlı hükümeti resmen Fransa'yı desteklerken Mustafa Celaleddin Paşa'nın da tesiriyle *Basiret* gazetesinde aleni olarak Almanları destekleyen makaleler basılmıştı. →

Nâzım Hikmet'in dedesi de gazeteciydi

Borzecki 1826 yılında Polonya'da doğdu. Yoksullaşmış asil bir Polonyalı ailenin altı erkek çocuğunun ikincisiydi. Henüz yirmisine ulaşmadan Latince, Fransızca, Almanca ve Rusça öğrendi. İki yıl Güzel Sanatlar Okulu'na gitti. Resim yapıyor, piyano çalıyordu. Papazlık okulundan kaçarak Prusya işgali altındaki Wielkopolska'da başlayan ihtilale katıldı. İhtilal bastırılınca tutuklandı. Kısa bir tutsaklıktan sonra yurdunu terk ederek Paris'e sığındı.

Polonya ve Macaristan ihtilallerinde yenik düşenlerden önemli bir bölümü Osmanlı'ya sığınmıştı. Rusya, Osmanlı'ya sığınan mültecilerin verilmesi için baskı yapıyordu. Büyük Reşit Paşa, siyasal mültecileri iade etmeyi net bir biçimde reddetti. Gelişmeleri Paris'te izleyen Borzecki, 1849 yılında İstanbul'a geldi. Müslüman olup Osmanlı ordusuna katıldı. Yüzbaşı rütbesiyle orduda görevlendirildi. Evlendi ve çocukları oldu. Bir yandan Osmanlı'ya hizmet verirken diğer yandan eski vatanını işgal eden Rusya'ya karşı nefretle doluydu. Bu yüzden Kırım Savaşı'ndan başlayarak Osmanlı ordusunun bütün savaşlarına katıldı. Altı defa yaralandı. Karadağlılarla bir çatışma sonrasında ise kurtulamayarak 10 Ekim 1876 tarihinde yaşamını kaybetti.

Ferik Mustafa Celaleddin Paşa.

Mustafa Celaleddin genç yaşta Polonya'da başladığı politikayı, asker olmasına rağmen, bırakmadı. Basiretçi Ali'nin *Basiret* gazetesinde ve Jean Pietri'nin *Courrier d'Orient*'nında yazılar kaleme aldı.

Mustafa Celaleddin Paşa, 1869'da yayımladığı *Les Turcs Anciens et Modernes* (*Eski ve Modern Türkler*) kitabında, ilkçağda birçok kavmin Türk kökenli olduğunu öne sürdü.Türklerin etnik bakımdan Avrupa halklarıyla akraba olduklarını ve "Touro-Aryan" dediği bir ırka, ari ırkın "Turan" koluna mensup olduklarını ileri sürdü. İnsanlık tarihinde Türklerin büyük bir rol oynadığını da ileri sürdü.

Mustafa Celaleddin Paşa'nın görüşleri, Namık Kemal ve Süleyman Paşa'dan başlayarak, Türkçülük akımının önemli isimlerini etkiledi. Yusuf Akçura, Mustafa Celaleddin Paşa'nın çalışmasını Türkçülük faaliyetlerinin ilk yapıtları arasında görür. Söz konusu yapıt, 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (daha sonra Türk Dil Kurumu) geliştirip yaygınlaştırdığı Güneş-Dil Teorisi'nin referanslarındandır.

Mustafa Celâleddin Paşa asker-diplomat Ferik Hasan Enver Paşa'nın babası, ressam Celile Hanım ve diplomat Mustafa Celâleddin'in dedesi, Nâzım Hikmet ve Oktay Rifat'ın büyük dedesidir.

Basiretçi Ali o günlerde yazı işlerindeki tartışmaları şöyle anlatıyor: "Mustafa Celaleddin Paşa söze girişerek, 'III. Napolyon tarafından gelmekte olan telgraflarda, askerime İmparator Wilhelm'in sarayında çorba içireceğim, Kraliçe Auguston'un sarayında dans ettireceğim diyor. Çünkü savaşın ilk günlerinde Fransız ordusundan bir müfreze Prusya sınırını geçip bir gümrük karakolunu zapt etmişler idi. Prusyalılardan gelen telgraflarda ise, dünkü gün filan yerde yapılan kanlı bir çatışmada bizden üç yüz ölü ve bir o kadar da yaralı, Fransızlardan on kadar ölü ve sekiz yaralı verilmiş ise de yüce Tanrı'nın yardımıyla galibiyet bizim tarafta kalmıştır diye doğru söylercesine yazılmış olduğundan Prusyalılarda gerçekçi bir tutum görülüyor. Bu durumda bizim tutacağımız yol Prusyalılarınki gibi olmalıdır' diye düşüncesini belirtti. Bunun üzerine başyazarımız Ayetullah Bey 'pekâlâ ama bugün Napolyon'un ünü ve büyüklüğü dünyanın dört bucağını tutmuştur ve özellikle padişah sarayı ve Babıâli, Fransız politikasından yanadır. Sonra başımıza bir felaket gelmesin' diye düşüncesini açıklamış ise de Mustafa Celaleddin Paşa'nın düşüncesi çoğunlukla benimsendi."

Sonraki dönemde savaş şiddetlenip Prusyalılar Fransa toprağında ilerlemeye başlayınca *Basiret* gazetesi Ajans Havas ve Reuter telgraf şirketine abone oldu. Artık gece gündüz savaşa ilişkin haberleri düzenli olarak alıyorlardı. Savaşı Almanya kazanınca Ali Efendi, başbakan Prens Bismarck tarafından Almanya'ya davet edildi. Almanya ziyareti sırasında Prens Bismarck'tan oldukça iyi bir para yardımı alan ve kendisine modern bir baskı makinesi hediye edilen Ali Efendi, bu yardımla gazetesini geliştirerek büyüttü ve tirajını da arttırdı. Ali Efendi yine bu yıllarda Hıdiv İsmail Paşa'dan aldığı bol ihsanlar neticesinde bir ara gazetesinde Mısır ile ilgili haber ve lehte birçok yorumlara yer verdi.

Basiret gazetesinde, birçok milletten oluşan Osmanlı bünyesindeki milletlerin bağımsızlık ve Osmanlı idaresinden ayrılma isteklerinin önüne geçmek, Osmanlı birliğini sağlamak için ortaya atılmış olan İttihad-ı Osmani ideolojisini savunan çeşitli makale ve yazılar da yayımlanmıştı.

Çırağan Baskını yüzünden kapatıldı

18 Mayıs 1878 tarihli *Basiret*'te Mekteb-i Sultani'nin eski müdürü Ali Suavi'nin şu kısa fıkrası yayımlandı: "Devlet-i Âliyye'nin harici politikası şu sırada birtakım müşkilata tesadüf etmiş ise de bunun hüsn-i suretle tesviyesi çaresi imkânsız değildir. Pazartesi günü gazeteniz ile neşredeceğim

Ali Suavi'nin (üstte) devleti eleştiren yazısı, Çırağan Baskını'nda öldürülmesinden iki gün önce *Basiret*'te yayımlanmıştı. *Basiret*'in Prusya'yı desteklediği 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı sırasında Fransız askerler (altta, solda). Gazetenin kapatılmasına neden olan Çırağan Baskını 20 Mayıs 1878'de gerçekleşti (altta, sağda).

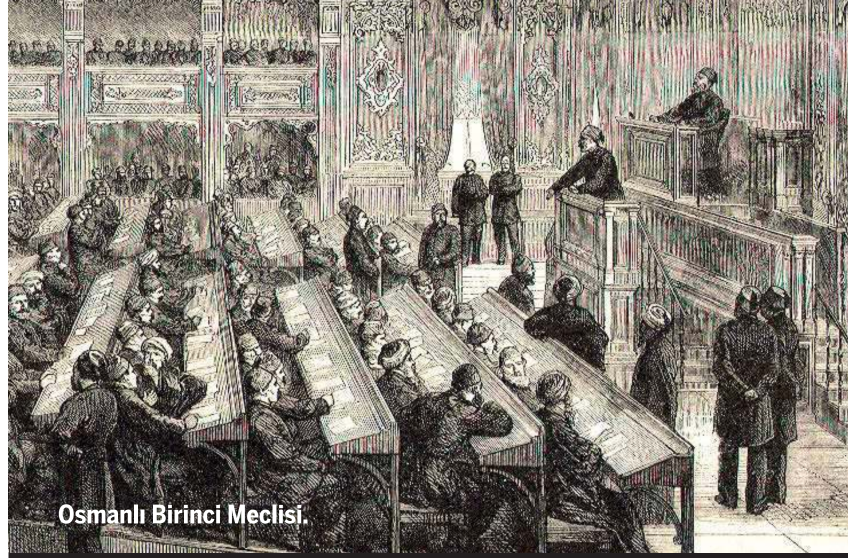

makalenin mütalaasını evliya-yı umura ve umum ahaliye tavsiye ederim". Ali Suavi bu fıkranın çıkışından iki gün sonra, 20 Mayıs 1878 günü, 93 Harbi yüzünden Balkanlar'dan İstanbul'a gelmiş Filibeli muhacirlerden topladığı yaklaşık 250 kişilik bir grupla Çırağan Sarayı'nı basarak büyük bir ihtimalle V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak isterken, Beşiktaş Karakolu muhafızı Hasan Ağa (Yedi Sekiz Hasan Paşa) tarafından başına sopa ile vurulmak suretiyle öldürüldü. *Basiret*, Çırağan Vakası'ndan bir gün önce Ali Suavi'nin gönderdiği manidar yazıyı yayımlamasından dolayı hükümet tarafından kapatıldı (20 Mayıs 1878). Basiretçi Ali Bey tutuklanarak beş buçuk ay hapiste kaldı. Ardından Kudüs'e sürüldü. 2446. sayıda birinci devresi sona eren gazete, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar çıkmadı. Daha sonra II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine *Basiret* tekrar yayım hayatına başladı (29 Eylül 1908), fakat Basiretçi Ali Efendi'nin yaşlılığı yanında o dönemde yeni birçok gazete çıkmasından dolayı onlarla rekabet edemediğinden on dokuz sayı kadar düzensiz bir şekilde çıktıktan sonra tekrar kapandı ●

Bibliyografya

- İlhan Yerlikaya; Basiret Gazetesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Van 1994.
- Basiretçi Ali Efendi; İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi Mühimme, Kitabevi, İstanbul 1997.
- Hikmet Feridun Es; Basiretçi Ali Efendi, İstanbul Şehir Üniversitesi, e-arşiv.
- Ziyad Ebuzziya; Basiretçi Ali Efendi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, 1989.
- Enver Behnan Şapolyo; Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Güven Matbaası, Ankara 1969.

Osmanlı Birinci Meclisi.

Basiretçi Ali Efendi

İlk Türkçe gazetelerden biri olan *Basiret*'i yayımladığı için Basiretçi Ali Efendi adıyla tanındı. Ailesi hakkında fazla bilgi yoksa da babasının ilmiyeden olduğu ve 1872'de Vidin kadı naibliğinde bulunduğu bilinmekteydi. Ali Efendi önce enderunda tahsil görerek sarayda hizmet etti, 1863'te Maliye Nezareti tahsilat memuru oldu. Hükümetin izin vermesiyle 1870 yılında *Basiret* gazetesini çıkarmaya başladı. 1875 yılının Mart ayında *Kahkaha* adıyla bir mizah dergisi çıkardı. *Kahkaha* Eylül 1875 tarihine kadar 26 sayı yayımlandı ve kapandı.

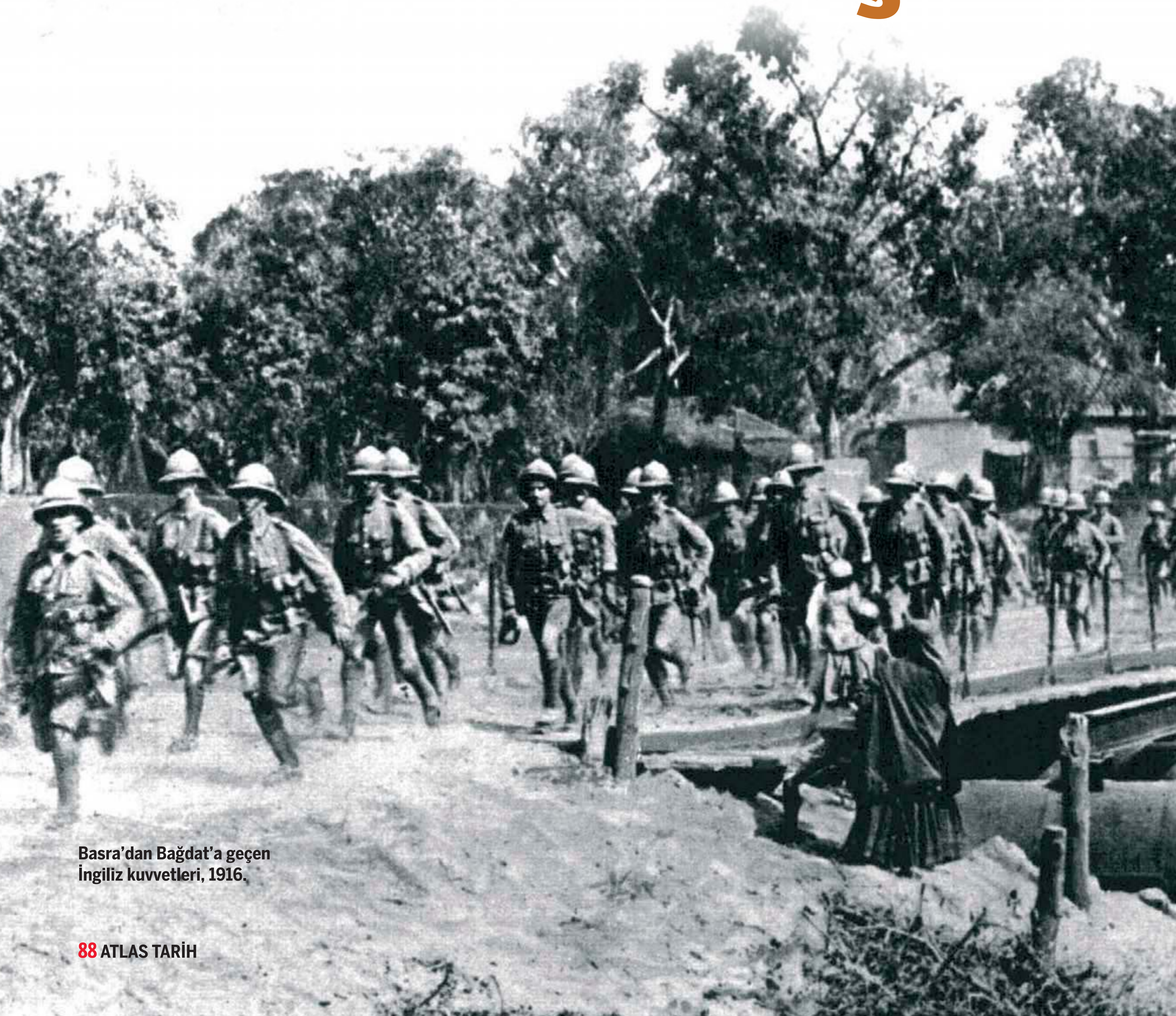
Çırağan Vakası'ndan bir gün önce, bu hadisenin elebaşısı olan Ali Suavi'nin devletin o günkü politikasıyla ilgili bir makalesini neşredeceğini haber verdiği kısa bir yazısını yayımladığı için gazetesi kapatıldı ve kendisi de tertibe dahil olduğu kanaatini uyandırdığı gerekçesiyle gözaltına alındı. Altı ay süren muhakemeden sonra diğer suçlularla birlikte Kudüs'e sürüldü (Kasım 1878). Devamlı müracaatları sonucunda ancak altı yıl kadar sonra bir daha gazete çıkarmamak şartıyla affedildi ve İstanbul'a dönmesine izin verildi (1884). Ancak Suriye'de bir nahiye müdürlüğüne tayin edilerek hemen İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Daha sonraki yıllarda Ladik (1897), Hayfa (1898), Karaburun (1903), Söke (1904) ve Erdek'te (1907) kaymakamlık yaptı. 1889'da saniye rütbesine terfi ettirilerek üçüncü dereceden Mecidi, 1903'te de Osmani nişanı ile taltif edildi. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Erdek kaymakamlığından istifa ederek İstanbul'a geldi (Ağustos 1908). *Basiret*'i tekrar yayımlamaya başladı (29 Eylül 1908). Ancak devrin değişen şartları karşısında tutunamadı. Bu devreden sonra Kalamış'taki evine çekildi ve orada 1912 yılında vefat etti. Ali Efendi'nin, iki devrede çıkardığı *Basiret* ve *Kahkaha* mizah dergisinde yayımlanan makalelerinden başka 9 *Yıldız'ın Hatası: Devlet-i Aliyye - Rusya Muhârebesi 1293* (İstanbul 1324) ile *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme* (İstanbul 1325) adlı eserleri bulunuyor.

Ali Efendi.

Kûtulamâre'den Bağdat'a

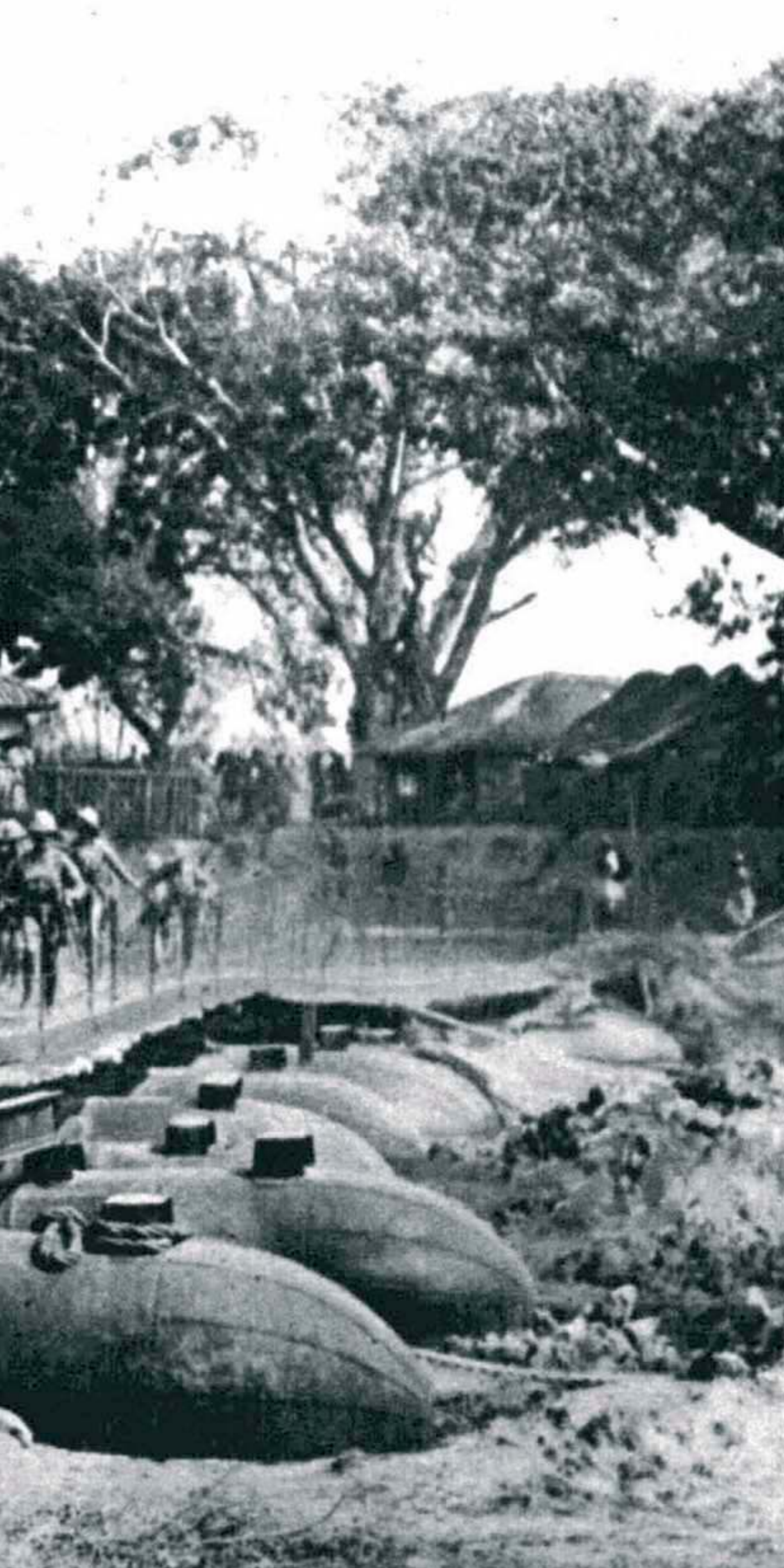
Bir zafer nasıl felakete dönüştü?

Basra'dan Bağdat'a geçen İngiliz kuvvetleri, 1916.

Osmanlı ordusu, İngilizler karşısında aldığı zafer sonrasında 29 Nisan 1916'da Kûtulamâre'ye askeri törenle girmişti. Ancak sevinç uzun sürmedi. 10 ay sonra gereken önlemlerin alınmaması ve iyi organize olunamaması Kudüs gibi, yaklaşık 4 yüzyıldır imparatorluk idaresinde bulunan Kûtulamâre'nin ve Bağdat'ın da düşmesine neden olacaktı.

Tuncay Yılmazer
dryilmazer2003@gmail.com

Ağustos 1916'nın ortalarında İran'ın Hamedan şehrinde bulunan 13. Kolordu'nun komutanı Albay Ali İhsan (Sabis) Bey'in morali İstanbul'daki Karargâh-ı Umumi'den gelen telgrafları okuyunca bozulmuştu. Aylardır İran'daydılar. 29 Nisan 1916'daki Kûtulamâre zaferinden hemen sonra doğudaki Rus tehdidi nedeniyle İngilizlere karşı savundukları mevzileri boşaltmışlar, Almanların da İstanbul'a baskısıyla Enver Paşa'nın emriyle Rusların peşinden İran içlerine dalmışlardı. Oysa sadece Hanikin'de Irak sınırını korumaları yeterliydi. Bu kadar uzaklaşmalarına gerek yoktu. Ali İhsan Bey'in 13. Kolordu'su birbiri ardına başarılara imza atmış, Rusları Hanikin, Kirmanşah, Esedabad istikametinde kovalamış, Hamedan'ı ele geçirmişti.

13. Kolordu Hamedan'a gireli dört gün olmuştu ve daha yorgunlukları geçmeden gelen bu telgraflar, Ali İhsan Bey'i kendi ifadesiyle zıvanadan çıkartmıştı. Başkumandan vekili, Harbiye Nazırı Enver Paşa birbiri ardına sorduğu sorulara cevap istiyordu. Kolordunun vaziyeti nasıldı? Hamedan'dan daha ileri nasıl hareket etmeyi düşünüyordu? Felahiye ile Hamedan arasına İngilizler girmiş miydi? Ağır makinalı tüfekli süvari birlikleriyle İsfahan, Tahran, Kazvin, Tebriz istikametlerinde mutlaka keşif yapılmalıydı. Albay Ali İhsan Bey soğukkanlılığını korumaya çalışarak cevap yazmaya koyulmuştu. "Uzun yürüyüşler hasebiyle ayakkabısızlıktan, çorapsızlıktan pek çok ayak vurgunu zayiatımız vardır… Bir askerimiz Çanakkale'den Kûtulamâre'ye oradan da Hamedan civarına kadar yürümüştü. Parçalanmış ayakkabı ve çıplak ayakla yürüyüş zahmetine katlanamayarak Kenkâver'de intihar etmiştir... 6000 zayiatımız var. 10 bin ikmal erine ihtiyacımız var... (Rus General) Baratof kolordusu bizden çok daha kuvvetlidir… Noksanlar ikmal edildikten 1 ay sonra ileri harekât düşünülebilir… Aksi halde İran ortasında sipsivri münferit mahiyette kalan kolordu onbinlerin ricatına benzer bir hale maruz kalabilir." Enver

Paşa'nın buna cevabı şöyleydi: "Siz durmayıp Tahran istikametine ilerleyiniz, şahin umum erkânı sıfatını alarak İran ordusunu tensik ediniz (düzenleyiniz). Bu ordu iş görecek bir hale geldikten sonra Rusların arkasına ve Türkistan taraflarına, belki Afganistan istikametine seferler yapmak lazım gelecektir." Ali İhsan hatıratında "Enver Paşa'nın bu ham hayaline karşı kendi kendime güldüm" diye yazar. Cevabı aynı zamanda Osmanlı ordusunun Birinci Dünya Savaşı'nda yaptığı en büyük stratejik hatalarından birisinin hatırlatılmasıdır: "Ben 13. Kolordu komutanı sıfatıyla Hamedan'dan bir adım ilerlemeyi pek tehlikeli görüyorum. Irak Cephesi'nde İngilizlerin bugünlerde taarruza başlamaları, 18. Kolordu'yu yalnız yakalayarak onu ezmeleri ve Bağdat'ı zapt etmeleri muhtemeldir. Kış basmadan 13. Kolordu'yu İran'dan geri çekerek Irak Cephesi'ni takviye etmek lazımdır. Ben bu kanaatteyim. Eğer kolordunun Hamedan'dan ileri hareket etmesine ısrar buyuruluyorsa benim yerime bu emrinizi düşünmeden yapacak başka bir kumandan gönderilmesini ve kumandayı ona teslim etmekliğime müsaadenizi dilerim."

Britanya yeni bir Kût felaketinden korkuyor

İngiliz kamuoyu Çanakkale'den sonra Kûtulamâre'de General Townshend komutasındaki 6. İngiliz Hint Tümeni'nin (tüm kurtarma çabalarına rağmen) 4 ay 23 gün süren bir kuşatma sonunda 29 Nisan 1916'da Osmanlı 6. Ordusu'na teslim olmasıyla ikinci büyük şoku yaşamış, yaralarını sarmaya çalışıyordu. Mayıs 1916'da çıkan bir İngiliz gazetesi kamuoyunun görüşlerini büyük ölçüde yansıtmaktaydı. *Sphere* gazetesi yenilginin nedenlerini irdeliyor, eleştirlerini belirtiyor, bir yandan da okurlarına moral veriyordu. Kûtulamâre'yi çevreleyen Es-Sin mevzilerinin kuşatma başlamadan önce tutulmaması, Türklerin kuşatmasını kolaylaştırmıştı. Townshend'in tümeninin kaybı bir felaketti. "Ancak" diye devam etmişti yazı, "5 milyonluk ordusu silah altında olan imparatorluğun, 8-9 bin kişilik kaybının gereğinden fazla önem vermek saçma. Bu darbenin şiddetini hafifleten birçok durum var. Ruslar tüm Doğu Anadolu'yu muhasara ederken Mezopotamya'daki Türk ordusu beş aydır Bağdat yakınlarında tutuluyor. Türkler ağır kayıplardan muzdaripler."

Kût garnizonunu kurtarmak için toplanan, ancak bunu başaramayan İngiliz Hint Dicle Kolordusu yine Kûtulamâre önlerinde Şeyh Saad mevkiinde beklemeye geçmişti. Kuşatma bittikten, Kut teslim olduktan sonra Türklerle görüşmeler devam etmiş, 6. Ordu komutanı Halil Paşa'nın onayıyla Kûtulamâre'deki hasta İngiliz ve Hint askerleri esir Türk askerleri ile değiştirilmişti. Halil Paşa'nın özellikle esirleri taşıyacak nehir gemileri için kömür isteği ise İngiliz komutanlar tarafından reddedilmişti.

1916 yazı Irak'ın güneyinde bulunan İngiliz ve Hintli birlikler için toparlanma ve takviye almakla geçti. Dicle Kolordusu orduya dönüştürüldü. Çanakkale Savaşı'nda 13. Tümen'e komuta eden, Seddülbahir'de son çekilmenin gerçekleştiği 8-9 Ocak 1916 gecesi, çantasını unuttuğunu söyleyip karaya geri çıkan, Zığındere'ye kadar gidip dönen, Türkler fark edecek diye herkesin yüreğini ağzına getiren General Stanley Maude, Irak'taki kurtarma kuvvetinde yer almış, sonrasında Ağustos 1916'da Mezopotamya'daki

Britanya'nın neredeyse Çanakkale kadar önem verdiği Irak Cephesi'nde Türk ve Avusturya subayları (altta).

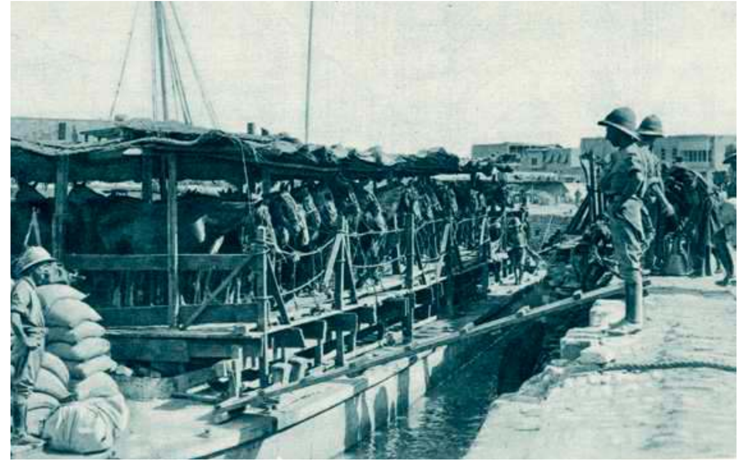
İngilizler Kûtulamâre'yi almak için havan ve topçu takviyesi yaptılar, Dicle Nehri üzerinde köprüler kurdular.

İngiliz-Hint kolordularının başına getirilmişti. Askerlik anlayışında savunmadan ziyade saldırıya ağırlık veren Maude, mevcudu giderek artan birlikleri ile beklemeyi istemiyordu. Önem verdiği üç noktaya, mobilite, hava gücü ve etkili topçu, sahip olması halinde Felahiye'den Şamran'a kadar uzanan Dicle Nehri'nin sol sahilindeki Türk mevzilerini geçebileceğini, önce Kûtulamâre ve sonrasında Bağdat'ı ele geçirebileceğini düşünüyor, bunun için de İngiliz genelkurmayından emir bekliyordu. Ancak genelkurmay başkanı Robertson Bağdat harekâtında yeni bir Kut felaketi korkusu yaşamak istemiyordu. Hedef sadece Karun Nehri etrafı, Abadan petrol yatakları ve ele geçirilen Basra vilayetinin korunması olmalıydı. Avrupa'da Batı Cephesi'nde Almanlarla çarpışmalar bütün şiddetiyle devam ederken Bağdat bir öncelik değildi.

General Maude, İngiliz genelkurmayının bu çekincelerine rağmen hazırlıklarını devam ettirdi. Mezopotamya gücüne takviyeler peyderpey yapıldı. Gölgede 50 dereye varan sıcaklıklar hazırlıkların hızını azaltmamıştı. Maude özellikle Dicle'nin sağ ve sol yakasına hareketliği artırmak için nehrin üzerine geçici köprüler kuran istihkâmcılara özel önem verdi. Havan ve topçu takviyesi yaptırdı. İmam Mansur mevkiine kadar dekovil hattı döşetti. Çok sayıda van tipi araç getirtti. Britanya İmparatorluğu Hindistan ordular komutanlığına atanan General Charles Monro, Mezopotamya'daki birlikleri denetiminde, "Sinderella" benzetmesi yapmış, Maude'nin ileri harekât düşüncesini desteklemişti. Monro Kasım 1915'te Çanakkale'nin tahliye edilmesi yönündeki harekât için "Alice Harikalar Diyarında" metaforu kullanmıştı. General Charles Monro'nun desteği belirleyici olmuş, en sonunda İngiliz hükümetinden Bağdat'ı hedefleyen büyük saldırıya onay çıkmıştı.

Maude'nin yaptığı plana göre bir kolordu ve ek bir tümen kuvetindeki İngiliz Hint birlikleri nehrin sağ kanadı boyunca ilerleyecek, Garraf Kanalı'nı da geçerek Kûtulamâre'nin çok daha gerisinde, kuşatma sırasında Halil Paşa'nın karargâhının ve uçak hangarlarının bulunduğu Şamran'a geçmeye çalışacaktı. Maude'nin buradaki vurucu gücü nehrin sağ yakası boyunca ilerleyecek olan General Marshall komutasındaki 3. Kolordu'ydu. Marshall'ın Çanakkale Savaşı'nda 25 Nisan 1915'te karaya çıkan 87. Tugay'ın komutanı olduğunu belirtelim. İmam Muhammed ve Garraf mevzileri yok edildikten sonra Şamran'a, yani nehrin karşı kıyısına geçilecekti. Bir tümenlik İngiliz ve Hint birlikleri Dicle'nin sol yakasındaki Felahiye mevzilerine sürekli saldırılar yaparak bu bölgedeki Osmanlı birliklerini yerinde tutarken Şamran'a geçen birlikler 18. Kolordu'yu arkadan çevirmiş olacaklardı. →

Kûtulamâre'de teslim olan Hint-İngiliz tümeni komutanı General Townshend (altta ortadaki) ve solunda Halil Kut Paşa (üstte). İngiliz-Hint birlikleri teçhizat ve atları, Bağdat'a ulaştırmak üzere Dicle Nehri'ni kullanıyor (altta).

Dicle'nin iki yakası arasında köprü kuramayan Osmanlı'nın en büyük eksiği, ulaşımı yerel sallarla yapmasıydı.

İlginçtir; 18. Kolordu komutanı Albay Kâzım Karabekir 1916 yazının ortasında İngilizlerin bu yönde bir harekete geçebileceklerini söylemiş, onun önerisi doğrultusunda nehrin sağ yakasında Kut'un karşısındaki İmam Muhammed ve Elhan köyü etrafında da Garraf savunma mevzileri kurulmuştu. Kûtulamâre savunma hattını sadece 18. Kolordu savunuyordu. 13. Kolordu Hamedan'da, Kut'tan 545 kilometre uzaktaydı.

13 Aralık 1916 gecesi şiddetli bir bombardıman sonrası beklenen büyük saldırı başladı. 13.Tümen komutanlığı da yapan Maude'nin bu tarihi seçme nedeninin 13 takıntısı olduğu söyleniyor. İngiliz askeri tarihçi Rob Johnson, Felahiye mevzilerine başlayan taarruzu, el-Amain çarpışmalarını anlatan *Desert War* adlı filmin açılış sahnesine benzetir. Albay Kâzım Karabekir günlüğüne "Kut minaresinden panoramayı seyrettik. Süvari fırkası meydanı boş bulmuş, serseri serseri saldırıyorlar"yazmıştı. İlk çarpışmalar İmam Muhammed mevzilerinde yaşandı. Yoğun bombardıman altında kalan Osmanlı birliklerinin dayanması şaşılacak ölçüdeydi. Garraf mevzilerine ve Felahiye mevzilerine yoğun saldırılar geri püskürtüldü.

Karabekir'in 1 Ocak 1917 tarihli günlüğüne düştüğü not ise, Osmanlı tarafının İngilizlerin planlarını yeni yeni anlamaya başladığını gösteriyor: "İngilizler resmi tebliğ yazmışlar. Felahiye'yi söktürmedik, Kut'a gidince kendi kendine sökülecektir diye." 8-9 Ocak gecesi İngilizler İmam Muhammed'e yoğun topçu ateşi gerçekleştirdi. Gündüz öğle vakti de 3000 mermi attı. 9 Ocak gecesi Karabekir, İmam Muhammed mevzilerindeki birlikleri geri almak istediğini bildirdi. Halil Paşa bunu reddetti. İmam Muhamed mevzileri ağır kayıplara rağmen dayanmaya devam etse de bombardımanın şiddeti giderek artıyordu. Dayanmanın bir anlamı kalmamıştı. Son yardıma giden 40 kişinin anısına bu mevzideki son çarpışmalara Kırkgaziler Muharebesi adı verildi. Osmanlı tarafının en büyük eksiği Dicle üzerinde iki yaka arasında köprü kuramaması, ulaşımın yerel sallarla yapılmaya çalışılmasıydı.

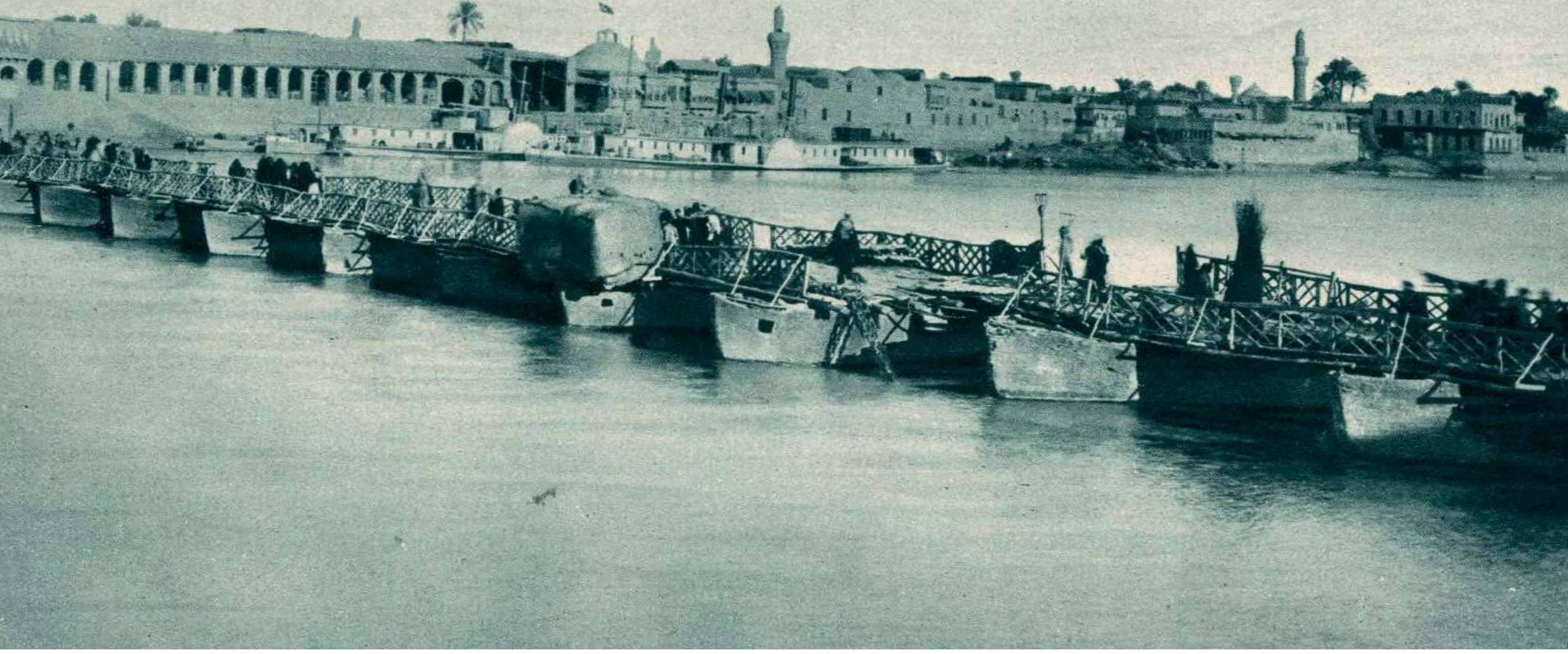
Adam başına 300 top mermisi atılıyordu

18 Ocak 1917'de İmam Muhammed mevzileri elden çıktı.İngiliz birlikleri tüm güçleriyle Garraf mevzilerine yüklendiler. Karabekir günlüğüne "25 Ocak 1917'de güney tarafına dehşetli bir trampet ateşi başladı. Tahminen 100 kadar top dakikada 10 mermi atıyor. Çanakkale'den fazla oldu. Irak'ta bu kadar şiddetli ateş görülmemişti" diye yazdı. Garraf muharebelerini yöneten Yarbay Nazmi Bey yıllar sonra yine aynı muharebelerde üsteğmen olarak görev alan Tuğgeneral İsmail Berkok'a "Garraf Adsızlar Abidesidir" diyecekti.

Çarpıcı bir gerçek; 13 Aralık 1916 gecesi başlayan İngiliz saldırısının en önemli özelliği neredeyse Batı Cephesi standartlarında bombardıman yapılmasıydı. Üç milyon mermi Felahiye - Şamran arasındaki mevzilere ve sağ sahildeki iki direnek noktası İmam Muhammed ve Garraf'a atıldı. Neredeyse adam başı 300 mermi gibi rakamlara ulaşıyordu.Müthiş bir rakam. İngiliz kaynakları Şubat ayı içerisinde kilometrelerce uzunluktaki Dicle sahillerindeki mevzilerin alev alev yandığını belirtiyorlar. Karabekir günlüğüne, "kerata İngilizler milyonlarca top mermisi altında cesur olmuşlardı" diye yazmıştı.

13 Şubat'ta Albay Kâzım Karabekir, Halil Paşa'ya sağ sahilin artık tahliye edilmesi gerektiğini bildirdi. Zayiat her geçen gün artıyordu. Buna rağmen Halil Paşa'nın kurmayı Alman

The Illustrated War News gazetesinin 10 Kasım 1915 tarihli sayısında Osmanlı'nın Bağdat'ta nehire kurduğu köprü görülüyor (üstte). Karargâhta inceleme yapan subaylar. Soldan sağa: Binbaşı Saffet Bey, Miralay Kâzım Karabekir, Topçu Kumandanı Binbaşı Kemal Bey ve yaver Yüzbaşı Bilal Bey (yan sayfada).

Kretchmar, Karabekir'i çileden çıkaracak fikirler öne sürmeye devam ediyordu. Karabekir günlüğüne sinirle yazdı: "Ordu erkân-ı harbiye reisi Kretchmar, Makasis'ten bir geçit yaparak düşmanın gerisini tehdit etmeyi teklif ediyor. Evvela latife sandım. Meğerse mütalaa etmiş. Daha vaziyeti bilmediğine kani olarak vaziyeti haritada izah ettim. Hâlâ yapılabilir diyor. Sağ sahilde durmak bile tehlikeli dedim." Osmanlı tarafında moraller sıfırdı. Türk resmi tarihine bile giren diyaloglarda sinirleri bozulan askerlerin yaralanan arkadaşlarına "seni anan Kadir gecesi mi doğurdu?" diye takıldıkları yazar. Sağ sahilin tamamen tahliyesi komuta kademesinde tartışılsa da Halil Paşa sıcak bakmıyordu. Halbuki karar bir an önce alınmalıydı. 18. Kolordu'nun derhal İngilizlerle muharebeyi kesmesi, malzeme ve cephane bırakmadan geri çekilmesi çok önemliydi.

23 Şubat 1917, Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi için en önemli günlerden biridir. İngilizlerin tombazlara binmiş birlikleri, destek bombardımanı sayesinde kıyıların boşaltılmasından faydalanarak sol sahilde köprübaşı elde etmeyi başarmışlardı. İngiliz tarihçiler yüzlerce İngiliz ve Hintli askerin tombazlarla Dicle'nin sol sahiline çıkmak için yaptığı saldırıyı Gelibolu'daki Ertuğrul Koyu (V Plajı) çıkartmasına benzetirler. Aslına bakılırsa Kanal Cephesi'nde 8. Kolordu'nun karşı kıyıya çıkma çabasının daha gelişmiş bir örneğiydi bu. Karşı kıyıda köprübaşı tutulunca süratle 250-300 metre genişliğindeki nehrin üzerine sallar birleştirilerek köprü inşasına başlanmıştı. Artık yapacak birşey yoktu. Halil Paşa umumi geri çekilme emri vermiş, aynı zamanda kilometrelerce ötede Hamedan'da boş yere bekleyen 13. Kolordu'dan acilen dönmesi istenmişti. Ne kadar geç verilmiş emir! Panik halinde ordu geri çekilirken Karabekir, Halil Paşa ile görüşmüş, "kolorduyu şu fena vaziyetten kurtar, Samarraya kadar çekileceğim" demiş, Bağdat savunmasından da vazgeçtiğini söylemişti. Yüzbaşı Selahaddin karşı kıyıda kalan silah arkadaşlarının "bizi kurtarın" diye bağrışmalarını duyduğunu üzüntüyle kaydeder.

Bağdat düşüyor

Maude'nin geri çekilen Osmanlı birliklerini takip ettirmesi, İngilizleri de zor duruma düşürmüştü. Sürekli askerlerin dinlenmeye ihtiyacı olduğu uyarıları yapılsa da dikkate alınmadı. Geri çekilen Osmanlı birliklerine nehirde seyreden savaş gemileriyle ağır kayıplar verdirildi. Kûtulamâre'ye geri çekilirken kaybedilen Firefly gambotu yeniden ele geçirildi. Dicle Nehri'nin sol kanadı Diyala Nehri üzerinden bir kol, bir de Bağdat'ın güneyinden bir kolla Osmanlı birlikleri baskı altına alındı. Tellül Esved ve Diyala Nehri tarafında, Bağdat'ın banliyölerindeki birliklerin durumu kötüydü. Askeri tarihçi Fahri Belen, Bağdat savun- →

masının Selman-ı Pak'tan başlayarak ihmal edildiğini, hiç hazırlık yapılmadığını yazıyor. 10 Mart 1917'de 6. Ordu'nun komuta kadrosu toplandı. Halil Paşa ertesi gün (11 Mart 1917) için kati neticeli muharebenin tutulan hatta verilmesini istiyordu. Onun fikrine göre Bağdat gibi tarihi bir şehrin muharebe vermeden terkedilmesi ordu için silinmez bir leke olacaktı. Kâzım Karabekir öyle düşünmüyordu. İngilizlerin zırhlı otomobilleri gerilere sarkmıştı. Diyala Nehri tarafındaki 14. Tümen kuşatılma tehlikesi yaşıyordu. Birliklerin Bağdat içerisine dağılması hoş olmayan görüntülere neden olacaktı. Halil Paşa direnmek istese de komutanlar karşı çıktılar. Gerekirse imza verebileceklerini belirttiler. Halil Paşa buna karşılık "vereceğim karar için astlarımı şahit tutmaya ihtiyacım yoktur" diyerek Bağdat'tan çekilme kararını tek başına imzaladı.

Toz fırtınası sayesinde İngilizlerin Kâzımıye'den Osmanlı birliklerini çevirmesinin önüne geçilmiş, bir gün kazanılmıştı. Bağdat'tan son Osmanlı treni sabaha karşı kalktı. Şehirdeki 4 asıra yakın süren Osmanlı egemenliği sona ermişti. Yüzbaşı Selahaddin (Kurtoğlu) 52. Tümen komutanı Bekir Sami Bey'in geri çekilirken Bağdat'ın banliyölerinden Kâzımıye'de kendilerine saldıran yerli halka makinalı tüfekle ateş açtırdığını belirtir. Yüzbaşı Selahaddin'in yazdıklarına bakılırsa Bekir Sami "400 yıllık Osmanlı tarihinin hesabını görüyorum" demişti.

İngiliz birlikleri sabah erkenden şehre girmeye başladılar. İngiliz onbaşı Roe, okul yıllarında ev ödevlerini yapmayıp *Alaadin'in Sihirli Lambası*, *Sinbad*, *Ali Baba ve Kırk Haramiler*, *Binbir Gece Masalları*'nı okuduğu günleri hatırladı. Ancak masallarının şehri Bağdat, dar ve kirli sokakları ile kısa sürede kendisini hayal kırıklığına uğratacaktı. General Maude, öğleden sonra gösterişssiz bir törenle şehre girdi. Tıpkı aynı yıl içerisinde Kudüs'te yapılacağı gibi Mark Sykes tarafından Araplara yönelik bir bildiri hazırlanmış, bunu da ilan etmek politikadan hiç hoşlanmayan Maude'ye kalmıştı. Bildiride İngiliz ordusunun kurtarıcı olduğu, Bağdat'ın Hülagü devrinden beri yabancıların işgalinde olduğu belirtiliyordu. En son Türkler ve Almanlar Bağdat'ı İran ve Arabistan'a karşı bir kuvvet merkezi olarak kullanmış ve sömürmüşlerdi. İngiltere bir daha asla Bağdat'ı onların eline bırakamazdı. Kral ile hükmü altındaki kavimlerin ve müttefik bulunduğu büyük milletlerin emelleri, Bağdat halkının eski devirlerdeki kadar zengin ve Bağdat'ın dünyaya edebiyat, fen ve sanat öğrettiği zamanlardaki kadar müreffeh olmasıydı.

Maude'nin politikacıları ve politikayı sevmeyen tavırları, Irak'ın geleceğine yönelik planlar yapan İngiliz siyasetçileri tarafından sevilmemesine yol açacaktı. "İyi bir asker olduğu belli" diye yazıyordu Wilson, "ancak işin politikasını anlamıyor, kurulacak sivil yönetimle arası iyi

Kûtulamâre'yi ve Bağdat'ı Osmanlı idaresinden alan İngiliz general Stanley Maude (üstte). Irak Cephesi'nde bir karargâh.

değil." Gerçek şu ki Maude, Bağdat'taki sivillerin emrine girmek asla istemiyordu. Gertrude Bell'e Fransa'daki İngiliz ordusunun sivillerin emrinde olmamasını örnek gösterecekti. General Maude'nin Irak'taki İngiliz yönetiminin sivilleriyle anlaşmazlığı tifodan ölene kadar sürecekti. İngilizler, Bağdat'ı ele geçiren generallerinin adını, son Körfez Savaşı'nda Bağdat'ta kurdukları karargâha ismini vererek yine yaşatmaya devam ettiler.

13. Kolordu'nun kuşatılma tehlikesi

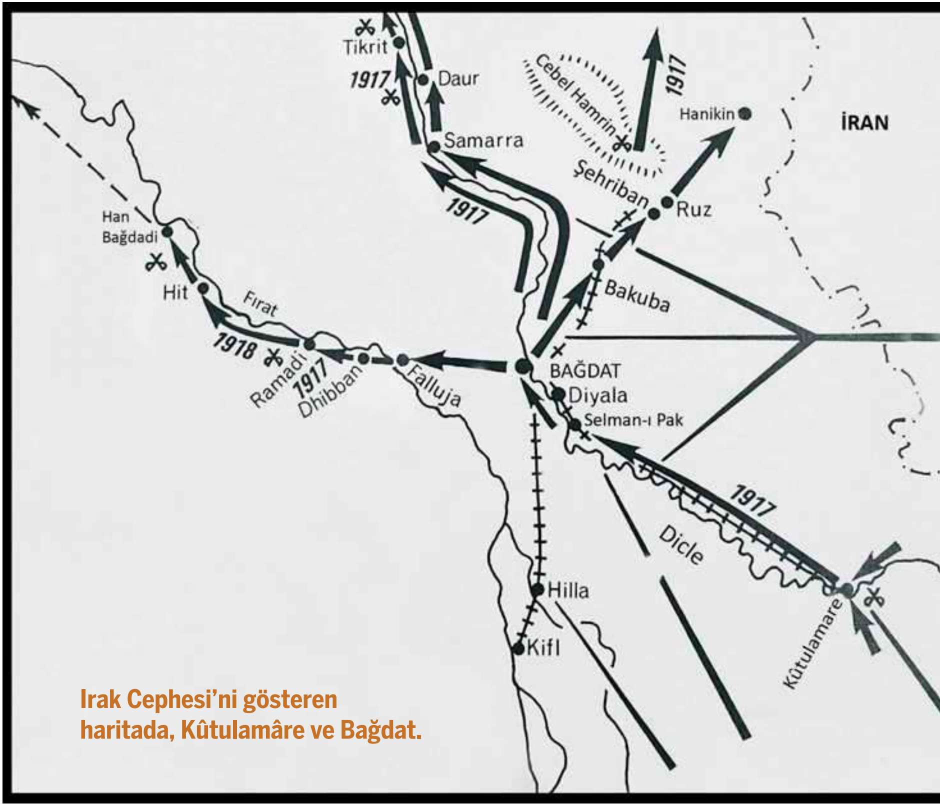
Şimdi biraz geriye, 2 hafta önceye saralım filmi. Dokuz aya yakın İran içlerinde harekât yapan 13. Kolordu'nun derhal Ruslarla teması keserek İran'ı terk etmesi çok önemliydi. 26 Şubat'ta geri çekilme işlemleri başladı. Zamana karşı bir yarıştı bu. Bağdat tehlike altındaydı. Ali İhsan Sabis Bey'in birliklerinin İngilizlerden önce Bağdat'a yetişmesi gerekiyordu. Şiddetli kar ve tipi altında 13. Kolordu'ya bağlı binlerce Osmanlı askeri Hamedan-Kirmanşah-Hanikin istikametinde geri çekilmeye başladı. Kürdistan müfrezesi artçı bırakılmıştı. Ruslar da geri çekilen birlikleri takibe başladılar. Zaman zaman Ruslarla çarpışmalar oldu. Ancak artık çok geçti. Bağdat düştüğünde Ali İhsan Bey'in birlikleri Kirmanşah'taydılar. Üç gün sonra da 14 Mart'ta Irak topraklarına girdiler. Diyala Nehri yönü İngilizlere açılmış, 13. Kolordu'nun İngilizler ile Rusların arasında kalma olasılığı ortaya çıkmıştı. Diyala Nehri taşmıştı ve köprü kurulamıyordu. Halil Paşa 14. Tümeni koordinasyonu sağlaması için 13. Kolordu'ya göndermişti. Halil Paşa'nın amacının iki kolorduyu birleştirip bir savunma hattı oluşturmak olduğu anlaşılıyor.

Gerçekleştirilen her hedef yeni hedefleri beraberinde getirir. General Maude'nin en büyük endişesi Bağdat kuzeyinde konuşlu Osmanlı birliklerinin İran'dan gelen 13. Kolordu ile birleşmesiydi. Bağdat'ın 50 mil kadar kuzeyi mutlaka kontrol altına alınmalı, kuzeybatıda Fırat Vadisi ve Felluja, kuzeyde Samarra, kuzeydoğuda Bakuba şehri ve Diyala Nehri boyu ele geçirilmeliydi.

General Maude 13. Kolordu'yu Rusların da yardımıyla kuşatmak amacıyla bir tümenini kuzeydoğuya Hanikin istikametine ilerleme emri verdi. General Keary komutasındaki İngiliz birlikleri 25 Mart'ta Şehriban'ın şarkında çölde Çanakkale gazisi, 6. Tümen birliklerine saldırsalar da Cebel-i Hamrin önlerinde ağır kayıplar vererek geri püskürtüldüler. Ali İhsan Sabis anılarında İngilizlere 2500'e yakın zayiat verdirildiğini belirtiyor. Böylelikle İran'dan geri çekilen ve Diyala Nehri'nin doğusunda konuşlu kolordu, kendisini takip eden Ruslarla ve Bakuba'yı ele geçirerek kuzeydoğuya yönelen İngiliz birlikleri arasında kalmaktan kurtulmuş, aynı zamanda büyük bir moral kazanmıştı. Ali İhsan Bey'in 13. kolordusunun Cebel-i →

Dört asıra yakın zamandır imparatorluk idaresindeki Bağdat'tan son Osmanlı treni 11 Mart 1917 günü sabaha karşı kalktı.

Irak Cephesi'ni gösteren haritada, Kûtulamâre ve Bağdat.

Hamrin'de kazandığı başarı Birinci Dünya Savaşı'nın az bilinen noktalarından birisidir. Çarpışmalar durunca İngilizler 27 Mart öğleden sonra beyaz bayraklı bir temsilci göndererek yaralılarını toplamak, ölülerini gömmek amacıyla ateşkes istemişler, Ali İhsan Paşa da (Cebel-i Hamrin başarısından sonra paşa olmuştu) bunu kabul etmiş, kolordu da nefes alma imkânı bulmuştu. 28 Mart 1917 gün boyunca ateşkes sağlandı. Halil Paşa sonrasında hücum etmelerini istese de Ali İhsan Bey eksikler nedeniyle bunun mümkün olmadığını bildirdi. İhsan Sabis anılarında Halil Paşa'yı kolorduyu bölük gibi idare etmekle suçlar. Diyala Nehri doğusunda kalmak sakıncalıydı. Sel suları nedeniyle genişliği 240 metreye kadar çıkan Diyala Nehri üzerine köprü kurulabilmiş, 20 bine yakın kişi İngiliz ve Rus birlikleri arasında kalmaktan kurtulmuştu.

13. Kolordu'nun en önemli vazifelerinden birisi, Samarra'ya kadar çekilen 18. Kolordu üzerindeki baskıyı azaltmaktı. Görevine daha yeni başlayan Alman Yarbay Schrahutenbah komutasındaki 14. Tümen mümkün olduğunca üzerine fazla İngiliz birliği çekecekti. 22 Nisan'da İngilizler daha çok Ethem Çayı'nın doğu tarafında görülmüşlerdi. Ancak İngilizler hem Samarra'daki birlikleri bozguna uğrattılar, hem de ordunun tonlarca temel gıda maddesini ele geçirdiler. Öyle ki bunun etkisi aylar sonra bile hissedilecek, Irak'ta açlık ciddi sorun haline gelecekti. Bu arada Ali İhsan Bey'in 14. Tümen'le bağlantısı da kopmuş, Alman Yarbay Schrahutenbah'ın birkaç subayla birlikte geri çekildiğini görünce öfkeden deliye dönmüştü. İngilizlerden korkarak tümenini terkeden bir komutan Ali İhsan Paşa'nın standartlarına göre kurşuna dizilmeyi hak ediyordu. Nitekim anılarına bakacak olursak daha önce iki kez savaş sırasında iki subay için infaz emri vermiş birisidir. 24 Nisan 1917 sabahı 14. Tümen'in baskına uğradığı Ruveyzat Muharebesi, Türk Alman ittifakının başka bir yönünü açığa çıkarmıştı.

Osmanlı zaferi kalıcı olmadı

Kûtulamâre, etkili bir askeri ve sivil politika geliştirilmezse taktik zaferlerin uzun vadede kalıcı olamayacağına dair güzel bir örnektir. 29 Nisan 1916'da Yarbay Nazmi (Solok) komutasındaki 3. Alay, 4 ay 23 gün süren kuşatma sonucunda teslim olan Kûtulamâre'ye askeri törenle, yerli halkın sevinç gösterileri, haftalarca açlık çekip esir düşen İngiliz ve Hintli askerlerin yorgun ve umutsuz bakışları arasında girmiş, Osmanlı 6. Ordusu İngilizler karşısında önemli bir başarıya imza atmıştı. Ancak bu başarının kalıcılığı 10 ay sürdü. Halil Paşa yönetimindeki ordunun panik içerisinde ve dağınık bir şekilde Felahiye ve Şamran mevzilerini boşaltması ve Bağdat'a doğru geri çekilmeye başlaması aslında daha önceden defalarca uyarılmasına rağmen alınmayan tedbirlerin sonucuydu. İngilizler Basra ile Kut arasına 160 bin asker yığarken, dekovil hatlarını cepheye uzatırken, topçu ve hava desteğinin hazırlıklarını ayrıntılı bir şekilde yaparken 6. Ordu'nun durumu içler acısıydı. Maude'nin bu hazırlıkları Filistin'de General Murray ve sonrasında Allenby'nin yaptıklarıyla neredeyse tıpatıp benzerdi. Seferin tarihçesini yazan Mehmed Emin Bey, "13. Kolordu, İran'a gönderilmeseydi acaba Bağdat düşmeyecek miydi" diye sorar ve şu yanıtı verir: "6. Ordu, İngilizlerin Dicle Cephesi'ndeki 4-5 piyade ve bir süvari tümeninden ibaret en fazla 60 bin kişilik savaş kuvvetine karşı başarıyla savunma yapabilir ve karşılık verebilirdi. 1915 yılı Aralık ayından ertesi sene 1916 Nisan ayı sonuna kadar nihayet 17-18 bin savaşçıyla Irak Grubu'nun, İngilizlerin 30 bin seyyar ve yaklaşık olarak 10 bin kuşatma altında savaşçı mevcutlu iki kuvvetine son derecede başarıyla karşılık vererek sonuçta Kûtulamâre'de kuşatılan İngilizleri silah bırakmaya mecbur etmiş olması, bu konuda ortaya konulacak açık ve etkili bir delildir."

Alman genelkurmayı Irak'taki saldırı konusunda uyarmış, yardım isteği ise reddedilmişti. Ne İstanbul'daki Harbiye Nezareti, ne de 6. Ordu karargâhı İngilizlerin Kûtulamâre saldırısının mahiyetini kavrayamamışlardı. Halil Paşa, 27 Ocak 1917'de İmam Muhammed mevzileri düşmüş, Garraf mevzilerine ise binlerce bomba yağarken bile, İngilizlerin perişan olduğunu ileri sürerek eldeki kuvvetin savunmaya yeteceğini, İran'dan kuvvet çekmeye lüzum olmadığını ve Süveyce bataklığı kuzeyinden bir çevirme yapmak tasavvurunda bulunduğunu bildirmişti. Fahri Belen bunu "aşırı iyimserliğin gaflet derecesine varan misali" diye niteler. Bağdat'a geri çekilmenin bir benzeri aynı yıl içerisinde Birüssebi'den Kudüs'e doğru da yaşanacaktı. Kâzım Karabekir, Ali İhsan (Sabis), ya da Yarbay Nazmi (Solok) gibi subaylar sayesinde ardı ardına gelen yenilgilere rağmen 6. Ordu'nun çekirdeği korunabildi. İmam Muhammed ve Garraf mevzilerindeki savunma olağanüstüydü. Ali İhsan Paşa'nın Cebeli Hamrin'de mart sonunda kazandığı başarı ve kolordusunu Ruslarla İngilizler arasında kalmaktan son anda kurtarıp mucizevi bir şekilde Diyala Nehrini geçebilmesi felaketlerle dolu 1917'nin ilk aylarındaki teselli niteliğinde hamlelerdi.

İngilizlerin Mezopotamya Cephesi'ndeki yığınak ve harekâtlarını siyasi kaygılarla yaptıkları açıktır. Bu coğrafyadaki yerel halk tarafından desteklenmeleri ve İttifak güçlerine oranla daha zengin ve sürdürülebilir kaynaklara sahip olmaları sayesinde zafer İngilizlerin süngüsünde kaldı. Bazı İngiliz tarihçiler Batı Cephesi'nde Almanlara karşı savaş yürütülürken Çanakkale'den daha büyük bir harekâta dönüşen Irak topraklarına asker yığmanın anlamsız olduğunu belirtir. Ancak Rob Johnson'a göre Britanya, hem imparatorluk olmanın gereğini yerine getirmiş, hem de Müslüman tebaası karşısında prestijini korumuştu ●

Bibliyografya

- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi, Gn.Kur.Başk.ATESE
- Fahri Belen , Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi , 1917 Yılı Hareketleri
- Rob Johnson, The Great War and the Middle East, Oxford University Press, 2016
- Charles Townshend , When the God Made Hell, British Invasion of Mesopotamia and the Creation of Iraq 1914-1921, Faber&Faber ,2010
- Irakta Garraf Muharebeleri , Tuğgeneral İsmail Berkok, Askeri Mecmua, Haziran 1940, 281-315
- Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım , Nehir Yayınevi (Özellikle 3.ve 4.ciltler) 1991
- Yüzbaşı Selahattin'in Romanı , Yay.Haz. İlhan Selçuk, Cumhuriyet Kitap
- Kur. Bnb. Mehmet Emin Bey, Kûtulamare'de Kuşatma ve Zafer , Yayına Haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018
- Liman von Sanders , Türkiye'de Beş Sene, Yay.Haz. Muzaffer Albayrak , Yeditepe Yayınevi ,İstanbul 2006

Britanya batıda Almanlarla savaşırken Irak Cephesi'ne asker yığarak imparatorluk olmanın gereğini yerine getirdi.

Musul'da teslim görüşmelerini yürüten Ali İhsan (Sabis) Paşa (üstte). Bağdat'ı geri almak için hazırlık yapan Yıldırım Orduları Komutanı Falkenhayn, birlikleri denetliyor (altta).

Ramazan Bayramı şehidi
57. Alay Kumandanı Hüseyin Avni:

“Aileme haber verin, millet var olsun”

57. Alay Kumandanı Yarbay Hüseyin Avni.

Çanakkale Cephesi’nde Anzakları 27. Alay’la birlikte durduran ve Mustafa Kemal’le özdeşleşen 57. Alay’ın kumandanı Hüseyin Avni, verdiği kahramanca mücadeleyle dikkat çekti. 13 Ağustos 1915’te, Ramazan Bayramı’nın ikinci günü bir top mermisiyle şehit olana kadar tüm sorumluluğu üstlenerek taarruzlarda alayının başında durdu.

Ahmet Yurttakal
ayurttakal@gmail.com

GÖRSELLER: AHMET YURTTAKAL ARŞİVİ

1915 yaz ayları. Çanakkale Cephesi'nde siperde askerler muharebe sırasında.

BAŞAR ERYÖNER ARŞİVİ

Çanakkale Cephesi'nde, bir keşif kolu (üstte, solda). Hüseyin Avni Bey, çocukları Tekin ve Melek ile (üstte, sağda). 19. Piyade Tümeni'nin komutanlığına Kurmay Yarbay Mustafa Kemal getirilmişti (sağda).

Çanakkale Muharebeleri ile efsaneleşen 57. Piyade Alayı'nı diğer alaylardan ayıran iki nokta var: 27. Piyade Alayı'yla birlikte 25 Nisan 1915 günü Arıburnu sahillerine çıkan Anzakları durduran iki alaydan biri olması ve her şeyden önce Mustafa Kemal Atatürk ile özdeşleşmesi.

Çanakkale harp meydanlarında gösterdiği mücadeleyle tarihe ismini yazdıran 57. Piyade Alayı, 20 Ocak 1915'te Tekirdağ Yarçeşme barakalarında, farklı birliklerden alınan taburlarla, 3. Kolordu bünyesindeki 19. Piyade Tümeni emrinde kurulur. Esasında 19. Piyade Tümeni de yeni kurulmuş, komutasına ise Sofya askeri ataşesi Kurmay Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) atanmıştır. Mustafa Kemal Bey ile Hüseyin Avni Bey aynı gün, 1 Şubat 1915'te Tekirdağ'da birliklerinin komutasını üstlenirler.

22 Şubat 1915'te törenle sancağı teslim edilen 57. Piyade Alayı, ertesi gün Gelibolu Yarımadası'na sevk edilir. Alay 24 Şubat'ta Maydos'a (Eceabat) intikal edecektir. 25 Nisan sabahına kadar Arıburnu ve Anafartalar'da tatbikatlar yapacak, aynı zamanda da muharebe alanını tanıma imkânı bulacaktır.

25 Nisan 1915 sabahı Birleşik Krallık ve müttefiki Fransa, Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası'nın muhtelif sahillerine asker çıkarmaya başladı. Gerek 5. Ordu karargâhında, gerek diğer kolordu ve tümen karargâhlarında büyük bir heyecan ve hareketlilik vardı. Bu hareketliliğin olduğu yerlerden biri de 19. Tümen karargâhıydı. Zira sabah 4.30'da Arıburnu'na Avustralya ve Yeni Zelanda (Anzak) birlikleri çıkarma yapmıştı. İki saat sonra ise tüm cephelerden şiddetli bombardıman sesleri duyulmaya başlanır.

Mustafa Kemal Bey'in beklediği an gelmişti. Ordu ihtiyatı olan 19. Tümen'de saat 7.05'te hazırlıklar başlamış, hazırlığını tamamlayan ilk birlik ise 57. Alay olmuştu.

Çıkarma sahillerini savunmakla görevli 9. Tümen aynı anda Seddülbahir ve Arıburnu sahillerinde büyük bir çıkarma harekâtına karşı müdafaada bulunmaktadır. Yapılacak tek şey kalmıştır: Ordu

Hüseyin Avni Bey Kimdir?

Hüseyin Avni Bey, (1308-94) Manastır'da doğdu. Ali Bey'in oğludur. 6 Mayıs 1892'de Mülazım-ı Sani (teğmen) rütbesiyle mezun oldu. 8 Ağustos 1895'te Mülazım-ı Evvel (üsteğmen) rütbesine terfi etti. 10 Ocak 1898 yüzbaşılığa, 22 Ağustos 1904'te kolağalığına (kıdemli yüzbaşı) terfi etti. 2 Haziran 1908'te binbaşı oldu. 12 Ocak 1914'te 23. Alay komutan muavini olarak atandı. 1 Şubat 1915'te de 57. Alay Komutanı oldu. Çanakkale'de Arıburnu Muharebeleri'ne katıldı. Barada fevkalade yararlılık ve fedakârlık göstermesinden dolayı 1 Haziran 1915'te yarbaylığa terfi etti. 13 Ağustos 1915 Arıburnu'nda top mermisiyle şehit oldu. *(Milli Savunma Bakanlığı Arşivi).*

Mustafa Kemal: "Arıburnu muzafferiyetinin ilk ve metin temel taşı olan 57. Alay'ın temiz kalpli, inançlı, seçkin komutanı Şehit Yarbay Hüseyin Avni..."

ihtiyatı 19. Tümen'den bir tabur istemek. Araziye ve duruma vakıf olan Mustafa Kemal, inisiyatif alarak bir taburun yetmeyeceğini belirterek 57. Alay'a hareket emrini verir: "Düşman Arıburnu civarındaki ihraç teşebbüsü diğer noktalardaki teşebbüsattan daha ciddidir. Süvari bölüğü, 57. Alay ve cebel bataryası ve bir sıhhiye müfrezesi Kocadere garbındaki sırtlara hareket edecektir."

Alay sabah saat 7.39'da Conkbayırı'na doğru harekete geçer. Mustafa Kemal'in mahiyetindeki subaylar ve bir piyade bölüğünden oluşan müfreze ise Kocaçimen'e saat 10.00'da ulaşır. Alayın kolbaşı cephe hattına intikalini saat 09.40 itibariyle gerçekleştirir. Taarruz pozisyonu alan alay saat 11.30'da saldırıya geçer. 25 Nisan günü akşam olduğunda Anzak birlikleri, sabah 8.30'da taarruza başlayan 27. Alay ile birleşilerek bir hilal şeklinde kuşatılmış, Kanlısırt'tan Conkbayırı'na uzanan bir cephe hattında durdurulmuştur. 57. Alay ve komutanı Binbaşı Hüseyin Avni Bey, 25-26 Nisan'da cereyan eden muharebeler sırasında alayına komuta etmiş, Ağustos ayına kadar da Arıburnu bölgesinde sağ kanat mıntıkası sorumluluğunu üstlenerek tüm taarruzlarda alayının başında olmuştur.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, 11 Mayıs'ta cepheyi ziyarete geldiğinde kendisine, Hüseyin Avni Bey'in 25 Nisan'daki muharebelerde gösterdiği kahramanlık anlatılmış, bunun üzerine rütbesi yarbaylığa terfi edilmiştir. Bu haberi tümen komutanı Yarbay Mustafa Kemal şu raporla haber vermiştir: →

"Sağ kanat komutanlığına (57. Piyade Alay Komutanlığı)

Kemalyeri'nden

12 Mayıs 1915

Başkomutan vekili paşa dün Kuzey Grubu bölgesine gelmişler bütün birliklerin gösterdikleri ve göstermekte oldukları fedakârlıkları çok beğenmişlerdir. Harbin başlangıcından şimdiye kadar canını verircesine çaba gösterdiği görülmüş olan 57. Piyade Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Avni'nin rütbesinin yarbaylığa yükseltilerek gönlünün hoş edildiği bildirilmiştir.

Arıburnu Kuvvetleri ve 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal"

Hüseyin Avni Bey'in (yan sayfada) ailesinin imkânlarıyla yaptırılan ilk kabri (üstte). Bugün Zeytinlik mevkiinde bulunan Hüseyin Avni Bey Şehitliği (altta).

Bayram sessizliği bozuldu

Çanakkale Cephesi'nde 25 Nisan günü yaşananların bir benzeri, 6 Ağustos 1915'te yaşanacaktır. İtilaf kuvvetleri 25 Nisan'da ulaşamadıkları hedeflerini gerçekleştirmek için uzak ülkelerden getirdikleri yeni birliklerle Anafartalar sahiline çıkarken tüm cephelerde de taarruza geçmiştir. Bu taarruzları 10 Ağustos'ta Conkbayırı yamacında durduran ise Albay Mustafa Kemal olacaktır. Bu taarruzun ardından, cephede başlayan kısmi sessizlikten iki gün sonra 12 Ağustos 1915'te, yani ramazan bayramının ilk gününde bombardıman başlayacaktır.

Bombardımandan önceki ilk sükûnetten yararlanan birlikler dinlenmeye çekilmiş, zafer ve bayramın sevinci ile birbirlerini tebrike imkân bulmuştur. O gün herkes sevinçlidir. Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa da askerlerin bayramlarını tebrik eder:"Müşir Paşa Hazretleri'nin (Liman von Sanders) tebriklerini yukarıya yazıyorum. Ben de mübarek bayramınızı tebrik eder inşallah kazanacağımız kati muzafferiyetlerde komutam altındaki kıtaatın ayrı ayrı bir hiss-i iftihar olması temennimi ilave eylerim…"

Bu sükûnet uzun sürmeyecek İtilaf topçusu bayramın ikinci günü 13 Ağustos'ta da her zamankinden daha şiddetli bombardımana başlayacaktır. Ortalık tekrar toz duman olmuştur. Askerler zeminliklere çekilmiş, bombardımanın bitmesini beklemektedir.

Hüseyin Avni Bey, saat 12.40'ta bombardımanın ağır bir zayiata neden olduğunu şehit ve yaralıların bir hayli olduğunu belirttiği raporunu 19. Tümen'e vekâlet eden Yarbay Mehmet Şefik Bey'e gönderdikten sonra saat 13.20'de küçük bir rapor daha yazar. Tümene hitaben "şayan-ı arz bir vukuat olmadığı maruzdur" dediği tek cümlelik yazı onun yazdığı son rapor olacaktır.

Yorgundur ve dinlenebilmek amacıyla çadırına gider. İstirahate çekildikten kısa bir süre sonra topçu ateşi yeniden başlamıştır. Takriben saat 14.00 civarında karargâhına düşen bir obüs mermisiyle Yarbay Hüseyin Avni Bey yaşamını kaybeder. Alay komutanlığına Binbaşı Murat Bey vekâlet edecek, alay komutanın şehit olduğunu birliklere haber vermek zorunda kalacaktır:

"13 Ağustos 1915 Saat 2:30, Edirne Sırtlarından 57. Alay ve 72. Alay 2. Taburlar ve makineli bölük kumandanlıklarına

Alay kumandanımız Avni Bey, bugün karargâhına düşen bir obüs mermisiyle şahadet mertebesine ulaşmıştır. Düşmana layık olduğu kadar intikam ve öç almak üzere üzerimize düşen vazifede daha fazla gayret gösterilmesi ve uyanık bulunulmasını tüm arkadaşlarımdan temenni ederim.

Hüseyin Avni Bey'in son mektubu

Refika-i hayatım,

Valide-i muhteremememin ellerini ayaklarını öperim. Hayır duasını eksik etmesin. Sizin, Fehmi'nin, gözlerinizi öperim. Semine Hanım'a ve beni soranlara selamlar ederim. Hala Hanım'ın ellerini öperim. Mustafa Bey'e ve mahdumlarına selamlar ederim. Beni soruyorsun: Hamdolsun kemal-i sıhhat ve afiyetteyim.

Hatta bugün, bu mübarek cuma olmak münasebetiyle şimdi biraz evvel, çadırımın önüne alayımın sancağını diktim. Bir mihrap yaptım. Cephane sandıklarından bir de minber yaptım. Mihraba, bir de ayet yazdırdım. Hasılı güzel bir cami yapıp bütün alayımızın askeriyle, çimenler üstünde güzel bir namaz kıldık.

Namaz bitti. Çadırıma girdim. Biraz uyudum. Şimdi kalktım. Mektubunuzu verdiler. Çadırımda okudum. Ve şu notu bu çadırın içinde size yazıyorum. Çünkü biz şimdi kasabada değiliz. Çadırdayız. Hasılı biz şimdi çadırdayız. Bir köy yanında, bizim İştip'teki Kavaklı gibi ağaçlık, sulak yerler, önümde yeşil yeşil zümrüt gibi tarlalar, çayırlar, her taraf bahar; hava güzel. Hafif bir rüzgâr esiyor. Çadırımın eteklerini, basur kapısını sallıyor. Askerim hep ağaçlar altında, sular başında çamaşır yıkıyor. Birçokları da çamaşırlarını yeşil çimenlere sermişler. Adeta çiçek tarlası gibi görünüyor. Namaz kılarken dört tane düşman tayyaresi havada dolaştı. Etraftan askerler topla, mitralyözle tüfenkle karşıladılar ve defettiler. Onlar da birkaç bomba attı ama nereye bilmiyorum? Ara sıra düşmanın tayyareleri etrafı dolaşıyor ve nerede kalabalık asker görürse bomba atıyor. Lakin hamdolsun kimseye bir şey olmuyor. Çünkü gürültüsünü işitiyoruz. Hemen top tüfekle defediyoruz. Belki gazetelerde okuduklarını işitiyorsunuz. Birkaç tanesini düşürdük.

Kâfir düşman denizden bir şey yapamadı. Karaya asker çıkarmaya da cesaret edemedi. Şimdi tayyareyle taciz etmeye başladı. Fakat merak etmeyiniz; bunlar bize eğlence geliyor. Tüfek atılır ve kaçar; hemen her taraftan top tüfek atılır ve kaçar. Hasılı güzel bir kır âleminde yaşıyoruz. Hasretinizden başka hiç bir düşüncem yoktur. İnşallah Cenab-ı Hak, millet ve devlete hayırlı muzafferiyetler ihsan eder de, yine cümlemiz bir araya gelip mesudane yaşarız.

Avni

(Kaynak: Ayrıca Perihan Eldeniz Arıburun, Atatürk'ün Öğretmeni, Genç Matbaası, Ankara 1994, s. 105-106. Ayrıca torunu B. Hakan Arıburun.)

Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri 25 Nisan'da Arıburnu'na asker çıkartınca 19. Tümen'de hazırlığını ilk tamamlayan 57. Alay oldu.

57. Alay Kumandan Vekili
Binbaşı Murat"

Hüseyin Avni Bey'in ölümüne en çok üzülen ise tümen komutanı Yarbay M. Şefik Bey olmuştur:

"13 Ağustos 1915 Saat 2:45

57. Alay kumandanlığı vekâletine

Avni Bey'in vuku-u şehadeti cidden budi-i teessür oldu. Binbaşı Murat Efendi vekâleten kumandayı deruhte edecektir. Mübarek şehidin kumandanlığı zamanında 57. Alay'ın yaşanan muharebelerde Allah'ın inayeti ile yerine getirdiği büyük hizmetlerin bundan sonra da artması ile ve kazandığı şöhretin inşallah muhafazasına eskiden olduğu gibi heyet-i kumandanca gayret gösterileceğini ümit eder ve alaya beyan-ı taziye eylerim.

19. Tümen kumandan vekili
Kaymakam M. Şefik"

3. Kolordu Komutanı Esat Paşa hatıralarında Hüseyin Avni Bey'in ölümünü saatiyle birlikte şu cümlelerle belirtecektir: "… 5.30'da bir bomba 57. Alay'ın karargâhına isabet ederek alay kumandanını ve etrafındaki neferleri şehit etti."

Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal, *Arıburnu Raporları* adlı hatıralarında Hüseyin Avni Bey'den övgü dolu şu sözlerle bahseder: "Arıburnu muzafferiyetinin ilk ve metin temel taşı olan 57. Alay'ın temiz kalpli, inançlı, seçkin komutanı Şehit Yarbay Avni'yi özel bir hürmetle anarım."

Anafartalar Grup Komutanlığı kurmay başkanı binbaşı İzzeddin Bey de (Çalışlar) hatıratında Hüseyin Avni Bey'in karargâhında obüs mermisi ile yaşamını kaybettiğini belirtmiş ve "Şanlı 57. Alay'ın cesur kumandanı" sözleriyle iltifatta bulunmuştur.

57. Alay 1. Tabur komutanı Binbaşı Ahmet Zeki (Soydemir), Charles Bean'e verdiği röportajda Hüseyin Avni Bey'i ölümünden iki saat önce ziyaret ettiğini ve ailesinden mektup geldiğini belirtmiştir: "… Bayram →

“Kara kedi” denilen şarapnel bombasıyla yaşamını kaybeden Hüseyin Avni’nin mezarı yıllarca bulunamadı.

Hüseyin Avni Bey’in Harbiye Askeri Müzesi’nde bulunan kanlı üniforması (solda) ve şehiden vefat ettiğini bildiren şahsi dosyasındaki belge (yan sayfada).

günü, alayımın iyi, yaşlı kumandanı Avni Bey’i Edirne Sırtı’nda ziyaretine gittim. Bana evinden bir mektup geldiğini söyledi. Mektupta çocuklar bu savaşın daha ne kadar süreceğini ve daha önceki yıl olduğu gibi bu bayramda da babalarının yanlarında olup olmayacağını soruyorlardı. Çocuklarının hepsi mektupta bu durumun onsuz ne kadar mükedder (kederli) olduğunu söylüyorlardı. Bunu bana söyledikten iki saat sonra zavallı adam sizin obüslerinizden birinden gelen bir top mermisi ile hayatını kaybetti- 6 inçlik obüsünüz tam isabet etti ancak o zaman o obüsler henüz gelmemiş olabilirdi.”

“Babasının mezarını bilmiyorduk”

Hüseyin Avni Bey’in ölüm anını gelini olan Perihan Eldeniz Arıburun, yıllar sonra şöyle anlatacaktır: “... Bayram günü, komutanlar, orada bayramlaşmaya karar vermişler. Fahrettin Altay Paşa o zamanlar, bundan 75 yıl önce kolordu erkân-ı harp reisiymiş; miralay (albay) rütbesinde o dakikalarda en kıdemli subay, orada oymuş. 57. Alay kumandanı da gelmiş. Bayramlaşıyorlarmış. İngilizler, o sıralar yeni bir şarapnel icat etmişler. ‘Kara kedi’ derlermiş. Çünkü döne döne, vızıldayarak gidermiş. Kedi miyavlamasına da benzermiş bu ses. İşte bu kara kedilerden biri, miyavlaya vızıldaya seslenerek yaklaşmış, sahra hastanesinin 10 metre kadar ilerisine düşmüş. ‘Neyse, geçti...’ derlerken bir tane daha gelmiş. Bu sefer çadırın tepesine. Birden ortalık toz duman olmuş.

Göz gözü görmez olmuş. Bir ara durulunca 57. Alay komutanını yerde yatar görmüşler. Bir kolcağızı kopmuş. Fahrettin Paşa, onu kucağına almış. Başının arkasında da bir isabet olduğunu görmüşler. Kanlar, şerefli üniformasının üstüne fışkırıyormuş. Son sözü, ‘Aileme haber verin. Millet var olsun’ diyebilmiş. Gözlerini kapamış. Onu öylece şimdiki açık türbesinin bulunduğu yere gömmüşler. Üç çamların yakınına.”

Hüseyin Avni Bey’in mezarı yıllar boyunca bulunamamıştır. Mezarı dönemin 3. Kolordu kurmay başkanı olan ve ölümüne şahit olan Org. Fahrettin Altay Paşa’nın tarif etmesiyle 1955 yılında Hava Kuvvetleri Komutanlığı Kurmay Başkanı olarak görev yapan oğlu Korgeneral Tekin Arıburun’un çabalarıyla bulunmuştur. Kabri ilk defa ailesinin imkânlarıyla yaptırılmıştır.

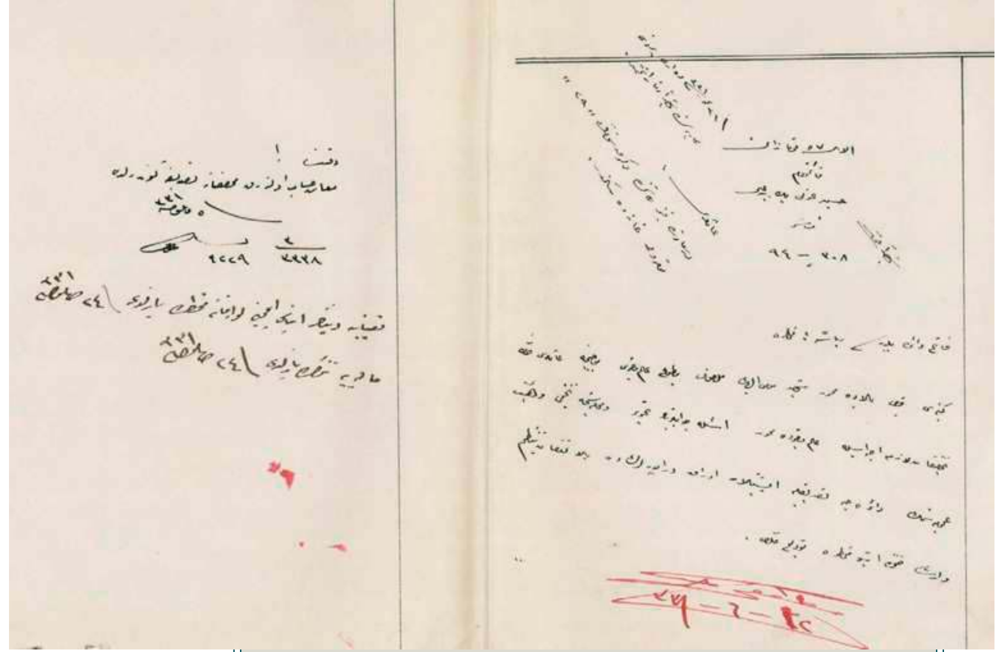
Tekin Arıburun’un eşi Perihan Eldeniz Arıburun, mezarın bulunuşunu şöyle anlatır:“…1940’ta onunla evlendiğimizde şehit babasının mezarının bulunduğu yeri bilemiyordu. Ancak 1955’te bu yer bulunabildi. Üç çamdan başka görünürde işaret yoktu. O yerin kazma sırası geldiği zaman tümseğin içinden açılmış bir kağıt yaprağı gibi yayılmış bir gaz tenekesi çıkmış. Üzerine bir hayır sahibi kasatura ile delikler açarak ‘57. Alay Kumandanı Hüseyin Avni Bey’ diye yazmış. Allah hepsini rahmet etsin.”

Kanlı üniforma

Hüseyin Avni Bey o gün ağır yara almıştır. Harbiye Askeri Müzesi'nde bulunan kanlı üniforması incelendiğinde bacaklarına çok sayıda şarapnel parçasının isabet edildiği düşünülmektedir. Üniformadaki kan lekelerine ise başından almış olduğu yaranın sebep olduğu anlaşılmaktadır. Üniformada omzundaki yarbay rütbesinin biri görülmemektedir. Muhtemel o gün yok olmuştur.

Yukarıda belirtilen raporlar ve ailenin beyanatları esas alındığında öğleden sonra saat 14.00 ila 14.30 civarında obüs mermisi isabet olmuş ve Yarbay Hüseyin Avni Bey'i yaralamıştır. Bir süre sağlık personeli tarafından müdahale edildiği, üniformasının bu sırada çıkarıldığı düşünülmektedir.

Bu kanlı üniforma ve şahsi eşyalar eşi Fatma Zehra Hanım'a teslim edilmiştir. Torunu B. Hakan Arıburunu'nun beyanatına göre 1986 yılı Ağustos ayında oğlu Tekin Arıburun, bu üniformayı ve bazı şahsi eşyalarını Harbiye Askeri Müzesi'ne bağışlamıştır. Hatta kendisi de bu teslim töreninde hazır bulunmuştur ●

"Şehiden vefat etmiştir"

Hüseyin Avni Bey'in şehiden vefat ettiğini belirten ve ailesine maaş tahsisi hakkında Milli Savunma Bakanlığı arşivindeki şahsi dosyasındaki belgede şunlar yazıyor:

Alay 57 Kumandanı
Kaymakam
Hüseyin Avni Bey bin Ali
Manastır
308/94

Şehiden fevt
31 Temmuz 331 [13 Ağustos 1915] Arıburnu Muharebesi'nde şehiden vefat etmiştir.

Ailesi: Dersaadet Kıztaşı'nda Değirmen Sokak 29 numaralı hanede sakindir.

Fatih Daire-i Belediye Riyaseti'ne: Muhtıra
Künye-yi kısa balada muharrer şehid-i mumaileyhin melsuk matbu' nüfus ilmühaberi mucibince ailesi hakkında tahkikat-ı lazime icrasıyla ilmühaberde muharrer es'ile cevaplarının tahrir ve mahallesince tanzimi ve heyet-i umumiyesinin dairece tasdikiyle istenilen evrak ve raporların da bilanoksan tanzim ve irsali zımnında işbu muhtıra tevdi kılındı.

Dikkat!
Maaş hesap olunarak mütehassisane tasdike gönderildi. 5 Eylül 331 [18 Eylül 1915].

3/3338 9229

Tayinata deyninin ifası için levazımata muhtıra yazıldı. 24 Eylül 331 [7 Ekim 1915]
Maliyeye tezkere yazıldı. 24 Eylül 331 [7 Ekim 1915].

Bibliyografya

- Hüseyin Avni Bey'in torunu B. Hakan Arıburun.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Amfibi Harekat), V'inci Cilt II'inci Kitap, Gn. Kur ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915 - 09 Ocak 1916), V'inci Cilt III' üncü Kitap, Gn. Kur ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Bir Kahramanlık Abidesi: 57. Piyade Alayı - Şehitler Alayı, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 296.
- Burhan Sayılır, Çanakkale'de Kahramanlar Geçidi 57. Piyade Alayı, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale 2012.
- Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, Cilt 2. Genelkurmay ATESE Yayınları, Ankara 2015.
- C.E.W. Bean, Gallipoli Mission, Australian War Memorial, Canberna 1948,s. 179.
- F. Rezzan ÜNALP "Çanakkale'nin Kahramanı 57. Alay Komutanı Şehit Hüseyin Avni Bey" Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler Editör Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale 2015, s. 213-218.
- Hülya Toker, Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri, Genelkurmay ATASE Yayınları. Ankara 2014.
- İzzettin Çalışlar, On Yıllık Savaş, Haz: İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Perihan Eldeniz Arıburun, Atatürk'ün Öğretmeni, Genç Matbaası, Ankara 1994.

Karım Beni Aldatırsa filminin şarkılarını o yazdı

Nâzım'ın meçhul kalan şarkı sözleri

Nâzım Hikmet'in (solda), 1933 yılında gösterime giren *Karım Beni Aldatırsa* filminde dağıtılan, filmin şarkı sözlerini içeren aynı isimli kitapçığı (üstte).

Nâzım Hikmet'in ilk kez gün yüzüne çıkan, "Mümtaz Osman" takma adıyla yayımlanan *Karım Beni Aldatırsa* kitapçığında 17 şarkı sözü yer alıyor. İlk Türkçe operet olan *Karım Beni Aldatırsa* filminden şimdiye dek bilinmeyen şarkı sözlerini içeren kitapçık, Nâzım Hikmet'in senarist ve şarkı sözü yazarı kimliğine de ışık tutacak çok önemli bir belge niteliği taşıyor.

Özgün Uçar
ozucaro@gmail.com

İpek Film Stüdyosu bahçesinde, dublaj yaptığı dönemde Nâzım Hikmet (solda). Ağustos 1932 tarihli *Holivut* dergisinde *Karım Beni Aldatırsa* filmiyle ilgili yayımlanan haberde, filmden bir sahne (altta).

İpek Film, yönetmen Muhsin Ertuğrul'la Türkçe bir operet film için anlaşır. Muhsin Ertuğrul operetin senaryosu ve güfteleri için, daha önce *Kafatası* ve *Bir Ölü Evi* piyeslerini oyunlaştırdığı Nâzım Hikmet ile, müzikleri içinse besteci Muhlis Sabahattin ile anlaşır. Feriha Tevfik, Ercüment Behzat ve Hazım Körmükçü'nün başrollerini paylaşacağı film, sinemamızın ilk Türkçe opereti olarak Fransız vodvillerinden esinlenilerek çekilmeye başlanan *Karım Beni Aldatırsa*'dır.

Holivut sinema mecmuası, 1 Ağustos 1932 tarihli nüshasında İpek Film tarafından çekimleri süren *Karım Beni Aldatırsa* filmini kapağına taşır ve mevzusu ile ilgili olarak senarist Osman Bey'in görüşlerine başvurur: "Film bir operet olduğu için çok hareketlidir. Fakat mevzu herhangi bir Avrupa operet filmi mevzuundan ne daha karışık, ne de daha basittir. Yalnız bir tek hususiyeti, mevzusunun bir veya iki yıldıza dayanmayıp

hemen hemen her artistte aynı kuvvette olmasındadır." *Holivut* mecmuasının mikrofon uzattığı senarist Osman Bey, daha sonra senaryosunu yazacağı çoğu filmde "Mümtaz Osman" mahlasını kullanacak olan Nâzım Hikmet'ten başkası değildir.

Nâzım Hikmet, 1938'de Donanma Davası'nda "Askeri kişileri üstlerine karşı isyana teşvik" gerekçesiyle 12 yıl 7 ay sürecek hapisliğine kadar İpek Film stüdyolarında hem dublaj yönetmenliği yapacak, hem de Muhsin Ertuğrul'un yöneteceği filmlerin senaryolarını yazacaktır.

Nam-ı diğer Mümtaz Osman

Karım Beni Aldatırsa filminin çekimlerine başlanan 1932 senesinde, Nâzım Hikmet'e *Gece Gelen Telgraf* kitabıyla ilgili soruşturma açılmış, TKP içerisinde "Nâzım muhalefeti" oluşmuş; komünist olduğu, şiirin ve edebiyatın putlarına başkaldırdığı için Babıâli'de üretim olanakları kısıtlanmıştı. Ancak 1925'te Moskova'daki üniversite yıllarında tanıdığı dostu Muhsin Ertuğrul onu yalnız bırakmadı. Muhsin Ertuğrul daha önce Nâzım Hikmet'ten Darülbedayi'de sahnelemek için piyes istemiş, Nâzım da *Kafatası* ve *Bir Ölü Evi* piyeslerini yazmıştı.

Kafatası piyesi 1932 yılında Nâzım Hikmet'in kendi ismiyle sahnelenmişse de *Bir Ölü Ev*i piyesinin ilanında yazar olarak sadece Hikmet ismi bulunuyordu. Döneminin anti-komünist havası her geçen gün oklarını üzerine yöneltirken Piraye Hanım'la birlikte yaşamaya başlamış ve geçim mücadelesi veren Nâzım Hikmet; Muhsin Ertuğrul ile çalışacağı *Karım Beni Aldatırsa* opereti için de kendi isminden tamamen vaz geçerek "Mümtaz Osman" takma adını kullanır. Hem Muhsin Ertuğrul'u korur hem yeni filmlerde bu takma adın getirdiği görünmezlikle senarist ve şarkı sözü yazarı olarak evini geçindirmeye devam eder.

Nâzım Hikmet, 18 Mart 1933'te tutuklanıp idam talebiyle TKP Davası'ndan yargılandıktan sonra 12 Ağustos 1934 yılında, cumhuriyetin 10. yılı dolayısıyla çıkartılan Af Kanunu'ndan faydalanana dek Bursa Cezaevi'nde bir buçuk yıl tutuklu kaldı. "Selma Muhtar", "M.İhsan", "Ercümend Er" ve "İhsan Koza" gibi isimler kullanarak da film senaryoları yazan Nâzım, *Karım Beni Aldatırsa*'dan sonra "Mümtaz Osman" takma adıyla *Naşit Dolandırıcı* (1933), *Fena Yol* (*O Kakos Dhromos*) (1933), *Düğün Gecesi* (1933), *Milyon Avcıları* (1934), *Leblebici Horhor Ağa* (1934), *Aysel Bataklı Damın Kızı* (1934), *Tosun Paşa* (1939), *Şehvet Kurbanı* (1940), *Kıskanç* (1942) filmlerinin senaryolarını da yazdı. *Söz Bir* →

***Karım Beni Aldatırsa* film afişi (üstte). *Unutulan Adam* piyesinin temsili dolayısıyla bir araya gelen Muhsin Ertuğrul ve Nâzım Hikmet (altta).**

Allah Bir (1933) ve *Cici Berber* (1933) operetlerinin ise senaryolarına ek olarak güfteleri de "Mümtaz Osman" imzası taşıyordu.

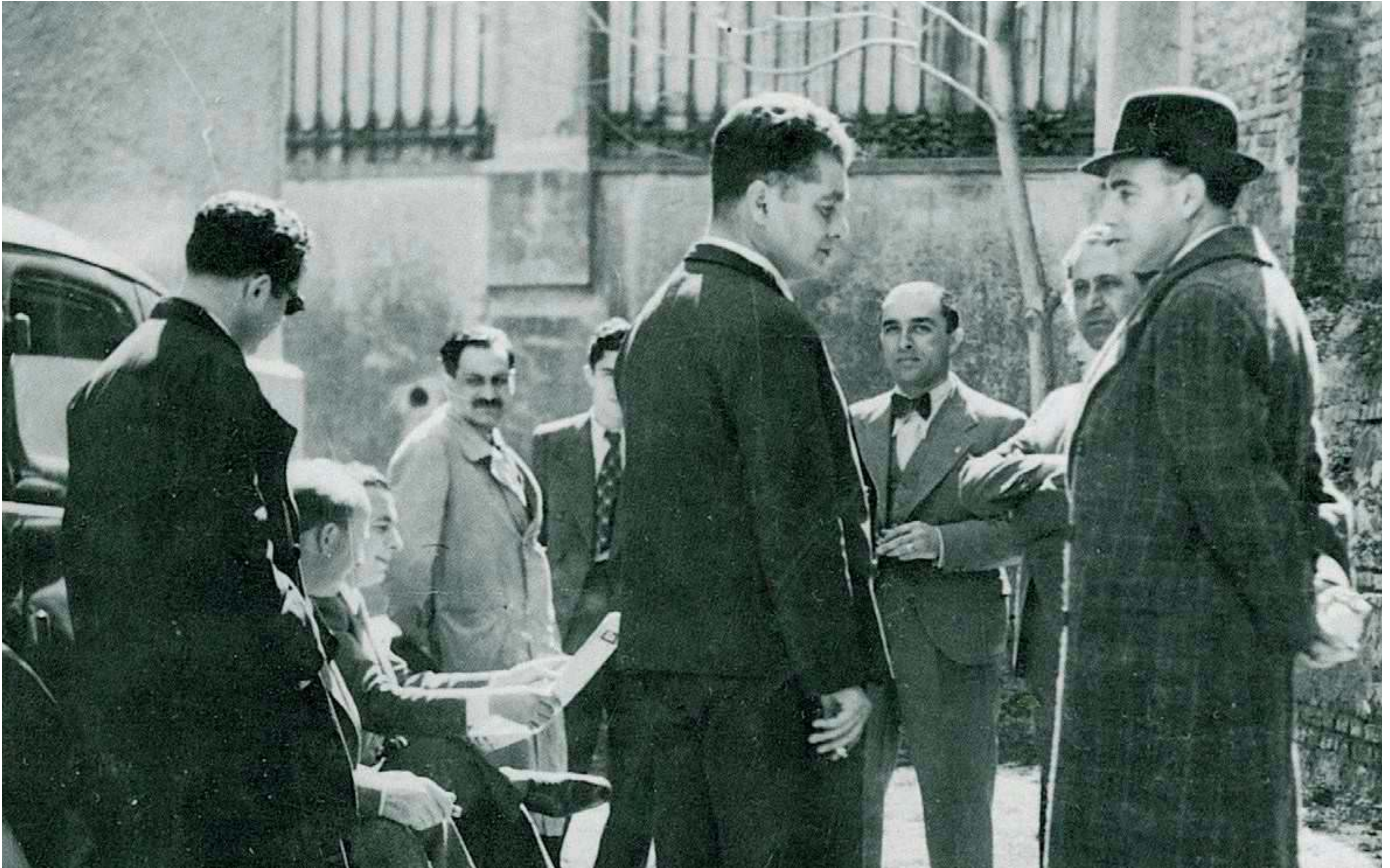
Kitapçık kibrit kutusu kadardı

İlk gösterimi 22 Ocak 1933 yılında yapılan, İstanbul'da Moda ve Hayırsızada'da çekimleri tamamlanan *Karım Beni Aldatırsa* filmi, İstanbul Melek ve Elhamra sinemaları ile İzmir Milli Kütüphane Sineması'nda (Elhamra Sineması İdaresi) gösterilir.

Filmle aynı ismi taşıyan ve Nâzım Hikmet'in bugüne dek bilinmeyen; bibliyografyasında, külliyatında, hakkında yazılan kitaplarda yer bulmamış kibrit kutusu büyüklüğündeki şarkı sözü kitapçığı 5,5 × 7,5 santim boyutunda, 30 sayfadan oluşuyor. Ön kapağında tanıtım yazısı olarak şu ifadeler yer alıyor: "Elhamra idaresinde Milli Kütüphane Sineması hediyesi. *Karım Beni Aldatırsa*. İlk Türkçe operet filminin şarkıları. Yazan: Mümtaz Osman, Besteleyen: Muhlis Sebahattin. Fiyatı 5 kuruştur. Alaaddin Klişe ve Matbaası." Bu açıklama kitapçığın İstanbul'daki Alaaddin Klişe ve Matbaası'nda basılıp 1933 yılında İzmir Elhamra İdaresi'ne bağlı Milli Kütüphane Sineması'nda *Karım Beni Aldatırsa* filmini izlemeye gelenlere özel olarak dağıtıldığı, gösterime girdiği diğer sinemalarda da dağıtılmış olabileceği izlenimini veriyor.

Kitapçığın arka kapağında Feriha Tevfik ve Ercüment Behzat'ın filmden bir fotoğrafı, içinde de filmden set fotoğrafları yer alıyor. Kitapçıkta basım tarihine ilişkin bir ibare bulunmasa da, içerisinde set fotoğraflarının yer alması ve Elhamra Sineması tarafından dağıtılması filmin gösterime girdiği Ocak 1933 tarihine yakın zamanda basılmış olma ihtimalini güçlendiriyor.

Nâzım Hikmet "Orhan Selim" imzasıyla *İt Ürür Kervan Yürür* (1936), "Ahmet Oğuz Saruhan" imzasıyla *La Fontaine'den Masallar* (1949) ve "Naime Hassan" imzasıyla *Orman Cücelerinin Sergüzeşti* (1932) adlı kitapları çıkarmıştı. *Karım Beni Aldatırsa* kitapçığı, Nâzım Hikmet'in "Mümtaz Osman" ismiyle basılmış şu ana dek bilinen tek yayını olma özelliğini taşıyor. *Lüküs Hayat* başta olmak üzere zamanın önemli operetlerinin şarkı sözü yazarı olarak adı anılan Nâzım Hikmet'in film

Bu kitapçık, Nâzım'ın Mümtaz Osman mahlasıyla basılan bilinen tek yayını.

senaristi ve şarkı sözü yazarı kimliğinin en somut örneklerinden birini oluşturuyor. Ayrıca 1932 yılında yayımlanan *Gece Gelen Telgraf*, *Kafatası - Facia*, *Seçilmiş Şiirler* kitaplarının ardından *Karım Beni Aldatırsa* kitapçığı Nâzım'ın 1933 yılında basıldığı bilinen tek yayını olma özelliğini taşıyor.

Nâzım'ın kaleminden "Bayrak Marşı"

Karım Beni Aldatırsa'nın şarkı sözlerinden birkaçı dönemin mecmua ve gazetelerinde, Nâzım Hikmet'e ait olduğu bilinmeden yer bulsa da 17 şarkı sözünün tamamı ilk kez kitapçıkta bir arada yayımlanmış oldu. "Aldatırsa beni karum" ile başlayan kitapçık şu →

Nâzım Hikmet (sağdan ikinci), İpek Film'de çalıştığı dönemlerde (üstte). *Ankara Postası* filminin bahçe çekimlerinde Nâzım Hikmet (arkası dönük) ve İpek Film Stüdyosunu kuran İpekçi'lerle (altta, solda). *Karım Beni Aldatırsa* filminin Elhamra Sineması'ndaki gösterim haberi (altta).

MATBUAT CEMİYETİ MUHTEREM MÜNTESİBİNİNİ DAVET

Memleketimizde hazırlanan büyük türkçe opereti

KARIM BENİ ALDATIRSA

Filmimizi bugün saat 2 1/2 ELHAMRA SİNEMASINDA muhterem Matbuat Cemiyeti azasına takdim edeceğiz.

Ayrıca Müessesemizin serbest duhuliye davetiyelerini haiz olan dostlarımızla şehrimiz sinema ve filim müessesatı müdürlerinin teşriflerini rica ederiz.

İpekçi kardeşler

Karım Beni Aldatırsa plakta

Karım Beni Aldatırsa operetinin "Aldatursa Beni Karum" adlı parçası ile yine Nâzım Hikmet'in yazdığı *Söz Bir Allah Bir* operetinin "Sorguya Çekme Beni" isimli parçası, Hazım Körmükçü'nün sesinden plağa kaydedilir. Gramofon Plak Şirketi tarafından yapılan kaydın kapağında "Karım Beni Aldatırsa filminden" ibaresi yer alır ve filmde yer alan koro da Hazım Körmükçü'ye eşlik etmektedir.

Nâzım Hikmet "Mümtaz Osman" takma adıyla yazdığı iki operetin şarkı sözlerinin plağa aktarılmasından telif ücreti alır. 5 Temmuz 1933 tarihinde, Bursa Cezaevi'ndeki mahpusluğu sırasında eşi Piraye Hanım'a gönderdiği mektupta *Karım Beni Aldatırsa* plağıyla ilgili şunları yazar: "Benim piyes işinin peşine düştüğün çok iyi. Bir de Vedat canıma, Vedat biriciğime söyle, onun da tanıdığı, İpekçi'lerden tanıdığı bir Sarı İhsan vardır. Bu İhsan benim *Karım Beni Aldatırsa* filminin plaklarıyla alakadar. O plakların parasını da Vedat ondan sorsun."

Plağı dinleyin

Sol taraftaki QR kodu kullanarak plağa çekilen opereti dinleyebilirsiniz.

Aldatırsa beni karum...

Aldatırsa beni karum
Ben ona bir is yaparum,
Temizlerum namusumu,
Yelkeni öyle açarum.

Buralaru İstanbuldur,
Baştan çıkma işi boldur.
Senin kadeh boşalırsa
Git, başka bir kadeh
doldur.

Aldatırsa beni karum
Canına billah kıyarum,
Devrederum aşuğuna,
Sağlam bir nikâh kıyarum

Nikâhta vardur keramet;
Etmem aşuğa merhamet.
Oy, beni aldatan karu
Onu da aldatır elbet.

Aldatırsa beni karum
Ben ona bir iş yaparum.
Temizlerum namusumu,
Yelkeni öyle açarum.

Kitapçıkta yer alan “Aldatırsa beni karım” şarkısı sözleri (üstte). Filmin müziklerini hazırlayan ünlü besteci Muhlis Sabahattin Ezgi (sağda). Kitapçığın arka kapağında filmden bir sahne yer alıyor. Feriha Tevfik ve Ercüment Behzat (altta).

şekilde devam ediyor: “Kayuk Yanaştu”, “Kalbimin ruyası”, “Sinirlerim yoktur”, “Bayrak Marşı”, “Gözlerime bak”, “Böyle dersane”, “Burada ne arıyorsun?”, “Yıldızlar ne güzel”, “Kürek Dersi”, “İki süt kardeş”, “Balıkçılar şarkısı”, “Kotramız”, “Kıyacağum canuma”, “İnan bana”, “Keserim seni ensenden”, “Şahadetname Marşı”. “Balıkçılar Şarkısı” şiirine Adam Yayınları tarafından yayımlanan *Yatar Bursa Kalesinde* kitabında “Nâzım’ın sağlığında yayımlanan kitaplarına almadığı şiirleri” kategorisinde “İstanbul, 1929” notu düşülerek başlıksız olarak yer verilmiş.

Nâzım Hikmet külliyatına bilinmeyen yeni dizelerle katkı sunan kitapçık, Nâzım Hikmet okurunu heyecanlandıracak, dimağına yeni ezberler katacak yeni şiirler de sunuyor. “Bayrak Marşı” onlardan biri:

Yağız bir at gibi
Dimdik şahlanarak
Gönüller zaptetti bu
bayrak.
İpek göğsünü ger
Aşkın bayrağına
Ver selam
Ver selam
Ver.

Yine ilk kez bu kitapçıkla gün yüzüne çıkan başka bir şiir ise *Kalbimin Rüyası*:

Kalbim ateşten şarkıları
çalan sazdır,

Kalp şekline girmiş, aşka
yükselen bir miyazdır.
Rüyasız kalbi göğsümde
taşıyamam;
Rüya görmeden kalbim-
de, yaşıyamam.
Eller istiyorum ki ben,
sazımın tellerinde,
Kalbin sevdaya susayan
feryadını çalsınlar.
Rüya görmeden kalpte,
yaşanamaz;
Rüyasız kalp göğüste
Taşınamaz.

Nâzım Hikmet kitapçıkta yer alan kimi şarkı sözlerinde karakterlerin isimleri, okuyacakları sözleri, diyalogları da belirtmiş, Karadenizli deniz sporları işletmecisi Salih Reis'in (Hazım Körmükçü) Karadeniz şivesi, şarkı sözlerine de yansımış:

"Aldatırsa beni karum
Ben ona bir iş yaparum,
Temizlerum namusumu,
Yelkeni öyle açarum."

Nâzım Hikmet'in senaryosunu yazdığı, yönettiği, seslendirmesini yaptığı birçok film gibi bu da "kaybolmuş" filmlerinden biri. Günümüze Nâzım Hikmet'in bilinmeyen şiirleriyle bir kitapçık olarak ulaşan bu film ve diğerleri, Nâzım Hikmet'in sinemacı yönüne ve Türk Sineması'nın 1950 öncesi dönemine ışık tutmak için hâlâ gün yüzüne çıkarılmayı bekliyor ●

Muhsin Ertuğrul filmlerinin çoğunun çeken Cezmi Ar ve kardeşi Remzi Ar (üstte).

Filmin konusu: "Tatlı, heyecanlı ve aşk dolu bir gece"

28 Şubat 1933 tarihli *Alemdar* dergisinde yer alan "Karım Beni Aldatırsa" haberinde, filmin konusu şöyle anlatılır: "Salih Kaptan (Hazım Körmükçü), Moda'da bir deniz sporları dershanesi açıyor. Belma (Bedia Muvahit) isminde bir de karısı vardır. Dershanenin kürek hocası Orhan'dır. (Ercüment Behzat) Dershaneye kadınlar hemen yalnız Orhan için geliyorlar. Belma, Orhan'a âşıktır. Bir gün Şadan'ın (Vasfi Rıza Zobu) nişanlısı Fatoş (Feriha Tevfik) bu mektebe geliyor. Amcası Avni (Behzat Butak) tarafından yazdırılıyor. Kürek derslerinde Fatoş Orhan'ı sevmiştir. Ve bir gün ders verirken Fatoş küreği atıyor ve iki genç Hayırsızada'ya sürükleniyorlar. Burada tatlı, heyecanlı ve aşk dolu bir gece geçiyor. Şadan ve Avni meraktadırlar. Bir balık kayığı bunları döndürüyor. Artık Fatoş eski nişanlısını unutmuştur. Orhan Belma'yı başından atmak için aynı dershanede masaj hocası ve süt kardeşi Nuri'yi (Refik Kemal Arduman) Belma'ya gönderiyor. Belma, bu haberle baygın bir halde Nuri'nin kucağına düştüğü sırada Salih Kaptan odaya girer ve onlara İstanbul usulü bir ceza tertibeder ve yani birbirine nikâhlamaya kalkar. Muammer (Muammer Karaca) isminde bir gemici bu hareketi hoş karşılamaz ve intihara kalkışır. Bir taraftan gerek Belma'nın ve gerek Fatoş'un hareketleri, kadın işlerini tahkik eden şirketin adamı Abdullah (Galip Arcan) tarafından tahkik olunur. Abdullah'a kotrada cebren başka bir dosya yaptırarak Belma'yı işten tenzih eder. Ve nihayet Salih Reis, Abdullah'ın raporunu okuyunca karısının masumiyetine inanıyor ve affediyor. Orhan ile Fatma da evleniyor ve bu mesut evlenmeyi tespit için bir deniz tenezzühüne karar verilirken film bitiyor."

Mileva, daha sonra evleneceği Einstein'la üniversite yıllarında tanıştı.

“Tüm matematik problemlerini karım çözüyor”

Einstein’ın karısı da matematik dehasıydı

Kadınların da kabul edildiği ender okullardan Zürih Politeknik Enstitüsü’ne girebilen beş kadından biri olarak eğitim hayatı boyunca parlak zekâsıyla dikkat çekti Mileva Marić. Ancak tarih onu daha yüksek notlar aldığı, birlikte makaleler yazdığı, hatta büyük ihtimalle teorilerine ortak olduğu Einstein’ın karısı olarak yazacaktı.

Pelin Batu
nebulapit@yahoo.com

Tarih, babalarının ya da eşlerinin arkasında kalmış kadınlarla doludur. Çoğunun ismini hiç duymamışızdır, zira başkalarının başarı hikâyelerinin ardında unutulmuşlardır. Duyduklarımızın çoğu da yılansı bir sebeple ünlendikleri için tarihe kalmıştır zaten. Gerisi garnitür; başkahramanın arkasında yok olan kadın motifi. Tekerrür eden bu hikâyenin en trajik örneklerin biri de Mileva Marić’tir. Çok önemli bir matematikçi ve fizikçi olabilecekken dahi kocasının egosunun gölgesinde kaybolmuş bir kadındır o. Nam-ı diğer Albert Einstein’ın ilk karısı.

Mileva’nin şansı, onu her daim destekleyen ve en iyi eğitimi almasını sağlayan bir aileye mensup olmasıydı. 1875 yılında o dönemde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hudutlarında bulunan Titel’de zengin bir Sırp ailesinde doğan Mileva, daha çok küçük bir yaşta zekâsını belli etmişti. Babası 1892 yılında eğitim bakanlığından özel bir izin alarak onu Zagreb’de bulunan ve sadece erkek çocuklarının kabul edildiği Klasik Kraliyet Lisesi’ne kabul ettirmişti. Bu lisede matematik ve fizikten alınabilecek en yüksek notlarla mezun olduktan sonra Zürih’e taşınmış ve orada Zürih Üniversitesi’ndeki tıp fakültesine yazılmıştı. O dönemde kadınların üniversiteye gitmesi pek nadirdi. Zaten Zürih’e taşınmasının nedeni de kızları üniversiteye kabul etmelerinden kaynaklanıyordu. Fakat Mileva’nın kalbinde tıp değil fizik yatıyordu, dolayısıyla 1896 yılında fizik ve matematik öğretmenliği bölümüne kaydoldu; bölümdeki tek kadındı. Zürih Politeknik Enstitüsü gibi zor ve iddialı okula kabul edilen beş kadından da biriydi. Kendinden dört yaş küçük Einstein ile aynı dönemde aynı bölüme yazılması kaderini değiştirecekti.

Notları Einstein’dan daha iyiydi

Mileva’nın en kapsamlı biyografisini kaleme alan Radmila Milentijević’a göre Mileva ve Einstein’ın notları aşağı yukarı aynı olsa da tatbiki ve deneysel fizik gibi derslerde Mileva Einstein’dan çok daha yüksek notlar alıyordu. Einstein dersleri kırıp teorileri üzerine kafa patlatırken sınıf arkadaşı Mileva’dan makalelerinin matematiksel ispatlarını yapmasını istiyordu. Çok geçmeden makaleleri beraber yazmaya başladılar. Hatta kimi biyografa göre Mileva, Einstein’ın çalışmalarına yön veriyor, makalelerin bazı bölümlerini tamamıyla o yazıyordu. Fakat →

Mileva'nın ismi yavaş yavaş bu makalelerden silinmeye başladı. Einstein'nın ilk makalelerinde Mileva'nın ismine rastlasak da, zaman geçtikçe Mileva'nın ismi silinecek, ona teşekkür edilmeyecek, ya da ithafta bulunulmayacaktı.

Gelelim aşka. *Albert Einstein ve Mileva Marić: Aşk Mektupları* olarak yayımlanan kitaptaki Einstein'ın Mileva'ya yazdığı 43 ve Mileva'nın Albert'ına yazdığı 10 mektuptan gördüğümüz üzere ikili sekiz yıl boyunca özlemlerini ve tutkularını dillendirmiş, birbirlerini desteklemiş, dünyayı değiştirecek olan fikirlerinin teatisini kâğıda dökmüştü. 10 Ekim 1899'da Albert'tan Mileva'ya yazılan bir mektupta, "...daha fazla yazarsam ailem bir cevap almadan bu kadar çok yazmamla alay edecek" diyor. 10 Nisan 1901'de ise, "sevgili kedicik, seni küçük cadı, üzerimde nasıl bir etkin olduğunu bilseydin, senden bir şeyler gizliyorum diye her daim endişelenmezdin" Mileva ise evlendikleri zaman, dünyanın ne kadar güzel görüneceğini, dünyada ondan daha mutlu bir kadın olmayacağını söylüyor. Talebelik yıllarında başlayan bu sevdaya, Einstein'ın ailesi şiddetle karşı çıkıyor zira Mileva Balkanlı bir Hıristiyan ve Einstein'dan yaşça büyük. Fakat buna rağmen Albert ailesine karşı dimdik durup evlenmeye karar veriyor. 1901 yılında Mileva hamile kaldığında o çok önemsediği

Mileva'nın çok önemsediği eğitim hayatı, hamileliğiyle altüst oldu.

Üniversite yıllarında başlayan aşkları, Einstein'ın ailesinin karşı çıkmasına rağmen yıllarca sürdü. 1903 yılında evlenen çift, ilk çocuklarıyla (üstte). Mileva ve Albert (sağda). Çift 1905'te, pek çok fizik çalışmasına imza attı (yan sayfada).

eğitim hayatı altüst oluyor, kimi sınavlarından kalıyor ve okula ara verip doğum yapmak için Novi Sad'a gidiyor. Mektuplardan bir kız çocuğunun dünyaya geldiğini bilsek de bebeğin akıbeti bilinmiyor. Kimi araştırmacıya göre bebek 1903 yılında ölmüş. Kimileriyse çocuğun evlatlık olarak verildiğini ima ediyor. Ne de olsa kız evlilik dışı, iki tane talebeye doğmuş bir bahtsız... Einstein ve Mileva 1903 yılında çok az sayıda arkadaşlarının katılımıyla Bern'de evleniyor. Bu da sonun başlangıcı oluyor.

"Karıma ihtiyacım var"

Evliliklerinin ilk zamanlarında Einstein İsviçre Patent Enstitüsü'nde iş buluyor. Dünyanın en sıkıcı işlerinden birine girmesinin nedeni geçim sıkıntısı ve bir de tabii bu masa başı işinde kaytarma olanağı olduğu için fizik çalışmalarına devam etme şansı olması. Einstein haftada altı gün ofise gidiyor, akşamları da eşiyle birlikte oturup fizik çalışmaları yapıyordu. Kimi tarihçiye göre Mileva'nın bu çalışmalardaki katkısı tartışılır, çünkü makalelerde ve mektuplarda ismine pek bir gönderme yapılmıyor. Fakat Mileva'nın kendi ailesi ve arkadaşlarına söyledikleri başka. Einstein'nın 1905'teki Novi Sad ziyareti esnasında Mileva babasına, "buraya gelmeden önce kocamın dünya çapında tanınmasını sağlayacak çok önemli bir bilimsel çalışma yaptık" dediği kayda alınmış. Mileva'nın dediğine göre tüm fizik/matematik çalışmalarını birlikte yapıyorlar. Mileva'nın ilk biyografisini 1969 yılında Sırbistan'da yazan Desanka Trbuhović-Gjurić'e göre Mileva'nın erkek kardeşinin entelektüeller için verdiği salon toplantılarının birinde Einstein, herkesin içinde, "karıma ihtiyacım var, tüm matematik problemlerimi o çözüyor" demiştir. Ayrıca tanınmış fizikçi Abram Joffe'nin iddiasına göre Einstein'ın mucize yılı olarak bilinen 1905 yılında yazdığı ve fiziği değiştiren üç tane tarihi makalesi ilk olarak Einstein-Marity (Mileva'ınn asıl ismi) adı altında yayımlanmış. İkilinin bu kavramları birlikte geliştirdiğine dair en önemli kanıt da bu.

1905 yılı sadece Einstein için değil, bilim tarihi açısından da bir "annus mirabilis"tir. O yıl yazdığı onlarca makalenin arasında "Foto elektrik efekti" ile 1921 yılında Nobel alır. "Brownian Motion" üzerine yazdığı iki makalenin dışında evrene bakışımızı değiştiren "Özel İzafiyet Teorisi" ve "E= mc2" de bu yıl geliştirilmiş ve kâğıda dökülmüştür. Bir mektubunda Mileva'ya, "Ne mutluyum ki sende ruh ikizimi buldum, sen ki benim kadar güçlü ve kendi kendine yeten bir insansın... Sevgilim, sağ elim!" demiş, bir başka mektubunda, "ikimizin

eseri olan Rölatif Hareket Teorisi muzaffer bir sona ulaşınca ne kadar gururlu ve mesut olacağım" diye yazmıştır. Fakat bu tatlı sözler çok geçmeden keskin, acı ve kırıcı olur. Denilen o ki, 1904 yılında doğan ilk oğulları Hans Albert ve 1910 yılındaki ikinci oğulları Eduard ile birlikte Mileva çok da hazzetmediği bir ev hayatı sürmeye başlar. Bu yeni rol onu âşık olduğu adam ve kitaplarından uzaklaştırır. O evde çocuk bezlerini yıkarken Einstein ünlenir, eve daha nadir uğramaya başlar. Mileva kendisine hiçbir atıfta bulunmayan Einstein'ı tüm çalışmalarını beraber yaptıklarını söylemekle tehdit edince Einstein ona, "Yazdıklarınla beni güldürdün. Hakkında konuştuğun adam bu kadar başarılı olmuşken, kimse senin söylediklerine ilgi gösterir mi sanıyorsun? Eğer bir insan önemsiz ise, kimseye bir şey söylemeden, sessizce kalması gerekir. Sana da bunu tavsiye ederim" diye yazmıştır. 1912 yılında evlilikleri kopma noktasına gelir çünkü Einstein birinci dereceden kuzeni olan Elsa'ya âşık olur. Einstein Mileva'ya boşanmak istediğini söyleyince o baygınlık geçirir, ayrılmak istemez. Fakat bundan sonra Einstein'ın koyduğu şartlar hayatını öyle bir zindan eder ki, ayrılmak en iyi çözümdür. Walter →

Albert ve Mileva'dan sonraki eşi Elsa Einstein.

Isaacson'un *Einstein: Hayatı ve Evreni* adlı biyografisinde yayımlanan kontratta Einstein yeni evlilik koşullarını şöyle sıralamıştır:

A. 1- Kıyafetlerim ve çamaşırlarımı iyi durumda tutacaksın.
2- Odama düzenli olarak üç öğün yemek temin edeceksin.
3- Yatak ve çalışma odam temiz tutulacak, çalışma masama dokunulmayacak.

B. Benimle tüm kişisel ilişkini, sosyal münasebetler gerekmedikçe keseceksin. Özellikle şunlardan vazgeçeceksin:
1- Evde seninle oturmam.
2- Seninle dışarı çıkmam, ya da seyahat etmem.

C. 1- Benden yakınlık beklemeyecek ve bu konuda sitem etmeyeceksin.
2- Ben talep ettiğim anda benimle konuşmayı keseceksin.
3- Ben talep ettiğim anda yatak veya çalışma odamı itiraz etmeden terk edeceksin.

D. Beni çocuklarımızın önünde ne sözel, ne de hareketlerinle küçümsemeyeceksin.

Mileva ilk başlarda ayrılmak istemese bu şartlara dayanamamış 1914 yılında çocuklarla birlikte Zürih'e taşınmıştı. İkili, 1919 yılında boşanmış, Einstein aynı yıl Elsa ile evlenmişti. Mileva'nın bundan sonraki hayatı büyük zorluklarla geçti. Einstein'ın gönderdiği para hiç yetmediği için piyano ve fizik dersleri vererek geçimini sağlayıp oğullarını okuttu. Ve pek tabii ki bilimsel çalışma yapacak bir lüksü kalmadı. Küçük oğulları Eduard'a 20 yaşındayken şizofreni tanısı konunca hayatını oğluna adadı. Einstein 1922'de aldığı Nobel ödül parasını oğullarına vakfetti, fakat bu paranın çoğu Eduard'ın tedavisine harcandı. Mileva oğlunu Zürih'teki en iyi sanatoryumlara yatırdı, hatta bir ara Jung bile Eduard'ın doktoru oldu. Mileva 1948 yılında 72 yaşındayken büyük oğlu Amerika'ya taşındı. Eduard hastanedeyken fakir ve yalnız bir şekilde hayata gözlerini yumdu. Tarihe ancak ekşiyen bir aşk hikâyesi ile nakşedildi, öldüğünde gölgelerde silikleşti ve silindi. Eduard ise 1965 yılında ölene kadar korucu aileler ve hastanelerde yaşadı, baba takıntısından hiç kurtulamadı ●

Bibliyografya:

- Gagnon, Pauline, "The Forgotten Life of Einstein's First Wife", *Scientific American*, Aralık 19, 2016.
- Krstić, Dord, *Mileva & Albert Einstein: Their Love and Scientific Collaboration*, Didakta, 2004.
- Milentijević, Radmila, *Mileva Marić Einstein: Life with Albert Einstein*, United World Press, 2015.
- Popović, Milan , *In Albert's Shadow - The Life and Letters of Mileva Marić: Einstein's First Wife*, The John Hopkins University Press, 2003.
- Renn ve Schulmann, *Albert Einstein / Mileva Marić - The Love Letters*, Princeton University Press, 1992.

Türkiye'de şeker üretimi cumhuriyetle birlikte başladı. Ancak şekerleme Osmanlı döneminde bir sanat olarak kabul ediliyordu. Pazarcık'taki Beşhir Hacı Osman Şekerleme İmalathanesi.

GÖRSELLER: GÖKHAN AKÇURA ARŞİVİ

Memleket şeker tarihi

"Şeker yemeyen çirkinleşir"

Osmanlı döneminde şeker pahalı olduğu için bal ve pekmez kullanılsa da şekerli ürünler her zaman bir milli sanat olarak görüldü. Cumhuriyetin ilk yıllarında şeker fabrikalarının açılmasıyla şeker üretimi o kadar arttı ki, her yerde şekerin en sağlıklı, en elzem besin olduğu anlatılıyordu.

Gökhan Akçura

gakcura@gmail.comw

BECHIR HAGI OSMAN
Bazargic

On dokuzuncu yüzyıla kadar şeker çok pahalı bir maddeydi. Tatlı ve şekerlerin yapımında bal ve üzüm şerbeti kullanılırdı. Örneğin sarayın 1720 yılında düzenlediği bir sünnet töreni kayıtlarından, baklavalar için tam 12.088 kilo bal kullanıldığını öğreniyoruz. Bu tür törenlerde ham şeker sadece büyük tasvirlerin yapımında kullanılıyordu. Tören boyunca taşınan bu tasvirler kuş, balık, çiçek bahçesi, ya da bir çiçek ağacı görünümündeki "nahıl"lardan oluşurdu. Hazır şenlik geçidine girmişken, yürüşe katılan tatlıcı ve şekerci esnafını, kısaca da olsa sıralayalım: Şerbetçiler, gülabcılar (gül suyu yapanlar), kadayıfçılar, lokmacılar, gözlemeciler, güladşenciler (İran işi bir hamur tatlısı), tuzlacılar, hoşapçılar (yani hoşafçılar), bademciler, paludeciler, sıcak şerbetçiler, bademli pasta satıcıları, salepçiler, muhallebiciler, hurmacılar, saray şekercileri, dükkân helvacıları, seyyar helvacılar, gül şekercileri, galat şekercileri...

Aslında şeker adı çok geçmesine rağmen, bu ürünlerde bildiğimiz anlamda şeker pek kullanılmazdı. Çünkü şeker kamışından elde edilen ham şeker yurt dışından getirilirdi ve çok pahalıydı. Evliya Çelebi, döneminin vezirlerinden Defterzade Mehmet Paşa'nın mutfağını anlatırken, "bu mutfağa bal ve adi şeker giremez" der ve devam eder: "Şam'dan özel olarak getirilmiş kutu şekeri kullanılır. Hamur tatlıları, helvalar, baklavalar, muhallebiler ve yaz kış günde mutlaka üç çeşit sofraya çıkarılan hoşaflar hep bu şekerden yapılır."

Sıradan halk ise bu şekeri pek bilmezdi. Onlar tatlı gereksinimlerini bal, pekmez, kuru meyve gibi maddelerle giderirlerdi. Şeker dedin mi ilaç anlaşılırdı. Öksürük şekeri, nöbet şekeri, lohusa şekeri gibi... Doktorlar ilaç niyetine şeker yazardı reçetelere. Sermet Muhtar Alus ünlü doktorlardan Süleyman Numan Paşa'yı anlatırken şöyle der: "Onun derdi de var mı şeker, yok mu şeker... Her hastasına ilk ve son tavsiyesi boyuna, yiyebildiği, 'gık' diyebildiği kadar akide şekeri yemek. Çok kimseler ceplerinden paket paket şekeri eksik etmezler, her gün Hacıbekir'e başvurmadan öteye geçemezler, denizaşırı yerlerden gelip yahut adam koşturup okka okka şeker alırlardı."

Osmanlı'dan şeker fabrikası izni

Ama bu tatlı geleneğimizin zayıf olduğu anlamına gelmesin. Tam aksine... Ulunay bir yazısında, yaşamımızda tatlının yerinin ne denli güçlü olduğunu şöyle vurgular:

Sebah & Joaillier'nin fotoğrafında Laleli Camisi'nde bir şekerci dükkânı (altta).

Osmanlı'da şekerli yiyecek üretimi çok önemliydi.Tatlı ve şekerleme satan bir Osmanlı (üstte). Şekerci Hulusizade Osman Nuri'nin faturası (altta).

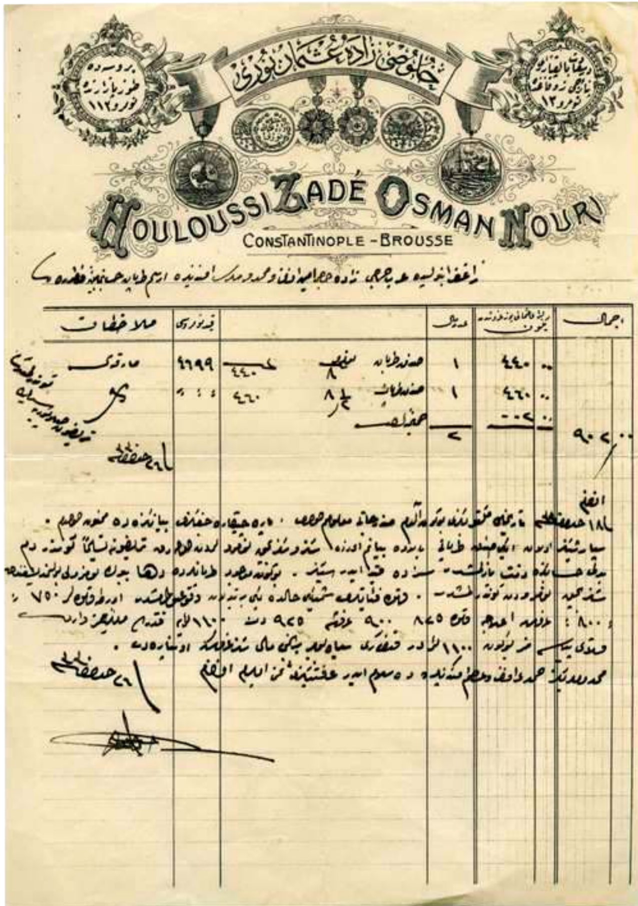
"Düğün yaparız, tatlı yeriz; mevlid okuturuz, şeker yeriz; lohusa olur, baharlı sıcak şerbetler içeriz; eş dost toplanıp yarenlik edelim desek mutlaka bunu 'helva sohbeti' olarak yaparız. Cenaze olur, lokma dökeriz; eskiden seyir yerlerinde çocuklarımızın elinden horoz şekeri, elma şekeri düşmezdi; macuncu tepsisinin, muhallebici tablasının, kuş lokumcunun etrafı daima kalabalıktı."

Bugünkü anlamda şeker yani sakkaroz imaline ise ancak 18'inci yüzyılda Avrupa'da kurulan şeker rafinelerinde başlandı. Şekerciliğin yeni bir atılıma geçişi ise bunun ardından gelir.

Reşat Enis bir röportajında, Türkiye'nin ilk şeker fabrikasını kurmak için girişimde bulunan kişinin Arnavutköylü Dimitri Efendi olduğunu söyler. Fabrikanın açılıp açılmadığını bilmiyor, ama istida ve ona verilen cevap elinde olduğundan, iznin hangi koşullarda verildiğini bizlere aktarıyor. Yıl ise 1840. Belgelerdeki bilgiler şöyle: "Fabrika payitahtın ve surların haricinde, kendisine gösterilecek mahalde Dimitri tarafından inşa edilecek. Memlekette yetişen pancar şeker imaline elverişli görülmediğinden, hariçten pancar tohumu getirmesine müsaade edilecek. Tohumu Rumeli ve Anadolu'da istediği mahallerde kiralayacağı veya satın alacağı tarlalarda ekecek, pancarın öşürünü verecek. Fabrikada birkaç muallimden başka bütün amele Türk tebaasından olacak. Dimitri, şeker imalini ve pancar ziraatini, tayin edilecek iki Müslime öğretecek."

1937 yılında yayımlanan *Türk Şekeri* broşüründe, Osmanlı İmparatorluğu'nda şeker sanayiinin kurulmamış olmasına karşın, şekerli maddeler üretiminin milli bir sanat olarak görülebileceği belirtilir. İstanbul'da şekerciliğin çok geliştiğinin altını çizen yazı şöyle devam ediyor: "İstanbul'da şekerciliğin toplandığı mıntıka, Bahçekapı idi. Burası baştan başa şekercilerle dolu idi. Şekercilerin Asmaaltı'nda odaları ve bir de kâhyaları vardı. Her şekerci buraya senede bir lira aidat verirdi. Destur almadan kimse şekerci dükkânı açamazdı. Bu destur almanın ziyafetli merasimi vardı. İstanbul şekercilerinin çoğu Çankırılıydı. Balkan Harbi'ne kadar şekercilik İstanbul'da hayli kâr getiren bir sanattı. Yirmi, otuz kalfa çalıştıran şekerciler pek çoktu. Fakat Avrupa şeker ve çikolatacılığı yerli şekerciliğin talihini değiştirdi. Buna rağmen bugün İstanbul'da hem alafranga, hem alaturka şekercilik yapan dükkânların sayısı beş yüzü bulmaktadır."

Sermet Muhtar Alus çeşitli kitaplarında Osmanlı'nın son dönemlerinde tanınmış şekercilerin adlarını verir. Şekerci İsmail, Şekerci Udi Hafız Cemil, Şekerci Rifat, Şekerci Hayri, Şekerci Safi ve Şekercigüzeli adıyla tanınan bir diğer dükkândan söz eder. Ama, elbette bu şekercilerin arasında en öne çıkanı günümüzde de varlığını sürdüren Hacı Bekir müessesesidir. Kurumun başlangıcı 1777'e →

HOULOUSSI ZADE OSMAN NOURI
CONSTANTINOPLE - BROUSSE

kadar uzanır. Bu tarihte Bekir Efendi Kastamonu'nun Araç ilçesinden İstanbul'a gelip şekerciliği meslek edinir ve Bahçekapı'da dükkânını açar.

Hacı Bekir, dükkânında memleketi Araç'tan getirdiği hemşerilerini çırak olarak kullanmaya başlar. Meslekte ustalaşan Araçlı şekerciler, daha sonra kendi dükkânlarını da açmışlar ve onlar da yanlarına memleketlilerini almışlar doğal olarak. Böylece Hacı Bekir'den başlayan bir gelenekle, Araçlıların "memleket mesleği" şekercilik olmuş. Araçlıların şekerciliği bugün de sürüyor. Kasabada Hacı Bekir müessesesine bir şekilde bulaşmamış kimse bulmak zor. Her yıl haziran ayı sonunda "Şekercilik-Pastacılık Yayla Şenlikleri" yapılıyor.

Hacı Bekir müessesesi, kurucusu olan Hacı Bekir'in zamanında da pek namlıymış. Hatta sarayın şekercibaşısı olma sorumluluğunu bile üstlenmiş. Avrupa'ya giden saray hediyelerinde ve uluslararası sergilerde Hacı Bekir'in şekerleri ve lokumları mutlaka yer alırmış. Ama en büyük atılım onun torunu Ali Muhiddin Hacı Bekir zamanında yapılmıştır. Henüz on yaşındayken, 1904 yılında müessesenin başına geçen Muhiddin Bey, daha sonraki yıllarda çapkınlıklarıyla da pek meşhur olacaktır. Ama bu başka bir yazının konusu olduğundan şimdilik bir kenara bırakalım.

Cumhuriyetin ilk döneminde şekerin önemi arttı, gazeteler övgüyle bahsetmeye, doktorlar sağlık için önermeye başladı.

Ali Muhiddin Hacı Bekir, Osmanlı'da olduğu gibi cumhuriyetin ilk yıllarında da meşhur şekercilerdendi. 1900'lerin başından itibaren akide şekeri ve lokuma ek olarak alafranga ürünler, çikolata, karemela ve pasta satışına başladı.

Ali Muhiddin Hacı Bekir döneminde, ki altmış yılı aşkın bir süreyi kapsar, Hacı Bekir'in en başta ürünleri çeşitlendi. Üç çeşit akide ve bir o kadar lokum varken, çeşitleri onlu sayıların üzerine çıkmaya başladı. Mağazalarda şerbet de satılır oldu. Ardından daha alafranga ürünler, çikolata, karamela ve pastalar rafları süslemeye başladı.

İttihatçılar helvaya el atıyor

Bu dönemde mağazalara giren bir diğer tatlı da bildiğimiz tahin helvasıdır. Ama onun hikâyesi pek ilginç. Bırakalım, Feridun Kandemir'in 1952 yılında yaptığı röportajda Ali Muhiddin Hacı Bekir anlatsın: "İstanbul'da şekercilerin tahin helvası yapmak âdeti yoktu. Bu suretle helva bir türlü birinci plana gelemiyordu. Balkan Harbi'nden sonra, Edirne'den gelen bir Musevi, Babıâli'de bir helvacı dükkânı açarak, helvayı adeta inhisarına aldı. Çünkü o zamana kadar mevcut olan bütün helvacılar kenarda köşede, sönük bir vaziyette iş görürlerken, şehrin göbeğinde, en kalabalık yerinde açılan bu küçük dükkân, helvayı birinci plana getirerek bütün helvacılara müthiş bir rekabet yapmaya başlamıştı. Bunun üzerine, beni İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi'ne çağırdılar. Gittim. Kara Kemal Bey; 'Arkadaşlarla görüştük. Bizim milli sanatımız olan bu helvanın, Edirne'de çarpışırken bize ihanet eden bu mahlûkun eline geçmesine müteessiriz. Bu vaziyet karşısında milli hislerimiz rencide oluyor. Baksana, herif geldi, şurada küçük bir dükkân açtı, bütün helvacılara duman attırıyor. Bizimkilerde ise, rekabet edecek kafa yok. Binaenaleyh senden derhal helva imaline başlamanı istiyoruz. Her hususta sana müzahiriz (hizmete hazırız)' dedi. Bunun üzerine ben

de helva yapmaya başladım. Bugün, şeker kadar helva da satıyorum."

Ya işte böyle... Artık Hacı Bekir'den helva alırken, arkasındaki milliyetçi tarihi de düşünmek zorunda kalacağız. Fazla bilgi insanın bazen keyfini kaçırıyor...

Tatlı müsabakasının ödülü: Şeker

Cumhuriyetin ilk dönemleri şekerci dükkânlarında akideler, lokmalar ve elbette ki helvalar sergilenirken, gazete ve dergilerde de şekerden pek övgü ile söz edildiğini görürüz. Doktorlar da şekerin en elzem ve en sağlıklı besin olduğunu buyururlar. Bunun asıl nedeni elbette yurdun dört bir köşesinde pıtrak gibi şeker fabrikalarının kuruluşudur.

1925 yılında şeker fabrikalarının kurulması ile ilgili kanun çıktı ve şeker fabrikaları bu alanda bazı ayrıcalıklara sahip oldu. Bu ayrıcalıkların bazıları şunlardı: Fabrika için pancar üreten üretici 10 yıl süre ile arazi vergisi vermeyecek, fabrika personeli 10 yıl süre ile kazanç vergisinden muaf tutulacak, fabrika arsası 5 hektarı aşmamak kaydı ile devlet tarafından temin edilebilecek, uygun arazi şahsa ait ise istimlak edilebilecekti. İlk kurulanlar Alpullu ve Uşak şeker fabrikaları oldu. Şeker fabrikaları sadece ülkenin gereksinimi olan şekeri üretmekle kalmıyor, geniş bir pancar üreticisi çiftçinin ortaya çıkmasını da sağlıyordu. Ayrıca şeker pancarından şeker elde edildikten sonra geriye kalan küspe de ineklerin baş gıdası olarak ekonomiye katılıyordu.

Şeker çılgınlığı başladı

1930'ların başlarında giderek gelişen şeker üretimini tanıtmak için art arda yayımlar yapılıyordu. Bunlardan biri olan ve Türkiye Şeker Fabrikaları tarafından yayımlanan broşürde yapılan atılım şöyle tanımlanıyordu: "Şeker sanayii Türkiye'de Atatürk'ün direktifile sekiz senede kurulmuş ve 1933-1934 senelerinde birbiri arkasına açılan Eskişehir ve Turhal şeker fabrikalarıyla endüstrimiz memleket(in) şeker ihtiyacını karşılayabilecek derecede olgunlaşmıştır."

Şeker fabrikaları sadece ekonomik açıdan değil, sosyal açıdan da önemli bir işlev taşıyorlardı. İlk açılan fabrikalardan Alpullu Şeker Fabrikası'nı örnek olarak alırsak, fabrikanın alanı içinde işçi evlerinin, ilkokul binasının, itfaiyenin, hastanenin, yemekhanenin, balo salonunun, restoranın, toplumsal törenlerin yapıldığı Büyük Köşk'ün, devlet büyüklerinin ve özel misafirlerin ağırlandığı Ergene Köşkü'nün, basketbol sahasının, yüzme havuzunun, futbol sahasının, Türkiye'nin ilk mini golf sahasının, sinema salonunun, spor salonunun ve çamaşırhanenin de inşa edildiğini görürüz. Cumhuriyetin ilk döneminde birçok üretim tesisinde olduğu gibi, Alpullu Şeker Fabrikası'nda da modernleşme çabalarının yansımaları karşımıza çıkar.

1930'lardan itibaren artan şeker üretimini tanıtmak için hazırlanan İzmir Fuarı afişi.

Ortalığı bir şeker çılgınlığı almıştır. 1935 yılında *Cumhuriyet* gazetesi bir "Tatlı Müsabakası" açar. Müsabakayı tanıtan yazı o dönemin şeker tutkusundan izler taşır: "Bu sene Türkiye'de şeker bolluğu ve şeker ucuzluğu var. Milli fabrikalarımız umumi ihtiyacı tamamen tatmin edecek nisbette mahsul çıkardılar ve hükümetimiz de bu gıda maddesinden halkın bol bol istifadesi için fiyatları indirdi. Bu tebarüz ettirilecek bir hadiseydi: Hem iktisadi, hem içtimai bakımdan..." Müsabaka da bir gariptir. Pişirilecek tatlılar yarışmamaktadır. Gazete 10 gün boyunca, 10 tatlının tarifini yayımlar. Okuyucular gazetede →

Cumhuriyetin ilk yıllarında şeker fabrikalarının kurulmasıyla şeker üretimi arttı. 1933-34 yıllarında kurulan Eskişehir Şeker Fabrikası (üstte). Aynı yıllarda bir şeker fabrikasında ambalaj dairesi (altta).

yayınlanan rey pusulalarına bu tatlılardan hangilerini birinci, ikinci ve üçüncü seçtiklerini yazacaklardır. Ayrıca üç soruya da cevap vereceklerdir:

" a- Niçin bu üç tatlıyı diğerlerine tercih ettiniz?

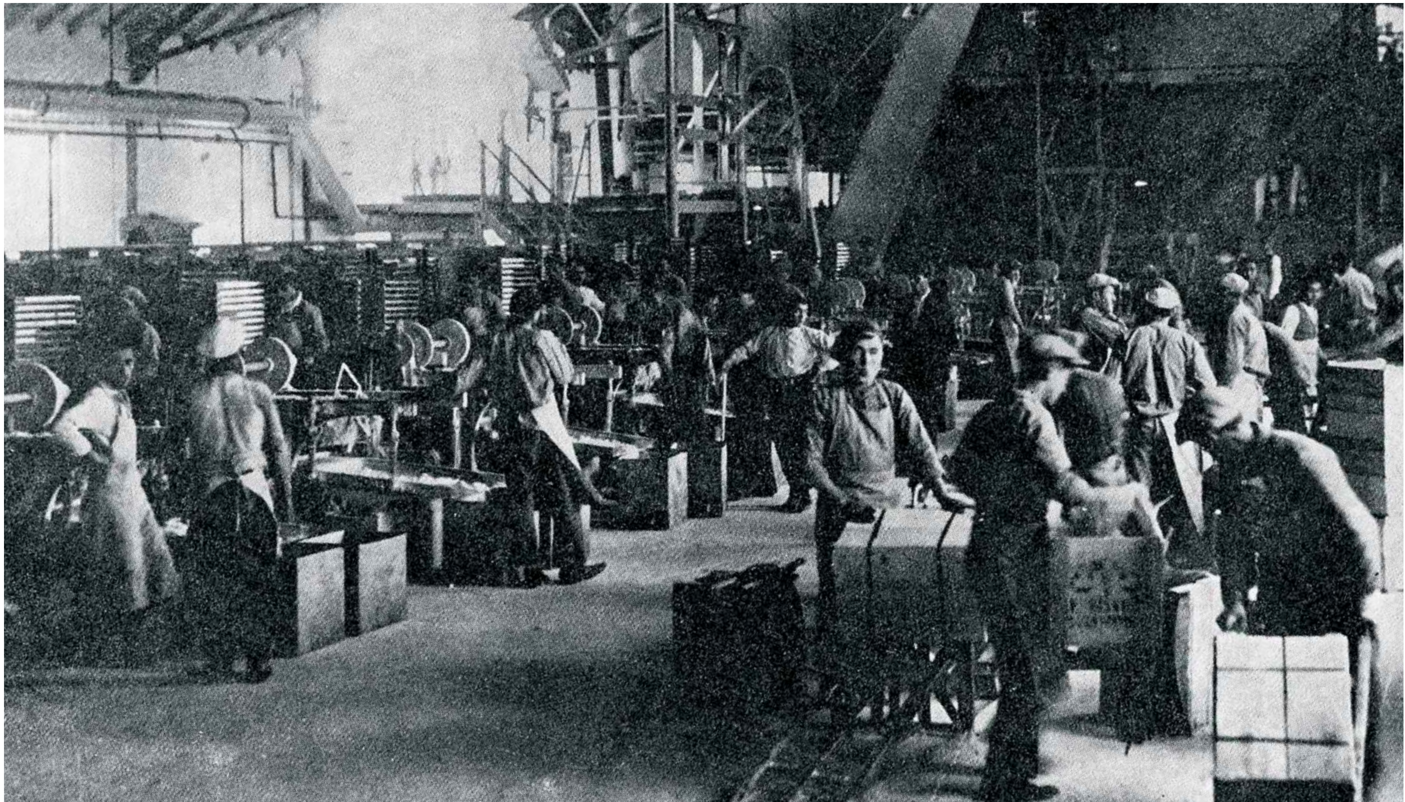
b- Bu tatlı yazılan şekilden başka usulle daha iyi pişirilebilir mi?

c- Şahsen en beğendiğiniz tatlının tarifini yapınız."

Kazananlara da sandık sandık şeker dağıtılır. Tabii sandıklar Türkiye Şeker Fabrikaları Şirketi'nin armağanıdır. Hangi tatlı mı kazandı? Şüpheniz mi var? Elbette baklava birinci oldu, ekmek kadayıfı ikinci, irmik helvası da üçüncü...

Neşe, sevgi ve güzellik için şeker yiyin

Şeker fabrikalarının 1939 yılında yayımladığı *Türk Kadının Tatlı Kitabı*, Türk kadınının nasıl sadece "tatlı dilli ve güler yüzlü" değil, aynı zamanda "yuvasının şen ve dinç kalması için" tatlılar yapan bir hanımefendi olduğunu anlatarak söze girer. Ardından şekerin faydalarını, bugünkü bilgilerimiz açısından biraz tehlikeli biçimde abartarak devam eder: "Şeker yemeyenlerin skorpit denilen ve insanı çirkinleştiren bir hastalığa tutulmaları; hareket, canlılık ve neşe kabiliyetlerini kaybetmeleri; insan makinesinin kömürü mahiyetinde olan bu cevherin yaşamamız için yalnız maddi zaruretini ve faydasını değil, aynı zamanda onun manevi varlığımız, neşemiz, sevgimiz ve güzelliği-

“Şeker yemeyenler skorpit denilen ve insanı çirkinleştiren bir hastalığa tutulur.”

miz için ne mühim bir kaynak olduğunu da ispat eder.”

İşin ironik yanı, bu kitabın yayımlanmasının ardından savaş yılları boyunca ülkede şeker yokluğunun yaşanacak olmasıdır. Örneğin Refi Cevad Ulunay, *Mizah* dergisindeki bir yazısına “Şekersiz Bayram” başlığını atmış ve şöyle devam etmiştir: “Nihayet bunu da gördük. Demek şekersiz bayram da olurmuş. Bundan olacak, artık güler yüz, tatlı söz kalmadı. Sanki şeker satan dükkâncıların suratları sirke satıyor. Hakları yok mu? Şekersiz şekerci dükkânına müşteri değil, sinekler bile uğramaz.”

Her dem muhalif, şekere de muhalif

Savaş yıllarının ardından, giderek yükselen bir hızla, şeker ve şekerli ürünler yeniden baş tacımız oldu. Ama şekerin böyle yükselişine muhalefet edenler de vardı. Sivri dili, aykırı yaklaşımlarıyla her zaman dikkat çekici bir “muhalif” olan Refik Halid Karay, 1954 yılında kaleme aldığı bir yazısında pekmezi yüceltip şekeri yerin dibine batırır. Pekmeze ilişkin söylediklerini bir kenara bırakıp, muhalefetini aktaralım: “Şekerin lüzumunu ve faydasını kabul etmekle beraber bana pekmezi sevdiren, pekmezi şekere üstün bulduran birçok sebepler vardır. Mesela şekerli suyu, içine bir meyva tadı karıştırmadıkça, yani şurup haline getirmedikçe pekmez gibi içemezsiniz; yalnız başına şekerli su, mide bulandırıcıdır. Halbuki pekmez, meyvanın su ve şeker katılmamış, hazır bir şeklidir; meyva kendindedir, kendisidir; başkalarında bulunmayan o yanık hususi rayihasıyla en tabii şurup pekmezdir. Sonra pekmez hakkında kütüphaneler dolusu eserler yazmakla methi sona erdirilememiş bir yemişin, yemişler şahının özüdür. Şeker gibi, sevimsiz bir zerzevatın bulanık usaresi değil!”

Üstat, şekere muhalefetini giderek arttırır. Pancardan şeker elde etmek için büyük sermaye, fabrikalar, usta bir teşkilat gerektiğine dikkati çeker. Oysa pekmezi kendi başımıza, evimizde bile yapabiliriz. Ayrıca “soğuk mermer kırıntılarına benzeyen” şekerin yanında pekmez, o sıcacık rengiyle ne kadar da farklıdır! Yazısının sonunu da şöyle bağlar: “Bence şeker, şeker kamışından çıkarıldığı zamanlarda daha nezaketli bir gıda idi. Kaba pancara gelince hem kibarlığını kaybetti, hem de dünyayı kaplayarak lüzumsuz bir masrafa ve zararlı masrafa yol açtı. Modern bir ailenin karamela, pasta, şekerleme, çikolata,

Cumhuriyet yıllarında bir seyyar çikolata satıcısı.

şurup, reçel, dondurma olarak bütçesindeki şeker faslı, hele züppelik halinde getirilirse bütün mutfak masrafının en aşağı üçte ikisini bulur. Çok şeker yemenin vücuda zararlı olması ihtimali de yok değildir. Evet bilirim, şekerin yaptığını, o gözbağcı marifetleri pekmez yapamaz; fakat pekmez icap edince şekerin yerini tutabilir.”

Refik Halid, bugünlerde şekerle ilişkimizin nasıl bir ifrat noktasına ulaştığını görse her halde çıldırırdı. Televizyon reklamlarını izlemek, her gün yeni bir şekerli ürünün piyasaya sürüldüğünü anlamak için yeterli. Tıp bu konuda bizi uyarıyor, ama pek kulak asan yok galiba. Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi ise ayrı bir konu. Onları satın alanların fabrikalarda üretimi sürdüreceklerini hiç sanmıyorum. Arsaları küçük bir şehir kadar geniş. Ne siteler, iş merkezleri kurulur oralarda Allah bilir! Şeker iş! ●

Bibliyografya

- Evliya Çelebi, Gördüklerim, Haz. Mustafa Nihat Özön, C.1, İstanbul 1976
- Sermet Muhtar Alus, 30 Senre Evvel, İletişim Yayınları, İstanbul 2005
- Refi Cevad Ulunay, “Şekersiz Bayram,” Mizah, 6 Ağustos 1948
- Reşad Enis, “Şeker peşinde ve Marika’ya dair,” Cumhuriyet, 24 Temmuz 1955
- Kandemir, “Hacı Bekir,” 20. Asır, 18 Ekim 1952
- Ali Mülayim- Timur Kaprol, “İşçi sınıfı için modern yaşamın kodları: Alpullu Şeker Fabrikası,” (2nd Biennial of Urban&Architectural Restoration konferansında aynı isimli basılmamış bildiriden türetilmiştir),
- Refik Halid Karay, “Pekmez Hakkında,” Türkiye Haftası, Sayı 163 (23 Temmuz 1954)

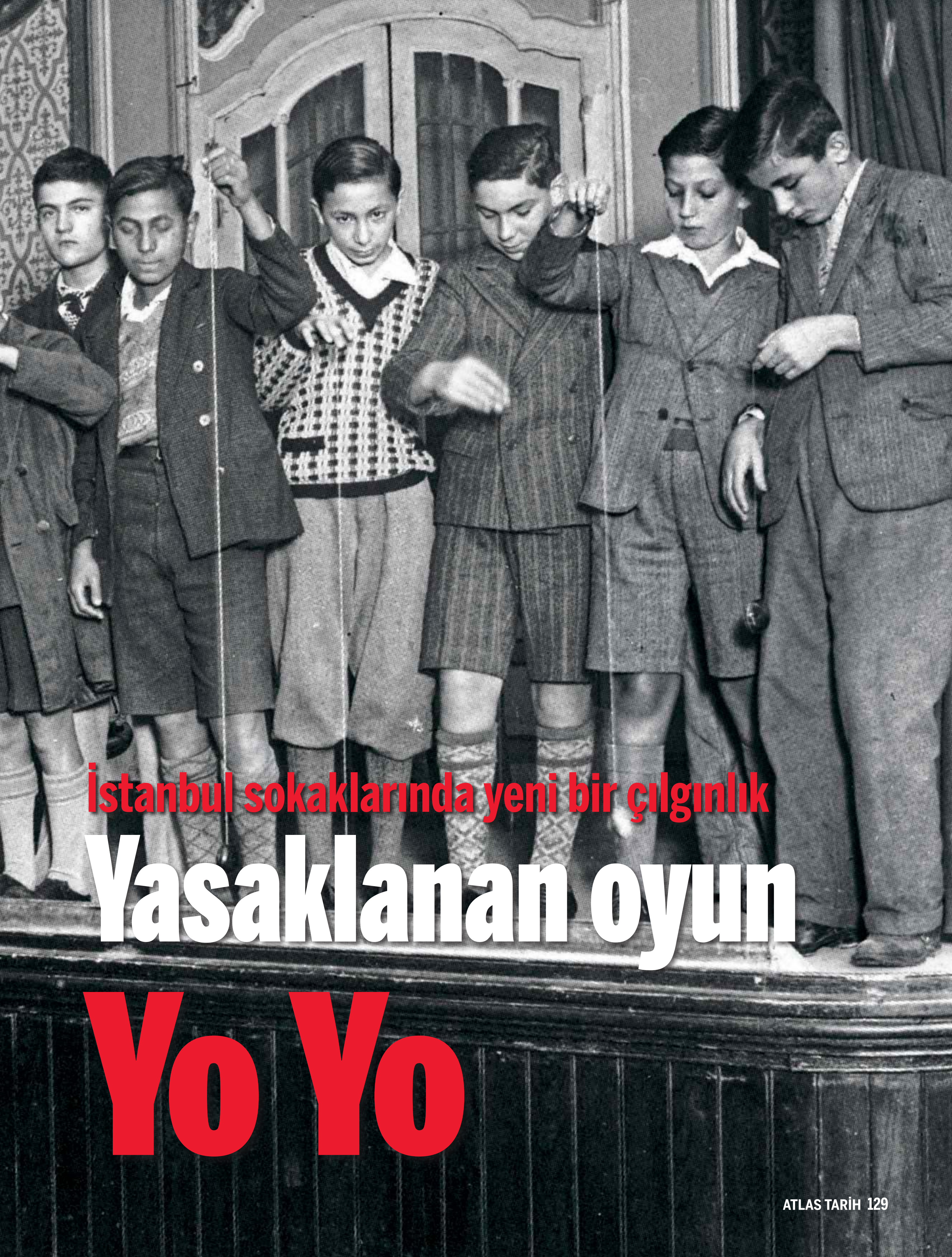

27 Ekim 1932'de *Akşam* gazetesinin Karlman mağazasında düzenlediği Yo Yo yarışması katılımcıları.

Dünyayla birlikte 1932 yılında İstanbul başta olmak üzere tüm Türkiye'de de meşhur olan Yo Yo, gazete makalelerine, yarışmalara konu oldu. Ancak ömrü uzun sürmedi, Kasım 1933'te İstanbul Belediyesi tarafından yasaklandı.

Cengiz Kahraman

cengizkah@yahoo.com

İstanbul sokaklarında yeni bir çılgınlık

Yasaklanan oyun Yo Yo

Avrupa ve Amerika'yı saran "Yo Yo" çılgınlığı, 1932 yazında İstanbul sokaklarında da görülmeye başlayınca, basın bolca "Yo Yo modası" haberi yaptı. Bu oyunun tarihinin, eski Yunan ve Roma uygarlıklarına kadar gittiği, Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında bu oyuna olan ilginin çılgınlık düzeyinde olduğu yazıldı.

Akşam gazetesi okurlarından baytar bakteriyolog Refik Ahmet, Fransızca bir dergide gördüğü makaleye dayanarak Yo Yo'nun dünyanın en eski oyuncağı olduğunu haber verdi. Bestekâr Mildan Niyazi'nin "Yo Yo" ismiyle yaptığı beste Odeon tarafından plak olarak yayınlandı.

Cumhuriyet gazetesi yazarı Burhan Felek, Yo Yo ticaretinin Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki şeker ticareti kadar rağbet gören bir iş olduğundan bahsetti. Yazara göre; "bir çocuğun eline Yo Yo verirseniz onunla oynar, edebi bir eser verirseniz onu okur!" Burhan Felek, Yo Yo'nun yetişkinler arasında da hızla yayıldığını fark edememişti!

Bazı kırtasiyeler kendilerinden defter kalem alacak öğrencilere bedava Yo Yo vererek satışlarını arttırmak için kampanyalar yapıyordu. *Akşam* gazetesi, 16 Ekim'de bir süredir Beyoğlu, Maçka, Şişli'de bu "hastalığa" tutulanlara bolca rastlandığını haber verdi: "Yeni hastalığın ismi Yo Yo dur. Yo Yo bir nevi oyuncaktır. Fakat buna oyuncaktan ziyade mikrop ismini vermek daha muvafıktır (uygundur). Çünkü Yo Yo'ya yakasını kaptıran derhal hastalığa yakalanıyor... Bu hastalığın ne aşısı vardır, ne de ilacı... Hastalık vücudu takatsız bırakıncaya kadar devam ediyor..."

"Asri tesbih: Yo Yo!"

18 Ekim'de yine aynı gazetenin usta röportajcısı Hikmet Feridun (Es) Bey, "Bir Çırpıda" adını verdiği köşesinde yazdığı "Asri tesbih: Yo Yo!" isimli eğlenceli bir yazıda; bu oyuna herkesin ihtiyacı olduğunu, Yo Yo ile oyalananların hiç olmazsa parasızlıklarını unutacaklarını söyledi: "Doğrusu gözüm korktu... Yakında şehir içinde gayet komik manzaralar göreceğime adeta iman ettim... İster misiniz Karaköy'de

NOT. FOTOĞRAFLAR AKŞAM GAZETESİ FOTO MUHABİRİ FAİK ŞENOL TARAFINDAN ÇEKİLMİŞTİR VE KÜLTÜR A.Ş. ARŞİVİ'NDE YER ALMAKTADIR.

Büyük küçük herkesi etkisi altına alan Yo Yo, İstanbul'dan diğer şehirlere de yayıldı.

işaret memuru bir eliyle işaret versin, bir eliyle de Yo Yo'sunu aşağı yukarı oynatsın... Karşıdaki börekçi bir eliyle böreğe bıçak saplasın, öteki eliyle de Yo Yo'sunun ipini çeksin...Bir de bakıyorsunuz Muhiddin Bey belediye önünde otomobilinden iniyor. Yo Yo'sunu oynaya oynaya daireden içeri giriyor... Hademeler elinde birer Yo Yo selama duruyorlar..."

13 Kasım tarihli *Akşam* gazetesi haberine göre; Beyazıt'tan Tahtakale'ye inen caddede takunya, merdiven parmaklığı, zilli tef yapmayı bırakan 27 esnaf, İstanbul'a Yo Yo yetiştirmeye çalışıyordu.

Akşam gazetesinin 14 Kasım'daki haberine göre; Konya ve Eskişehir'in de aralarında olduğu pek çok farklı şehirde küçük büyük herkes Yo Yo hastalığına tutuldu. Konya'da çıkrıkçılar "yerli" Yo Yo yapmaya başlayarak bu merakı ticari bir kazanca dönüştürmeye başladı. *Son Posta* gazetesi, Kitapçı Şevki'nin sayesinde "Yo Yo'nun Edirne'ye saldırdığını" haber verdi: "İstanbul'daki Yo Yo salgını Edirne'ye de sirayet etmiş ve derhal en kibar muhitlerden, en kenar mahallelere kadar yayılmıştır. Şimdi büyük küçük, kadın erkek herkes elinde Yo Yo ile yürümekte, iş görmekte, bir Yo Yo merakıdır gitmektedir. Yo Yo Edirne'ye nasıl girmiştir? Bu cihet çok enteresandır. Bu zararsız oyunu Edirne'ye kitapçı Şevki Bey getirmiş ve o sirayet ettirmiştir."

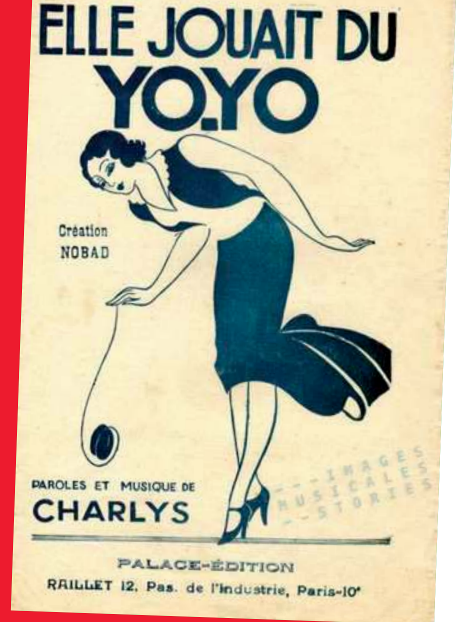
Gazetelerde İstanbul'daki Yo Yo haberlerini okuyan Şevki Bey, ticari bir zekâyla hemen bu oyuncaktan getirtti. Şevki Bey'in işbilirliği sayesinde de Edirne'de Yo Yo salgını başladı.

İstanbul'da 5 kuruşa satılan bir Yo Yo, Adana'da tahtadan ve boyasız olmasına rağmen 20 – 25 kuruşa alıcı buluyordu. İşbilir esnaf İstanbul'dan bol miktarda Yo Yo getirince fiyatlar düştü. Balıkesir'de çıkrıkçılardaki Yo Yo'lar tükenince çocuklar iki düğme arasına ip geçirerek kendi oyuncaklarını üretmeye başladı.

İstanbul'a ilk Yo Yo ne zaman geldi?

Son Posta gazetesinde meraklı bir okurun İstanbul'da ilk Yo Yo'nun hangi tarihte görüldüğü sorusu şöyle cevaplandı: "Tahmin edildiğine göre İstanbul'da ilk Yo Yo, yirmi beş sene evvel Galatasaray Lisesi'nde Daniş isminde bir talebenin elinde görülmüştür. Bu →

21 Ekim 1932 tarihli *Akşam* gazetesinde Yo Yo oynayan çocuklar (üstte). Yo Yo yalnızca Türkiye'de değil Avrupa ve Amerika'da da meşhurdu. Yo Yo üzerine bir Fransız müzikal afişi (sağda). Faik Şenol'un fotoğrafında büfede Yo Yo oynayanlar görülüyor (yan sayfada).Odeon Plak Şirketi tarafından yayımlanan Mildan Niyazi Bey'in şarkısının reklamı. *Akşam* gazetesi, 28 Aralık 1932 (altta).

“Yo Yo ilk olarak Galatasaray Lisesi’nde okuyan Daniş isimli talebenin elinde görülmüştür.”

talebe yuvarlak bir tahtanın şaküli bir ipe iptidai sürat kaidesine tebaan kendi kendisine sarıldığını tesadüfen görmüş, bir oyuncak yapmış, fakat arkadaşlarından hiç kimse bu oyunu merak etmediğinden bir müddet sonra oyunu bırakmıştır. İstanbul’da ikinci Yo Yo’yu Karlman mağazası getirmiştir. Bu mağazanın müdürü Fransızca gazeteleri okurken Paris’te Yo Yo isminde bir oyuncak çıktığını, herkesin elinde görüldüğünü görmüş, derhal getirtmiş. Musevi çocukları vasıtasıyla Eylül ortasında piyasaya atmış, hemen satıldıklarını anlayınca bir parti daha getirtmiştir. Bu oyuncakların çok sattıklarını gören Uzunçarşı’daki çıkrıkçılar da hemen yerli Yo Yo imaline başladı.”

Yine *Son Posta* gazetesinin haberine göre; oyuncakların toptan fiyatı kalitelerine göre 3 ila 30 kuruş arasındadır ve bu tarihe göre İstanbul’da yaklaşık 100 bin Yo Yo satılmıştır. Bu oyuncağa en meraklı semtler de Arnavutköy, Şişli, Beyoğlu ve Cihangir’dir.

Akşam gazetesinden yarışma

Akşam gazetesi eleştirel ve eğlenceli yazılar yazsa da bu oyunun popülerliğinden faydalanmak için 27 Ekim tarihli sayısında Karlman mağazasıyla birlikte bir yarışma düzenlediğini duyurdu.

“Yo Yo şampiyonu kim olacak? Bu sene herkesin yegâne eğlencesi olan bir Yo Yo müsabakası tertip ediyoruz. Yo Yo müsabakasına, bu basit fakat eğlenceli oyunun fazla figürlerini yapan herkes iştirak edebilecektir. Yo Yo müsabakası müddeti bu günden itibaren on beş gündür. Müsabakaya iştirak edebilmek için, bu müddet zarfında sıra ile neşredeceğimiz 15 kuponu kesip biriktirmek lazımdır.

Müsabakada birinci gelen karimize (okurumuza) Yo Yo şampiyonu mükâfatı olarak bir kupa ile ayrıca Avrupa’dan suret-i mahsusada celbettiğimiz çok za-

AKŞAM
Çocuk Dünyası
YO-YO
1
Müsabaka
kuponu

***Akşam* gazetesinin yarışmaya katılmak için biriktirilmesi gereken 1 numaralı kuponu, 27 Ekim 1932.**

YO YO SPOR OLDU, YARIŞMASI VAR

Dikkat eksikliğinden işlev bozukluğuna kadar gençlerin ve çocukların birçok probleminin üstesinden gelmelerine yardımcı olan tarihin en eski oyuncaklarından biri olan Yo Yo oyununun anavatanı Japonya.İki adet eş ağırlıklı halkanın ortalarından bir metal veya tahta çubuk ile tutturulmaları ve bu çubuğa ip sarılması ile oynanan Yo Yo, alternatif spor olarak da kabul ediliyor ve her yıl farklı bir ülkede şampiyonalar düzenleniyor.

Yarışmacılar kendilerine tanınan üç dakikalık sürede teknik ve artistik olmak üzere iki ayrı kategoride yarışıyor. Teknikte, hareket sayıları, zorluk dereceleri ve hata sayısı ile derecelerine bakılıyor. Artistik kategoride ise müzikle uyum, sahne kullanımı ve koreografi üzerinden puanlama yapılıyor.

Türkiye’de ise Armağan Oyuncak, çocuklara bu oyunla ilgili eğitim vererek, yarışmalar düzenliyor.

18 Kasım tarihinde Karlman Mağazası tarfından düzenlenen yarışmada şampiyonluğu kazanan Yorgo Atasinidias.

rif ve minyatürlü bir Yo Yo hediye edeceğiz. Bundan başka sıra ile muvaffak olanlardan 50 kişiye de birer Yo Yo vereceğiz.

Müsabakanın yapılacağı yer, gün ve saat ayrıca ilan edilecektir. Müsabaka şehrimizin geniş bir salonunda ve bir jüri heyeti huzurunda yapılacaktır."

Akşam gazetesi yarışmanın 18 Kasım Cuma günü Beyoğlu'nda Karlman mağazası karşındaki çıkmaz sokakta bulunan Societa Operia Italiana'da yapılacağını duyurdu. Gazetede yayımlanan 15 kuponu kapıdaki görevliye gösteren herkes yarışmaya katılacaktı.

Cuma günü sabah saat 11.00'le 12.30 arasında Societa Operia Italiana'da bir jüri heyeti önünde yarışmacılar hünerlerini sergilemeye başladı. Birinci 13 yaşındaki Yorgo Atanasiadis, ikinci Mişel Gabay, üçüncü de Nisim Bueno oldu. Yo Yo şampiyonu Yorgo Atanasiadis ve ilk 10 yarışmacıya *Akşam* gazetesi ve Karlman mağazası tarafından birer Yo Yo hediye edildi.

Yeni modeller geldi: Lastikli Yo Yo!

1933 yılı yazında İstanbul'da yeni model Yo Yo'lar görülmeye başlamıştı. *Cumhuriyet* gazetesinde 15 Haziran 1933'te yayınlanan haber şöyleydi:

"Evvelki sene Avrupa'nın her tarafında olduğu gibi İstanbul'da da bir Yo Yo merakı çocukları hatta büyükleri sarmıştı. Bu sene de bunun lastikli cinsi çıkmıştır. Mamafih, evvelki seneki Yo Yo'yu idare etmek bu seneki lastik Yo Yo'yu idare etmekten daha güçtü. Lastik Yo Yo kendi kendine sıçradığı için kolay oynanmaktadır."

12 Aralık 1932 tarihli *Akşam* gazetesinde yer alan Cemal Naidir'in çizimiyle "Aşk Yo Yo'su!" (yan sayfada).

Belediye sonunda yasakladı

Cumhuriyet gazetesinin Abidin Daver, "Nalına Mıhına" köşesinde, oyuncağın çıkardığı çirkin gürültü nedeniyle okurlardan şikâyet mektupları alındığını yazarak, Yo Yo oyuncağının yasaklanmasını istedi. İstanbul Belediyesi, 21 Kasım 1933'te Yo Yo oynamayı yasakladı. 22 Kasım'da gazete, Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ) Bey'e teşekkür etti:

"Tavukların kesilir veya kovalanırken çıkardıkları acı feryada benzer bir ses çıkaran bu oyuncaktan halk da şikâyete başlamıştır. Gerek neşriyatımızı ve gerek bu şikâyetleri nazar-ı dikkate alan belediye şehrin sükûnu ve halkın istirahati namına bu çirkin sesli oyuncağın yapılmasını ve satılmasını mene karar vermiştir. Belediye riyasetine teşekkür ederiz." ●

Nubar Terziyan

Türk sinemasının "iyi" adamı

"İyi adam" rolleriyle kendini izleyiciye sevdiren Yeşilçam'ın unutulmaz aktörlerinden Nubar Terziyan, aslında polis olmak istemiş ancak Ermeni olduğu için bu mesleğe kabul edilmemişti.

Yeşilçam'ın özellikle siyah beyaz döneminde bir filmin tutması ve gişe yapması için başrol oyuncuları kadar karakter oyuncuları dediğimiz yan rol oyuncularının da önemi büyüktü. Halk gideceği filmlerde; özellikle afişte beğendikleri isimleri arayarak seçerlerdi. Film yapımcıları, halkın benimsediği rollerde görmek istediği sanatçıyı daima o tarz rollerde oynatarak filmin iş yapmasına olanak verirlerdi. İşte bu yüzden örneğin Necdet Tosun aşçı; Hulusi Kentmen fabrika patronu, baba; Cevat Kurtuluş uşak; Ahmet Tarık Tekçe kötü adam; Faik Coşkun meyhaneci gibi rollerin vazgeçilmeziydi. Nubar Terziyan ise oynadığı "iyi adam" rolleri ile halkın kalbinde taht kurmuştu.

Nubar Terziyan adından da anlaşıldığı gibi bir Türkiyeli Ermeni olarak, kendisinin anılarında belirttiği şekilde, 1909 senesinin 21 Ağustos gününde, Meclis-i Mebusan Kanuni Esasi'yi uygulamaya koyduğunun müjdesini halka top atışları ile ilan ederken, İstanbul'un Yenikapı semtinde dünyaya geldi. Altı yaşında iken semtlerindeki Varbet Dudu Anaokulu'na gitti. Okumayı kendi kendine söktü. 1920'de annesini kaybetti. Babası bir süre sonra ikinci evliliğini yapınca Bakırköy'e taşındılar. Okulun bütün müsamerelerinde çeşitli roller oynadığı, teneffüslerde hocalarını taklit ederek arkadaşlarını güldürdüğü için okuldaki lakabı "Artist Nubar"dı.

Nubar Terziyan liseyi onuncu sınıfta bırakıp, babasının Yenikapı'daki dükkânında çalışmaya başladı. Bu sıralar Beyazıt'ta bulunan WMCA adlı kulüpe sürdürülen tiyatro çalışmalarına dahil oldu. Tiyatroya olan yakınlığı işte burada başladı, ama aşka dönüşmesi Narlıkapı sahilindeki Sahil Çay Bahçesi'nde ünlü tiyatro adamı Mınakyan'ın kadrosundan kalan bütün zamanların en büyük Ermeni kadın sanatkârlarından olan Kınar Hanım, ünlü Karakaşyan, büyük aktör Baltazar, kantonun en büyük yıldızı Peruz, operetçi Nıvart Hanım gibi büyük sanatçıları seyretmesiyle gerçekleşti. Bu oyunları seyretmek için gidip geldikçe, sahnenin sanatçılarıyla yakınlaştı. Tiyatronun ufak tefek işlerinde yardım etmeye, kısa bir süre sonrada küçük rollerde gözükmeye başladı. Bu sanatçılarla Samatya Hilal Musiki Cemiyeti'nin yararı için tertip edilen gecede, Reşat Nuri Güntekin'in Fransız vodvil yazarı Tristan Bernard'dan adapte ettiği, o günlerin en sükseli komedilerinden *Çifte Keramet* piyesinde sahneye çıkarak ilk profesyonel rolünü oynadı ve büyük başarı elde etti. Oyun sonrası ondan çok etkilenen İstanbul'un ünlü doktorlarından Peştemalcıyan bizzat kulise giderek onu tebrik etti. Bu grupla *Çarşılı Artin Ağa*, *Othello*, *Samson ve Dalila*, *Namus İçin* gibi pek çok eserde rol aldı.

FOTOĞRAFLAR: PİRAYE NAZLI ERKİN ARŞİVİ

Babası işlettiği tuhafiye dükkânını Şehzadebaşı'na taşımıştı. Bu semt o günlerin eğlence hayatının merkezi olması sebebiyle sinema ve tiyatroları ile onu cezbeder ve burada sürekli gittiği sinema sanatının büyüsüne kapılır. Babası sinema tutkusu ile işleri savsakladığı için onu Çakmakçılar Yokuşu'ndaki bir arkadaşının yanına tezgâhtar olarak gönderir ama bu da onun her fırsatta babasına hissettirmeden gittiği Beyoğlu sinemaları ile tanışmasını sağlar.

Nubar Terziyan, 1938 senesinde teyzesinin aracılığı ile tanıştığı Katrin Hanım'la evlenir. Bu evlilik Katrin Hanım'ın 1978 senesindeki vefatına kadar 40 yıl mutlu bir şekilde sürer. 1944'te tek çocuğu, oğlu Berç dünyaya gelir.

Askerlikten döndüğünde polis olmak ister ama azınlık bir vatandaşın polis olamayacağını öğrenir. O zaman içindeki sanat aşkıyla Darülbedayi'ye, yani Şehir Tiyatrosu'na girmek ister. Müracaatına kadroda açık olmaması sebebi ile ret cevabı alır. Tekrar babasının yanında çalışmaya başlar, ama tiyatro aşkı bütün benliğini sarmış olduğu için eski arkadaşları ile Gençler Temaşa Heyeti adındaki topluluğu kurarlar. Hepsi

iş güç sahibi arkadaşları ile kurdukları bu toplulukla Şehir Tiyatrosu, Ses Tiyatrosu, Tan Sineması ve özellikle Pangaltı'daki İnci Sineması gibi çeşitli salonların boş günlerinde sürekli temsil verirler. Bu topluluk *Hamlet*, *Haydutlar*, *Sefiller*, *Aktör Kean* gibi klasiklerle beraber *Ceza Kanunu*, *Süt Kardeşler*, *Sekizinci* gibi komedileri Ermenice oynayarak Ermeni cemaati içinde epey büyük bir şöhrete ulaşır.

Bir gün sahipleri Murat Köseoğlu ve Nazif Duru olan devrin en önemli film yapım firmalarından, Atlas Film Şirketi'nden bir mektup alır. Mektupta ona çevirecekleri yeni filmde mühim bir rol teklif etmektedirler. Nubar Terziyan mektubu aldığı gece heyecandan hiç uyuyamayarak geçirdiği gecenin sabahında firmanın Beyoğlu'ndaki yazıhanesine gider. Onu bu film için iyi bir kadro kurmak isteyen yapımcılara sinemamızın en önemli görüntü yönetmenlerinden olan yakın arkadaşı Mike Rafaelyan tavsiye etmiştir. Anlaşma yapılır ve Nubar Terziyan 1949 yılında, edebiyatımızın büyük isimlerinden Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserinden, filmin yönetmeni Aydın Arakon'un senaryolaştırdığı *Efsuncu Baba* ile sinema dünyasına çok önemli bir rolle adım atar. Filmde diğer rolleri Şehir Tiyatrosu'nun önemli aktörlerinden Müfit Kiper, Necdet Mahfi Ayral ve kızı Jeyan Mahfi Tözüm, "Arap bacı" rolleri ile çok sevilecek olan Dursune Şirin rol alır. Filmin afişlerinin hazırlanacağı günlerde Necdet Mahfi Ayral, Nubar Bey'e Alyanak olan gerçek soyadını bundan sonra kullanmamasını teklif eder. Ona soyadının, devrin önemli rejisörlerinden Arşavik Alyanak ile karıştırılabileceğini söyler. Bu durum Nubar Bey'in de aklına yatar ve kendine dedesi terzi olduğu için Terziyan soyadını alır.

1949 yılında adım attığı Yeşilçam'da irili ufaklı 450 filmde, ama daima iyi karakterlerde gözükür. Gerçek hayatta çok sevip istemesine rağmen polis olamamıştır ama filmlerde pek çok kere polis olmak şansını yakalamıştır.

Bir filmde sinemamızın karakter oyuncularının çoğu bir arada. Ayaktakiler soldan sağa: Kadir Savun, Cevat Kurtuluş, Sami Hazinses, Nubar Terziyan, Öztürk Serengil, Hüseyin Baradan. Oturanlar soldan sağa: Mürvet Sim, Şemsi İnkaya,Gülşen Bubikoğlu ve Toto Karaca.

46 yıllık sanat hayatı boyunca sinemamızın bütün yıldız isimleri ile *Ankara Ekspresi, Kanun Namına, Ekmekçi Kadın, Rüzgâr Zehra, Badem Şekeri, Küçük Hanımın Şoförü, Hayat Bazen Tatlıdır, Düşman Yolları Kesti, Cilalı İbo Yıldızlar Arasında, Ayşecik Canımın İçi, Bodrum Hâkimi, Kadınlar Koğuşu, Sokaktan Gelen Kadın, Kırık Plak, Gelinin Muradı* gibi günümüzde dahi Yeşilçam Sineması dendiğinde ilk anda hatırlanan filmlerde oynayarak halkın sevgisini kazanmıştır.

Yeşilçam'ı ve sinemayı "Yeşilçam bir evdir. Seyircisi de aile. Seyirci sizi benimsediğinde hangi dine, dile mensup olduğunuza bakmaksızın benimser ve yüreklerinin ta derinliklerinde saklar" diye tarif eden Nubar Terziyan bütün hayatı boyunca her kesimden seyirci tarafından çok sevilmiş, daima sokakta önü kesilen, fotoğraf çektirilmek, konuşulmak istenen bir sanatçı olarak halkın içinde, halkın sevgisi ile 85 yıl mutlu bir ömür sürmüştür. Öyle ki cumhuriyet tarihimizin yüz karası olan 6-7 Eylül olayları sırasında farkında olmadan nümayişçiler güruhuna karışmış, tam emniyet müdürlüğüne sevk edilecekken kendisini tanıyan hayranı bir polisin yardımı ile olaydan kurtulmuştur. Ben de kendisi ile tanışmak, tatlı sohbeti içinde bin bir anısından bazılarını bir nebze dinlemek şansına ermiş biri olarak, kendisine 1993 yılında "Yaşarken Analım Anarken Sayalım" projesi kapsamında ödül vermek mutluluğunu yakalamıştım.

14 Ocak 1994 günü gözlerini kapayarak Balıklı Ermeni Mezarlığı'nda toprağa verilen Nubar Terziyan, hayatını, son yıllarında Ermenice gazete olarak günümüzde de yayın hayatını sürdüren Jamanak gazetesine tefrika şeklinde anlatmıştır. Hatıratı daha sonra *Ne idim Ne Oldum* adı ile İletişim Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Oğlu Yetvart Berç Alyanak babasının son yıllarını geçirdiği, Büyükdere'de Sevimli Sokak'taki evi bir "Nubar Terziyan Müzesi" yapmak için çok uğraşmasına, hiç olmazsa adının bu sokağa verilmesini istemesine rağmen bilinmeyen bir sebeple İBB Belediyesi Meclisi bu kararı reddederek adının sokağa verilmesini önlemiştir. "Doğduğum memlekette kendimi sizlere sevdirdim, para kazanamadım ama sevginizi kazandım" diyen mütevazı Nubar Terziyan Usta'nın adının, uzun yıllar oturduğu sokakta da yaşaması ümidi içinde, kendisini "unutulmazlığına bu anlamda da katkıda bulunulması" dileği ile rahmetle anıyoruz. Toprağı bol olsun!

 / Feza Kürkçüoğlu / fkurkcuoglu@gmail.com

"Kollar sakız kabağı, gözler üzüm gibi olmalı..."

Hikmet Feridun Es, 7 Temmuz 1934 tarihli *Akşam* gazetesindeki "Halk nasıl kadın beğeniyor" başlıklı yazısında "halkın hoşuna giden kadın nasıldır" soruna yanıt aramış. Noktasına, virgülüne dokunmadan aktaralım. Soruyu yanıtlayan kişilerin meslekleri ve tercihlerine dikkat!

"İçimizde incecik kaşlı, dal gibi ince vücutlu, kopacak derecede hafif bir sinema yıldızına bayılıp ayılanlar çoktur. Kesik saçın güzelliğine meftun olanlar sayısızdır. Esmer, tunç renkli kadınlara bayılmak asri bir zevktir. Fakat acaba halk nasıl bir kadın tipinden hoşlanıyor. Halkın hoşuna giden kadın ne cins bir güzeldir?

Ziya Efendi, Taksi şoförü

Şoför Ziya Efendi diyor ki:

- Efendim... Güzel kadın şöyle olmalı... Boy bos yerinde... Katiyen zayıf olmamalı... Çapkın vaziyette olmalı. Biraz külhanca olursa daha iyi eder. Kaşı gözü kumral... Baygın baygın bakmalı. Arada bir şehla bakıp erkeği celbetmeli.

- Saçlar?

- Haaa... En mühim mesele saçlar topukta olursa ne âlâ... Olmadı mı hiç değilse bele kadar uzanmalı... Kaşlar katiyen yontulmamış olmalı. Kalın kaş güzeldir.

Şinasi Efendi, Eminönü'nde terzi

- Esmer olmalı... Gözleri kara, kaşları kara... Gözleri büyük. Saçları gayetle uzun... Topukta. Kaşları gayetle kalın. Boyu bir metre elli santim olmalı. Benim boyum da bir altmış beş. Kadın için en münasip yaş 17-18'dir.

Şevket Efendi, Sirkeci'de aşçı

- Dalyanlar gibi olmalı... Kollar sakız kabağı, gözler üzüm gibi olmalı, yanaklar elmaya benzemeli. Öyle yanmış, kararmış yanaklardan olmamalı. Böyle pençe pençe al olsun ki bir şeye benzesin. Saç mutlaka topukta. Kesik saçlı kadın nafiledir.

İsmail Efendi, berber

- Nasıl kadından hoşlanıyorsunuz?

- Yahu... Siz benim kılıbık olduğumu bilmiyor musunuz?

- Olsun canım...

- Ne çare ki kılıbıkız... Yoksa bu kadın bahsinde söyleyecek çok sözümüz var amma... Diyorum ya ne çare öyleyiz...

Akşam gazetesinin 7 Temmuz 1934 tarihli sayısında yer alan "Halk nasıl kadın beğeniyor" başlıklı yazıda 1930'ların ideal kadını onaylanmamıştı.

Kadınlar nafile yere perhiz yapıp zayıflamaya gayret etmesinler. Çünkü zayıf vücut bizim halkın tüylerini ürperten bir şey... Her halde bizim halkın beğendiği Greta Garbo gibi, Lilyan Harvey gibi incecik vücutlu, kesik saçlı, kaşları kazıtıp kalemle uydurma kaş çekmiş kadınlar değil..."

7 Temmuz 1934, *Akşam* gazetesi.

Bir zamanlar Çanakkale-İstanbul otobüsleri

Fotoğrafların kartlara basıldığı yıllardan kalan bu fotoğraf, seyahat sırasında çekilmiş ve küçük bir fotoğraf kartına basılmış. 1950'li yıllarda Çanakkale - İstanbul otobüs yolculuğu sırasında otobüsün önünde çekilen fotoğrafın kadrajına hatıra pozu veren ailenin yanı sıra ya yolcular ve mola yerinde yaşayan çocuklar da girmiş…

Çanakkale'de ulaşım ülkemizin diğer şehirlerinde olduğu gibi 1950'lerin başından itibaren yapılan yeni yollarla birlikte gelişmiştir. Köyler ile şehirler arasındaki yolların yapımı ile birlikte gerek şehir içi ulaşım, gerekse de şehirler arası ulaşım hızla büyümüştür. Çanakkale-İstanbul güzergâhında bulunan 550-03 numaralı devlet karayolu ise Gelibolu Yarımadası kıyılarından Keşan ve Tekirdağ'a ve nihayet İstanbul'a ulaşmaktadır. Çanakkale ile İstanbul arasında ilk otobüs seferleri 1947'de İnanöz firması ile başlamış ve 1950 yılından sonra yeni firmaların kurulması ile İstanbul'a ulaşım daha da kolaylaşmıştır. 1953'te İnanöz, Çanakkale'den İstanbul'a günde iki sefer (saat 6.00 ve 12.00 olmak üzere) yaparken 1956'dan sonra otobüs ve sefer sayısı fazlalaşır. 1960'larda ise Çanakkale - İstanbul otobüs seferleri günde beş kez yapılmaya başlanır…

İlk havalı otomobil lastiği ve Michelin yıldızı

Otomobil sanayinin kilometre taşlarından biri de ilk pnömatik (havalı) otomobil lastiğinin kullanılmaya başlaması olmuştur. 11 Haziran 1895'de yapılan Paris-Bordeaux-Paris yarışına katılan "L'Éclair" isimli otomobil, yarışı kazanamasa da tarihe geçer.

Fransız Édouard ve André Michelin Kardeşler tarafından yapılan ilk havalı otomobil lastikleri, 4 beygir gücündeki Peugeot marka otomobile takılan "L'Éclair", yarışa katılır. Michelin Kardeşler tarafından sürülen 46 numara ile yarışan otomobil, yarış boyunca 22 kez lastik değiştirdikten sonra 19 yarışçı arasında dokuzuncu olur.

Michelin Kardeşler, 1889'da bisikletler için fren balatası üreten bir aile şirketi ile yolculuğa başlarlar. İlk havalı lastik patentini içi boş deri bir lastik ile 1845'te Robert William Thomson alır. Bunu 1888'de John Boyd Dunlop'un bisikletler için aldığı havalı lastik patenti izler. O yıllarda bisikletlerin kullandığı havalı lastiklerin sökülüp, onarılması bir gün sürerken Michelin Kardeşler çalışmaları sonucunda bu süreyi 15 dakikaya indirirler ve1891'de patent alırlar. 1895'ten sonra icat ettikleri havalı otomobil lastiklerine ilgi hızla artar ve Michelin, Avrupa'nın sayılı lastik üreticilerinden biri olur.

1898'de Michelin şirketinin sembolü olan "Lastik adam", Latince anlamı "içmek" olan "Bibendum", Michelin Kardeşler tarafından tasarlandı. "Lastik adam" fikri; Édouard Michelin'in 1894'de Lyon'da bir otomobil fuarında gördüğü üst üste atılmış lastikleri, kolları ve bacakları olmayan bir insana benzetmesiyle doğar. Ressam Marius Rossillon tarafından yaratılan "Lastik adam", en çok tanınan ve akılda kalan sembollerden biri olur.

1906 yılında İtalya, Torino'da ilk yurtdışı tesisini açan Michelin, 1913 yılında çelik tekeri piyasaya sürer. Lastik dünyasında devrim yaratacak olan çelik kuşaklı radyal lastiklerinin patentini 1946'da alan Michelin, 1948'de "Michelin X" ismiyle satışa sunar. Michelin, 1951'de lastik ve kauçuk ürünler üreten bir holding olarak yeniden örgütlenir. 129 yıl önce kurulan Michelin, bugün 17 ülkede 68 tesisi ile dünya çapında bir lastik üreticisi olarak üretime devam etmekte…

Meraklısına not: *Michelin Rehberi*'ni, Michelin şirketi yayımlar ve 1926 yılından beri iyi yemek mekânları için yıldız verir.

Kadınların sigaraları marka çakmakla yakılırdı

Günümüzün kullan-at nesnelerden biri olan çakmak, bir zamanlar neredeyse gün aşırı gazetelerde haber konusu olurdu. Gümrüklerde üzerinde iki- üç çakmak yakalananlardan binlerce çakmağı yurda kaçak sokanlara kadar çok sayıda insan "çakmak kaçakçısı" olarak gazete sayfalarında boy gösterirdi.

İnhisarlar İdaresi (Tekel), kibrit ve çakmak üzerindeki kontrolünü 1949 yılına kadar sürdürdü. 1918'de başlayan çakmak ve çakmak taşı yasağı, 10 Şubat 1949'da kaldırıldı. Çakmaklardan vergi alan Tekel İdaresi bir ara çakmak da getirip sattı. Burhan Felek, 21 Aralık 1948'de *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Çakmak da çakmak!" başlıklı yazısında bundan söz eder: "Bir aralık Tekel idaresi kendisi çakmak getirtti. Çok pahalı fiyatlarla sattı; fakat yedek parça getirtmediği için alanlar ziyan ettiler. Bir müddet sonra yayı kırılmış, vidası düşmüş. Fakat 25-30 liraya alınmış çakmakları herkes sokağa attı."

Ateş yakmak için boyuna asılan çakmaktaşlarının yerini modern çakmakların alması 20'nci yüzyılın başına denk gelir. İlk çakmaklardan biri 1823'te Johann Wolfgang Döbereiner, modern çakmakların ilki ise 1903'te Carl Auer von Welsbach tarafından icat edilir. Ünlü çakmak üreticisi Ronson, 1913'te "Wonderlite" isimli ilk çakmağını piyasaya sürer. Ardından benzinli, gazlı, pilli, manyetolu modelleri icat edilir. Ülkemizde muhtar çakmağı olarak bilinen Imco, Tresor, Etolie, Ibelo, Dunhill, Dupont, Zippo gibi çakmak markaları uzun süre kullanılır. Centilmen erkeklerin kadınların sigaralarını yakmak için tercih ettikleri kaliteli çakmaklar,

1970'lerden itibaren yerlerini plastik çakmaklara bırakır. Bugün ünlü markalı çakmakları sadece meraklıları kullanmakta.

 / Mehmet Sindel / msindel@gmail.com

Elizabeth Taylor:
"Oynadığım en yıpratıcı rol, büyümeye çalışmaktı"

Cıva gibi hareketli, gevezelik mertebesinde dışa dönük ve güzelliği ile büyüleyici Elizabeth Taylor, bir yandan kamuoyunun gözleri önünde yaşadığı ultra lüks hayatla çağının ilk süper yıldızı olurken öte yandan en yakın dostları olan Montgomery Clift, Rock Hudson, James Dean ve Michael Jackson gibi toplum tarafından yargılanan şöhretli ve yaralı ruhların merhametli koruyucusu, bir tür "cesaret ana" tablosu çizer.

Şubat 1932'de, uzun süredir Londra'da yaşamakta olan Amerikalı Sara ve Francis Taylor çiftinin çocukları olarak ağzında gümüş kaşıkla dünyaya gelir Elizabeth Taylor. 30'ların büyük ekonomik bunalımı bütün dünyayı olduğu gibi İngiltere'yi de kasıp kavururken, eski bir aktrist olan Sara ve sanat simsarı Francis, uşaklar ve hizmetçilerle dolu malikanelerinde çocuklarına her türlü konfor ve lüksü sunabilecek durumdadırlar. Küçük Elizabeth de daha o günlerden parıltılı güzelliği ile bir görenin durup dikkatli bakıp hayranlıkla sevdiği bir çocuktur.

Aile, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Avrupa'yı terk ederek California'ya yerleşirken kızının güzelliğinin farkında olan hırslı anne, tüm enerjisini oyunculukta, şarkı söylemekte ve dans etmekte pek de gözü olmayan küçük Elizabeth'in oyuncu olmasına harcar. Londra'da Nazilerden kaçan Yahudilerin ellerindeki sanat eserlerini ucuza kapatıp yüksek kâr marjıyla satan baba Francis de kazandığı paralarla Los Angeles'ın lüks muhiti Beverly Hills'ta bir galeri açar.

Küçük Elizabeth bir yandan ilkokula giderken diğer yandan annesinin zorlamasıyla şarkı, dans ve binicilik eğitimi alır. Atlara olan tutkusu hayatı boyunca devam edecek olan Elizabeth, annesi için "o benim tek kız arkadaşım, rehberim, mentorum ve daimi refakatçimdi" diyecektir.

Tüm zamanların en maliyetli yapımı olmasıyla adından söz ettiren *Cleopatra* filminde Elizabeth Taylor en ikonik rollerinden birini oynadı.

Annesi onu 8 yaşındayken, Hollywood'un ünlü dedikodu yazarı Hedda Hopper'a götürüp "huzurda" şarkı söyletir. Ürkek ve anne baskısı altında çaresizce çaba gösteren kıza acıyan Hopper, onda fazla bir yetenek görmese de gerekli bağlantıları kurarak 20'nci yüzyılın en büyük sinema yıldızlarından birinin ilk şöhret adımını atmasına önayak olur. Annesinin ısrarlı ve hırslı biçimde kurduğu bu ilişkiler nihayetinde meyvesini 1941 yılında verir. Elizabeth haftalık ücreti $100 olan ilk kontratını Universal Pictures Yapım Şirketi'nden alır. Ancak bu kontrat her gün düzenli olarak stüdyoya gitmesi ve oradaki küçük oyuncu adaylarıyla beraber, doğru düzgün bir eğitim almaktan ve çocukluğunu yaşamaktan mahrum kaldığı bir "stüdyo içi ilkokula" devam etmesi anlamına gelir. Burada bir yandan da rol için seçilmeyi beklemektedir. Utangaç ve çekingen Elizabeth, ilk figüranlık deneyiminde yetenek anlamında hiç kimsenin dikkatini çekecek bir parıltı gösteremezken, bir raslantılar zinciri sonunda elde ettiği *Lassie Yuvaya Dönüş* filmindeki kısa rolüyle izleyenlerin kalbini kazanır.

Jeneriğe adının yansımadığı küçük

rollerde oynadığı iki filmi takiben, 12 yaşındayken başrol oynadığı *National Velvet* (*Tatlı Yalan*) filmiyle, küçük çaplı da olsa, ilk şöhret duygusunu yaşar. Genç bir kadın jokeyi canlandırdığı filmin öncesinde King Charles adlı atı görüp, ona karşı büyük bir aşk hisseder. 4 yaşından beri insanlardan çok hayvanlara, özellikle de atlara daha yakın olan Elizabeth, rol için çok genç olmasına rağmen tutkuyla arzuladığı bu iş için hırsla çalışır. Hem bedenen, hem de oyuncu olarak hızla büyüyerek rolü adeta sökerek alır. Çekimler sırasında attan düşerek ciddi bir kaza geçiren Elizabeth, inatla çekimlere devam edip rolünü tamamladığında artık üç şeye sahiptir: Ölene kadar başına dert olacak sırt ağrıları, kendisine hediye edilen sevgili atı King Charles ve Hollywood'a kalıcı biçimde atılmış ilk adım!

Takip eden yıllarda başta büyüleyici gözleri olmak üzeri giderek belirginleşen cazibesi ile yıldızlaşırken, sığ Hollywood yapımlarında oynamaktan ileriye gidemez. Ta ki, kariyerinin önemli filmlerinden biri olan Amerikan sinemasının önemli yönetmenlerinden George Stevens'ın yönetmenliğini yaptığı, ödül avcısı *A Place In the Sun* (*İnsanlık Suçu*) filminde bir ömür boyu sürecek dostu olan Montgomery Clift'le başrolü paylaşıp oyunculuk yeteneğini ele güne karşı kanıtlayana kadar. Takip eden yıllarda bazıları gişede oldukça iyi iş yapan Hollywood filmlerinde oynayan Taylor, Amerikan toplumunun gündemini, oynadığı filmlerin tartışmalı kalitesi nedeniyle, oyunculuğundan ziyade güzelliği ve sayısı hızla artmakta olan evlilikleri ve şaşaalı magazin hayatıyla işgal eder.

1956 yapımı yaklaşık 3,5 saatlik epik *Giant* (*Devlerin Aşkı*) başka bir Hollywood efsanesi James Dean'in, filmi tamamladıktan sadece 8 gün sonra geçirdiği trajik kaza sonucu ölümüyle

Elizabeth Taylor, *Kızgın Damdaki Kedi* filminde, 1958 (üstte). 12 yaşındayken başarılı bir performans sergilediği *Tatlı Yalan* filminde Taylor (altta).

1956 yapımı *Devlerin Aşkı* filminde başrolü paylaşan Elizabeth Taylor ve James Dean (üstte sağda). Taylor (üstte solda), iki kez evlendiği Richard Burton'la (altta).

anılır. Ancak film Taylor için hem şöhretinin zirve noktalarından biri, hem de başrolü paylaştığı Rock Hudson'la dostluğunun temelinin atıldığı film olur. Taylor, Hudson'ın AIDS yüzünden bir kenara itilerek, ölüme terkedilmiş şekilde vereceği son nefesinde yanında olacaktır.

En İyi Kadın Oyuncu dalında Oscar adayı olduğu *Raintree Country* (*Hayat Ağacı*) filminin çekimleri sırasında, evinde verdiği partiden çıkan arkadaşı Montgomery Clift çok ciddi bir trafik kazası geçirir. Kazayı haber alan Elizabeth yanında eşi Michael ve Rock Hudson'la olay yerine herkesten önce varır. Arka kapıdan girerek, ters dönmüş arabanın içine sürünen Taylor, boğulmakta olan Clift'in parçalanmış dişlerini tek tek boğazından elleriyle çıkararak hayatını kurtarır. Hudson onları arabadan çıkarırken, Taylor arkadaşının parçalanmış güzel yüzünü olay yerine varmış paparazzilerin saldırgan flaşlarından, ambulans gelene kadar bir kaplan gibi korur.

1958 yapımı Tennesse Williams uyarlaması *Cat on A Hot Thin Roof* (*Kızgın Damdaki Kedi*) filminde bir kez daha Oscar adayı olacağı Maggie Pollitt rolüyle ışıl ışıl parlar. Film, dönemin baskıcı ve gerici zihniyeti yüzünden, içerdiği eşcinsellik teması nedeniyle kırpılarak Hollywood'un utanç verici sansür tarihindeki yerini alır. Takip eden yıl tekrar Oscar adayı olacağı, Amerikan sinemasının hakkı en az teslim edilen filmlerinden, psikanalitik öğelerle dolu *Suddenly Last Summer* (*Bir Yaz Macerası*) ne yazık ki son derece başarılı senaryosu ve mükemmel oyunculuk performanslarındansa, şiddet, eşcinsellik ve yamyamlık dahil tabu konuları beyazperdeye taşıdığı için muhafazakâr kanattan yapılan saldırılarla gündeme damgasını vurur.

Kontratı gereği zorunlu olarak ve nefret ederek oynadığı *Butterfield 8* (*Vizonlu Venüs*) filmindeki escort kız rolüyle, 1960 yılında nihayet Oscar'ı alırken, çekimler sırasında yaşadığı kaotik hayat nedeniyle ciğerleri tamamen iflas edince, ölümün eşiğinden döner. "Oscar'ı bir nefes borusu delme ameliyatına kaybettim" diyen diğer en iyi kadın oyuncu adayı Shirley MacLaine'in haklı olduğu konusunda "sanırım ben göçüp gitmeden ödülü vermek istediler" diyen Taylor da hemfikirdir.

4 saati aşkın süresi, bitmek bilmeyen prodüksiyon sorunları, büyüleyici kostüm ve dekorlarıyla kült mertebesine ulaşmış, tüm zamanların en maliyetli yapımlarından biri olan *Cleopatra* filmiyle en ikonik rolüne imza atan Taylor'ın, çekimler sırasında Antonius rolünde oynayan Richard Burton'la filizlenen aşkı, Hollywood tarihinin en muazzam aşk hikâyelerinden birine evrilir. Takip eden yıllarda çok sayıda sıradan filmde ve kariyerlerinin en muazzam filmi olan, ona haklı bir Oscar

da getiren Mike Nichols başyapıtı *Who's Afraid of Virgina Woolf?*'ta (*Kim Korkar Hain Kurttan?*) beraber oynarlar.1967 yılı yapımı, usta yönetmen John Huston imzalı *Reflections In a Golden Eye* (*Parıltılı Gözler*) filmi Taylor filmografisinin hakkı teslim edilmemiş son büyük yapıtı olur. Aşırı alkol kullanımının yanı sıra dönemin doktorlarının sorumsuzca ve ahlaksızca yazdığı reçetelerle ilaç bağımlısı haline gelen; aldığı aşırı kilolar, grotesk bir gösteriş içerisinde sergilediği serveti, mücevherleri ve kostümleriyle ve giderek bir TV yıldızına dönüşen kariyeriyle acıklı bir yaşlı yıldıza dönüşme yolunda ilerleyen Taylor'ın hayatını değiştiren son büyük olay ise beklenmedik şekilde patlak veren AIDS salgını olur.

İçlerinde en sevgili dostu Rock Hudson da olmak üzere birçok kişiyi hızla yok eden salgın, toplumda ve siyaset katında "eşcinsel sapkınlara Tanrı'nın gönderdiği bir lanet" olarak görülür. Taylor tek kişilik dev bir ordu olarak kurbanların önünde devlete ve muhafazakâr toplumun ikiyüzlülüğüne bayrak açar. Bir Jean d'Arc olarak kamuoyunun önce dikkatini, giderek onayını ve nihayetinde desteğini alır.

Mücadelesi sonucu "Sir" ünvanının kadın versiyonu olan "Dame" unvanıyla ödüllendirildiğinde, dostlarına "kaltaklıktan şövalyeliğe terfi ettim" diyecektir. Can Yücel'in, Kraliçe Elizabeth'i "Müzeyyen" diye Türkçeleştirdiği hınzır Shakespeare tercümesine ithafen, sinemanın en "müzeyyen" yani "bezenmiş" kraliçesidir Elizabeth Taylor. Gözleri, aşkları, mücevherleri, kendi tabiriyle "adanmış bir amatörün" yeteneği ve mücadelesiyle...

Bibliyografya

- Elizabeth Taylor - Donald Spoto, 1995
- Elizabeth Taylor, The Lady, The Lover, The Legend - David Bret, 2011
- Elizabeth Taylor, Incomparable, Unrepentant and Always Intriguing - Marjorie Rosen, Biography Magazine, October 2003
- The Nine Lives of Elizabeth Taylor - Marjorie Rosen, Biography Magazine, January 2000
- Elizabeth Taylor and The Early Days of Aids, Aids patient care and stds,Vol.25
- Elizabeth Taylor Interview, Firooz Zahedi, Interview.

Yedi erkekle sekiz evlilik

Elizabeth Taylor'un evlilik tarihçesi, popüler kültürün o kadar önemli bir parçasıdır ki Kim Milyoner Olmak İster gibi yarışma programlarına soru bile olmuştur. Yedi erkekle sekiz evlilik yapan Taylor'un hemen her evliliğinde "artık sinemayı bırakıp evimin kadını olabilirim" demesi, çocukluğu ve gençliği elinden çalınmış bir kadının sığınacak bir liman arayışının çaresiz dışavurumudur şüphesiz.

Elizabeth Taylor üçüncü eşi Michael Todd'la birlikte, Avrupa seyahatinden dönerken. Seyahat sırasında hamile olan Taylor eşini uçak kazasında kaybettiğinde kızı henüz altı aylıktı.

Conrad Nick Hilton : Elizabeth, 18 yaşında ilk evliliğini yaptığı Hilton hanedanının bu şımarık, alkolik, kumarbaz ve şiddet eğilimli veliahtına yalnız yedi ay dayanabilecektir.

Michael Wilding : Taylor, bir sene sonra evleneceği ve kendisinden 20 yaş büyük aktörden iki erkek evlat sahibi oldu. Evliliği, beş yılın sonunda, kendisine delicesine âşık olan bir sonraki kocasının çılgınca bir tutkuyla gösterdiği ısrar nedeniyle bittii.

Michael Todd : Hayatının iki büyük aşkından biri olan bu tutkulu yapımcı, Elizabeth'i gösterişli ve abartılı bir aşk, şatafat ve aşırı lüksle sarmalar. Çiftin bir kızı olur. Ancak mutlulukları Michael'in "Şanslı Liz" adını verdiği özel jetiyle yaptığı kazada ölümüyle sadece 13 ay sürer. Geriye uçağa şans eseri binmekten vazgeçen intihar eğilimli bir eş ve altı aylık bebek kalır.

Eddie Fisher: Yıkılan Elizabeth huzuru kazada ölen eşinin en yakın arakadaşı olan şarkıcı Fisher'da bulur. Fisher'in iki çocuğunu ve Amerikan halkının sevgilisi eşi Debbie Reynolds'i Taylor için terk etmesi onu yuva yıkan vamp kadın konumuna taşır. Elizabeth ise kendisine yönelik eleştirilere "ne yani, yalnız mı uyumamı bekliyordunuz" diyecektir.

Richard Burton: İki kere evlendiği büyük oyuncu Burton hayatının diğer büyük aşkı olur. 20'nci yüzyılın en debdebeli, fırtınalı, kaotik ve tutkulu aşklarından birini bütün dünyanın ilgi dolu gözleri önünde yaşarlar. Alkol ve ilaç kullanımındaki aşırılıklarıyla hem bireysel, hem de bir çift olarak sağlıklarını hiçe sayacak gösterişli bir özyıkım öyküsüne imza atarlar.

John W. Warner: Cumhuriyetçi kanattan bir politikacı olan Warner'la altı yıl evli kalan Taylor, yoğun kampanya faaliyetlerine aktif olarak katılarak eşini ABD senatörlüğüne taşıyan yolda önemli bir rol üstlenir.

Larry Fortensky: Son evliliğini 59 yaşındayken, bağımlılık tedavisi için yattığı klinikte tanıştığı, kendinden 20 yaş küçük olan bir inşaat işçisi ile, yakın dostu Michael Jackson'ın Neverland malikânesinde yapan Taylor'ın evliliği beklentilerin aksine beş yıl sürer.

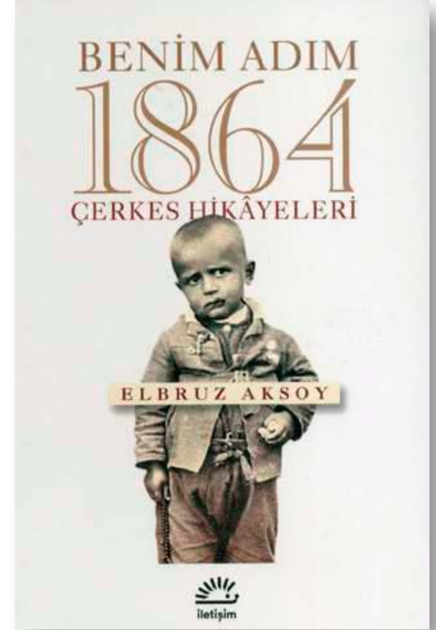
/ Yeşim Pütgül / yputgul@hotmail.com

Kafkasların mağrur ve mağdur çocukları

BENİM ADIM 1864, ELBRUZ AKSOY,
İLETİŞİM YAYINLARI, 2018

Elbruz Aksoy'un kitabı, 1864 sürgününde Osmanlı topraklarına saçılan Çerkeslerin hikâyelerini anlatıyor. Elbruz Aksoy yaşayan Çerkeslerle görüşüp bir sözlü tarih çalışması yapmış. Ancak kitapta yer alan 17 hikâyenin her birini, lezzetli bir kalemden çıkmış, edebi birer öykü tadında okumak da mümkün. Tamamında derin bir hüznün gizli olduğu hikâyeler ilk başta birer Çerkes güzellemesi gibi geliyor. Ancak atalarının yaşam biçimlerine ciddi bir eleştiri de gizli satırlarda. Hikâyelere savaş, sürgün, kaçış, katliam, evlatlık meseleleri damga vuruyor. Söz konusu olan savaş olduğunda, Ermeni, Rum veya Çerkes birbirine karışıyor. Çerkeslere emanet edilen Ermeni çocuklar mı isterseniz, yoksa Çerkes olarak yetiştirilip aslında Rum olduğunu öğrenenler mi? Yoksa savaşçı özellikleriyle bilinen ve "Osmanlı'nın jandarması" diye anılan Çerkeslerin yer aldıkları katliamlar mı? Hafızalarındaki Kafkasya'yı kuşaktan kuşağa yaşatan, gururla taşıdıkları kimlikleri zamanla "Kafkas Türkü"ne evrilen bir ırkın hikâyesi anlatılan.

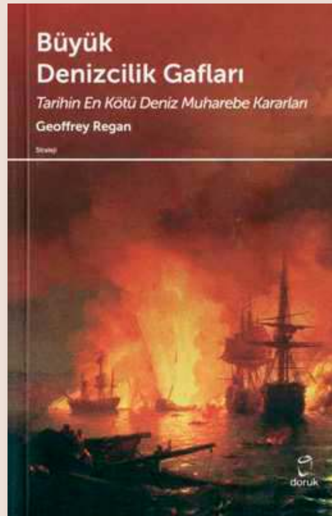
Kitapta, "Türk ırkının necip güzelliğini temsil eden" Dünya Güzeli Keriman Halis Ece'ye de bir bölüm ayrılmış. 2012'de 98 yaşında vefat eden, yıllarca yakın akrabaları dışında kimseyle görüşmeyen Çerkes Prensesi Keriman Halis Ece'nin milli bir sır olan kimliği ve inziva hikâyesi özellikle ilginizi çekecek.

Daha ilk seferinde ıskartaya çıkan gemi

BÜYÜK DENİZCİLİK GAFLARI,
GEOFFREY REGAN, DORUK YAYINLARI, 2016

Geoffrey Regan'ın kitabı, kaptanların, filo komutanlarının veya gemi tasarımcılarının, asırlar boyunca yanlış değerlendirdikleri tüm konuları; özellikle de yapılan askeri hataları birer kara mizah örneği olarak ele alan eğlenceli bir araştırma. 19'uncu yüzyılın, "kötü", "deli", "zalim" gibi sıfatlarla anılan eksantrik komutanlarla dolu olduğunu belirten Regan, bu komutanların kiminin emirleri yanlış anladığını, kiminin yanlış anlamış gibi yaptığını, kiminin her zorlukta gizlenmeyi başardığını, kimininse beceriksiz astlarının kurbanı olduğunu vurguluyor. Ancak sadece komutanlar değil kitabın konusu. Bir türlü doğrusal dümen tutulamayan dairesel Rus muharebe gemisi Amiral Popov'un inşası (deneme seferinde denizde dönüp durunca müze yapılmış) veya Rus Baltık Filosu'nun Japonlarla savaşmak için 18.000 mil yol yapması gibi efsaneler de Regan'ın iğneli üslubundan nasibini almış. Kimilerinin "dünyayı değiştiren gemi" olarak adlandırdığı Göben'in firarı da ilginç bir gaf olarak kitapta yerini almış. Bilindiği gibi Göben ve Breslau, Osmanlı'yı Birinci Dünya Savaşı'na sokan gemiler. Gaf olarak adlandırılan olaysa, o dönem Akdeniz'deki İngiliz kuvvetlerinin başında bulunan Tuğamiral Ernest Troubridge'nin, Göben'in firar etmesini engellememesi. Churchill'in "Ortadoğu halkı için Göben'in taşıdığı kadar kıyım, daha önce hiçbir geminin pusulasından doğmamıştır" diye yazdığı Göben'in firarı, savaşın seyrini değiştirmişti. *Büyük Denizcilik Gafları*, okuyanın çok şey öğreneceği, eğlenceli bir kitap.

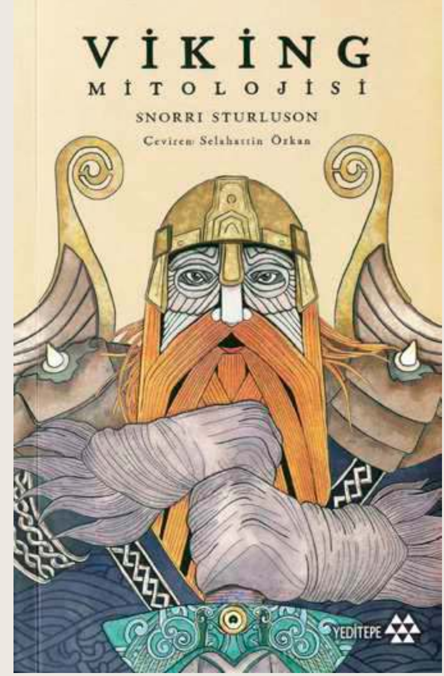

Kuzeyin esrarlı halklarına dair

VİKİNG MİTOLOJİSİ-NESİR EDDA, SNORRİ STURLUSON, YEDİTEPE YAYINEVİ, OCAK 2018

Tarihten edebiyata birçok alanda Viking mitolojisinin temellerini attığı varsayılan *Nesir Edda*, İskandinav kültürünü tanımak isteyen herkesin el okuması gereken temel eser. Viking coğrafyasının en bilinmeyen köşelerini, ortaçağ Avrupa'sını korkulara sürükleyen kuzeyin esrarengiz insanlarını ve her gittikleri yerde akıl almaz inançlarıyla tanınan Vikinglerin mitolojik öyküleri *Nesir Edda* ile tanınmış. Sadece Viking mitolojisinin değil, kuzey edebiyatının da en önemli eseri kabul edilen eseri, 13'üncü yüzyılda Snorri Sturluson yazıya geçirmiş. Kimi zaman Hıristiyan motifleri, kimi zaman da pagan ezgileriyle süslü bu eser, ortaçağ Avrupa'sını ve İskandinav kültürünü tanımak için yetkin bir başlangıç. Metinde anlatılan İskandinav mitolojisine ait öyküler, efsaneler ve söylenceler, şiirle (yani *Manzum Edda*'dan yapılan alıntılarla) zenginleştirilmiş.

Eseri dilimize kazandıran Selahattin Özkan, önsözde yaptığı açıklamada kuzey mitolojisine dair pek çok kavramın ilk kez Türkçeye çevrildiğini, bu durumun yarattığı zorluğu dipnotlarla aşmaya çalıştığını belirterek, "burada okur hem kadim Viking dizelerinden süzülen kuzeyin edebi zevkini tadacak, hem de mitolojik bilgilerle tanışacak" diyor.

Bilge ve cesur, ya da acımasız bir despot!

OSMANLI'YI TAHAYYÜL ETMEK: TARİHSEL ROMANDA FATİH TEMSİLLERİ, HALİM KARA, BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTE YAYINLARI, HAZİRAN 2018

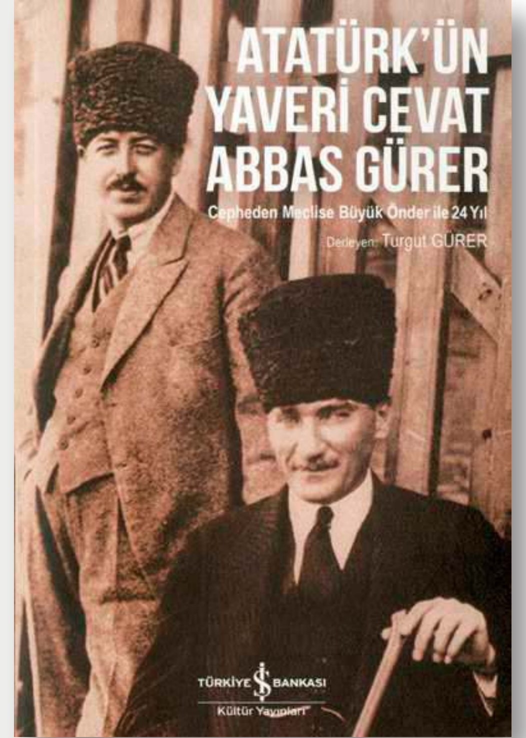
Tarihsel bir şahsiyet olarak Fatih Sultan Mehmet'in roman dünyasında nasıl temsil edildiğini araştıran Halim Kara, araştırmasının sonuçlarını *Osmanlı'yı Tahayyül Etmek: Tarihsel Romanda Fatih Temsilleri* adıyla yayımladı. Türkçe edebiyatta Osmanlı algısını tartışmaya açan kitapta, cumhuriyetten sonraki dönem ele alınmış. Araştırma, "Erken Cumhuriyet Dönemi", "İstanbul'un Fethi'nin 500'üncü Yılı Kutlamaları", "1953 Sonrası Fatih Temsilleri", "Padişahlığa Deri Değiştirtmek" ve "1990 Sonrası Tarihsel Romanlarda Fatih" olmak üzere toplam beş bölümden oluşuyor. Kara, erken cumhuriyet döneminde üretilen anlatılarda, tarihsel romancıların temsil ettikleri ideolojiyi yayma amacı güttüklerini, bu dönem yazılan edebi eserlerde siyah beyaz bir Fatih çizilmesinin temel sebebinin bu olduğunu belirtiyor. Cumhuriyet döneminde Fatih hakkında yazılan ilk romanda (*Kara Davut,* Nizamettin Nizam) yeni ulusun ve milli kimliğin inşası sözkonusu. Dolayısıyla romanda acımasız ve despot bir kişilik yaratılarak Osmanlı'nın tarihsel rolünü sarsmak hedeflenmiş. Kara, İstanbul'un alınışının 500'üncü yılı kutlamaları sırasında üretilen eserlerde bilgili ve cesur yani son derece idealleştirilmiş bir Fatih imgesi yaratıldığını belirtiyor. 1980'lerde üretilen eserlerde olumlu olmasına karşın daha gerçekçi bir Fatih'le karşılaştığımızı belirten Kara, günümüzde ise Fatih'in bir roman kahramanı olarak cazibesini devam ettirdiğini vurguluyor.

Çeyrek asır boyunca, Gazi'nin en yakınında

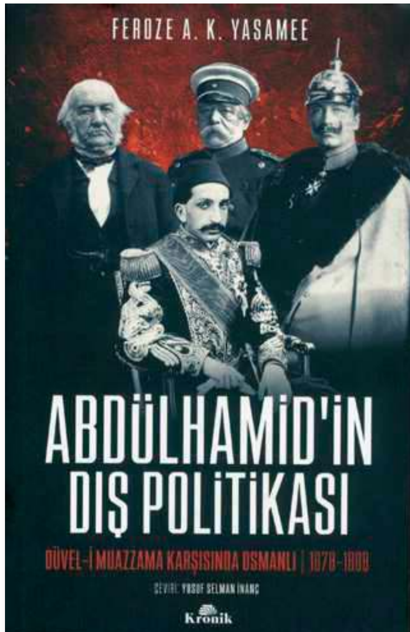
ATATÜRK'ÜN YAVERİ CEVAT ABBAS GÜRER - CEPHEDEN MECLİSE BÜYÜK ÖNDER İLE 24 YIL,
İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2017

Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer'in kişisel arşivinden bir araya getirilmiş yazılar, söylevler, notlar, mektuplar ve orijinal fotoğrafların yer aldığı kitap, aslına uygun şekilde sadeleştirilerek İş Bankası Kültür Yayınları tarafından basıldı.

Gürer'in yaverlik görevi, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde başlamış. Yaşamının yirmi dört yılını Atatürk'ün yanında geçiren Cevat Abbas Gürer, bu süre içerisinde pek çok tarihsel olaya şahitlik etmiş. Mondros Mütarekesi'nden hemen önce Yıldırım Orduları kumandanı olan Mustafa Kemal, kendi inisiyatifiyle Suriye sınırını çizdiği sırada yanında. Ulusal kurtuluş planlarının yapıldığı Şişli'deki evde Mustafa Kemal'in yanında kalan tek yaveri, işgal kuvvetlerince gözetim altında tutulan bu evde yapılan özel görüşmelerin tanığı. Atatürk'ün Anadolu'ya karadan gizlice geçme planını açıkladığı ve bu amaçla ilk Milli Müfreze'yi örgütleme görevini verdiği kişi. Bandırma Vapuru'yla Anadolu'ya geçmeden önce gemi kadrosunu oluşturan, Amasya Genelgesi'ni dikte eden, "geldikleri gibi giderler" sözünü ilk duyan kişi aynı zamanda. Atatürk'ün talimatıyla Kurtuluş Savaşı sırasında gizli görevle Avrupa'ya gönderilmiş ve Milli Mücadele'ye destek aramak için 417 gün boyunca Avrupa'da çalışmış. Kitabın editörü Turgut Gürer, farklı bir tasarımla ve sadeleştirilerek yeniden basılan kitabın Ortadoğu'daki sınırların halen tartışıldığı günümüzde hiç olmadığı kadar güncel olduğunu belirtiyor.

Kimi göğe çıkarır, kimi yerin dibine sokar

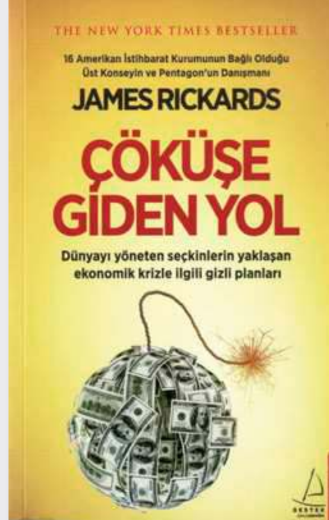
ABDÜLHAMİT'İN DIŞ POLİTİKASI,
FEROZE A.K.YASAMEE, KRONİK KİTAP, ŞUBAT 2018

Önemli toprakların kaybedildiği ve mali krizin yaşandığı bir dönemde tahta çıktı II. Abdülhamit. Siyasi kargaşa ortamı, Meşrutiyet taraftarlarının faaliyetleri ve Sultan Abdülaziz'in ölümü, Düvel-i Muazzama (Büyük Güçler) için "hasta adam"ı artık ortadan kaldırmak için uygun bir zemin hazırlamış gibi görünüyordu. İlber Ortaylı'nın "19'uncu yüzyıl Osmanlı-Balkan tarihinin üstadı bir tarihçi" sözleriyle tanıttığı Feroze A. K. Yasamee, *Abdülhamit'in Dış Politikası* kitabıyla Düvel-i Muazzama karşısındaki Osmanlı'nın nasıl ayakta kaldığını anlatıyor. II. Abdülhamit'in 33 yıllık saltanatının ilk on yılını kapsayan kitap, sadece Osmanlı değil Almanya, İngiltere, Avusturya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Rus arşivlerinden de yararlanılarak hazırlanmış. Kitapta, Ayastefanos, Berlin, Kıbrıs anlaşmaları, Almanya ile kurulan yakınlık, Mısır krizi, Rusya ile yaşanan gerginliğin yumuşatılması, Sudan'daki gelişmeler, Doğu Rumeli krizi ve çözümü, Batum, Boğazlar, Mısır, Bulgar krizi, Akdeniz Mutabakatı, Üçlü İttifak gibi son derece kritik konular derinlemesine analiz edilmiş. Abdülhamid'in kendi devrinde olduğu gibi günümüzde de bir uzlaşmazlık figürü olduğunu; ya yerin dibine geçirildiğini ya da göklere çıkartıldığını vurgulayan Yasamee, çalışmasıyla ortaya özgün bir Abdülhamit portresi çıkartmış.

“Bir sonraki krizde medeniyet çökecek”

ÇÖKÜŞE GİDEN YOL, JAMES RİCKARDS, DESTEK YAYINLARI, ARALIK 2017

ABD’nin 16 istihbarat kurumunun çatısını oluşturan İstihbarat Konseyi’nin ve Pentagon’un başdanışmanı James Rickards, *Çöküşe Giden Yol*’da herkesi şöyle uyarıyor: “Bir sonraki parasal krizde -ki çok da uzak bir zamandan söz etmiyoruz- bir tek devlet değil, 28’inci kez dünya medeniyeti topyekûn çökecek”. Çöküşe giden yoldaki taşların kâğıt veya plastik banknotlardan oluştuğunu belirten Rickards’ın bir diğer öngörüsü de yeni krizin kurumsal borçlardan kaynaklanacağı ve borçlu toplumların bir daha asla toparlanamayıp batacağı.

Demokrat ve despot: Bir tuhaf karışım

OSMANLI HANEDANININ YAPISI, A. D. ALDERSON, ALFA YAYINLARI, MART 2018

Osmanlı hanedanının demokrasi ve despotizmin tuhaf bir karışımı olduğunu düşünen ve bu tuhaflıktan yola çıkarak ayrıntılı bir araştırma yapan A. D. Alderson, ortaya oldukça ilginç bir yol haritası çıkarmış. Sultanların soyağaçlarını, evlilikle doğan ittifakları ve tahta geçiş sıralamalarını inceleyen yazar, kitabında bu soyağaçlarını gösteren 36 tabloya yer vermiş. Böylelikle özellikle tarih araştırmacılarının sorularına hızla cevap bulabilecekleri bir kaynak eser ortaya çıkartmayı başarmış.

Yurtseverliğin ve inancın destanı

MOSKOVA ÖNLERİNDE-VOLOKOLAMSK ŞOSESİ, ALEKSANDR A. BEK, YORDAM KİTAP, 2018

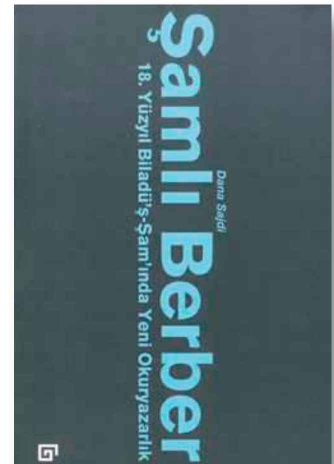

Savaş muhabiri olan Aleksandr A. Bek’in, tamamen gerçek kişi ve olaylara dayanan eseri *Moskova Önlerinde*, Yordam Kitap tarafından yeniden redakte edilerek raflarda yerini aldı. Almanların Sovyet topraklarına girerek Moskova’ya doğru ilerlemeye başladığı günleri anlatan ve Kazak komutan Momiş-Uli ile yapılan röportajı temel alan eser, sadece belgesel değil, edebi nitelikleriyle de etkileyici bir dönem romanı. Almanların savaşı kaybetme sebebinin “Rus kışı”ndan fazlası olduğunu anlatan kitap, kimilerince “Faşizme karşı sosyalist direnişin epik destanı” olarak nitelendiriliyor.

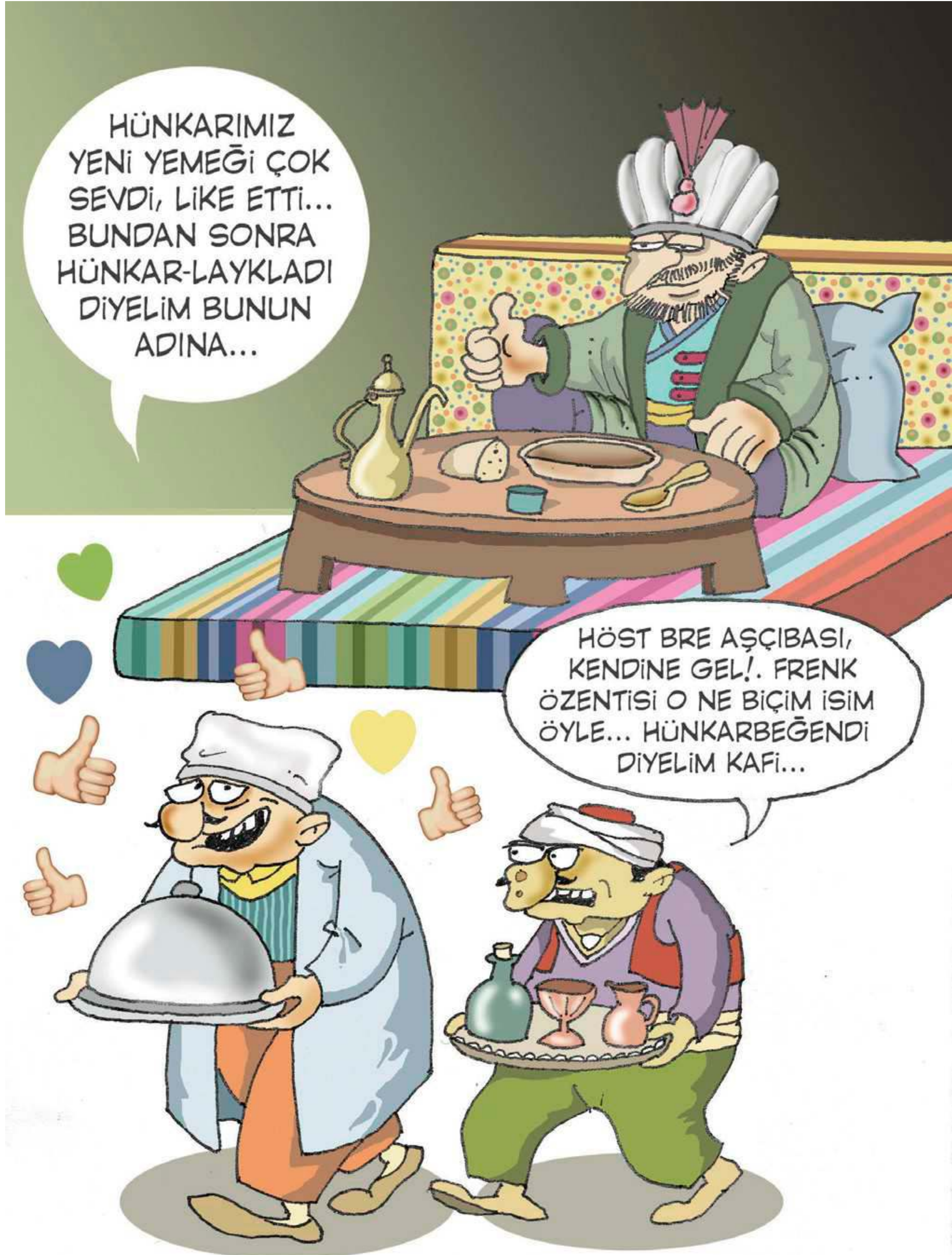
Osmanlı Şam’ında bir berber hatıratı

ŞAMLI BERBER, DANA SAJDİ, KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI, ARALIK 2017

Tarih, 1700’lü yılların ilk yarısı. Yer, Osmanlı idaresindeki Şam kenti. Değil yazmanın, sıradan halkın okumasının bile şaşırtıcı olduğu bir dönemde bir âlimin eğitimine ve icazetine sahip olmayan bir mahalle berberi yani İbn Budeyr, kendisinde kitap yazma güveni ve otoritesi bulur. Bu şaşırtıcı berber, hayatı süresince şehrinde olup bitmiş her şeyi kaydettiği bir “vakayiname” yazar. *Şamlı Berber*, Osmanlı ve İslam tarihinde halk tabakasından bir insan hakkında yapılmış kitap ölçeğindeki ilk mikro tarih çalışması. Boston College Tarih Bölümü’nde doçent olan Dana Sajdi, Arap - İslam tarihinde bir berberin yazdığı bilinen tek örnek olan bu hatıratı inceledi ve bir yandan İbn Budeyr’in hayatına yakından bakarken diğer yandan da 18’inci yüzyılda Şam’da halkın genel yaşamına ilişkin ayrıntıları ortaya koydu.

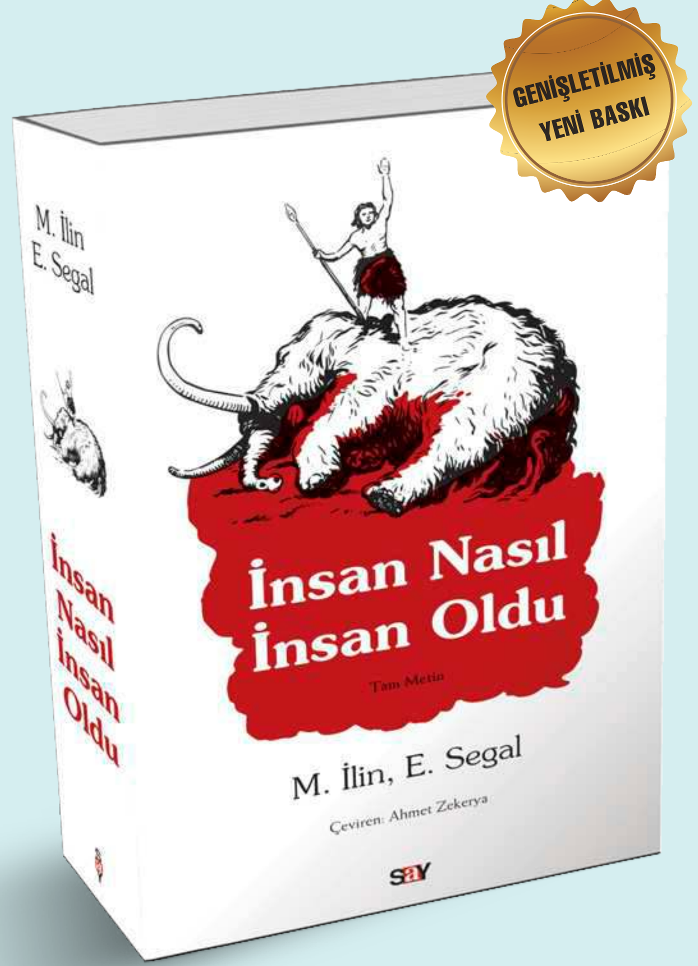
/ **Can Barslan** / *can.barslan@gmail.com*

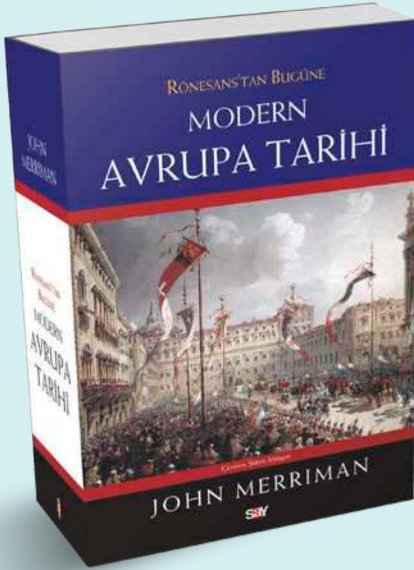

Kapitalizm tarihi alanında uluslararası bir sima ve önde gelen bir araştırmacı olan Jürgen Kocka kapitalizmi incelemeye onun ilk aşaması olan merkantilist ya da ticari kapitalizm döneminden başlıyor, sanayi kapitalizmi ve finans kapitalizmi ile devam ediyor. Finans kapitalizminin neoliberalizm rüzgârı altında vardığı koşulların bir değerlendirmesini yapıyor. "Objektif" bir kapitalizm tarihi okumak isteyenler kaçırmasın deriz.

Jürgen Kocka
Çeviren: Evrim Tevfik Güney
230 sayfa

Anlatım ustalığı, otoritesi ve geniş kapsamından ötürü konunun uzmanları tarafından benimsenmiş bu eser, Avrupa'nın kültürel, sosyal ve siyasal tarihini dengeli bir şekilde aktarması ve Avrupa'nın zengin çeşitliliğini yansıtırken, ortak sorunlarını maharetle sergilemesi ile öne çıkıyor.

John Merriman
Çeviren: Şükrü Alpagut
1368 sayfa

İnsanı, onun geçirdiği evreleri anlamak kendimizi ve bugünü anlamak demektir. İnsanlık tarihine merakı olan herkesin öncelikle okuması gereken bir başyapıt.

M. İlin, E. Segal
Çeviren: Ahmet Zekerya
624 sayfa

DÜNYA MİTOLOJİSİ SAY YAYINLARI'NDA

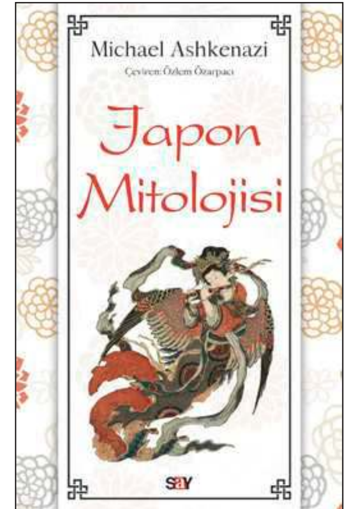
Kevin Crossley-Holland
Çeviren: Simge Kaytan
408 sayfa

Karl Kerényi
Çeviren: Oğuz Özügül
720 sayfa

William Hansen
Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal
560 sayfa

Michael Ashkenazi
Çeviren: Özlem Özarpacı
496 sayfa